

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI MODERNLEŞMESİ BAĞLAMINDA KADIN ALGISI
(DEMET ve GENÇ KADIN DERGİLERİ ÖRNEĞİNDE)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Seda EKREM

BURSA - 2017

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI MODERNLEŞMESİ BAĞLAMINDA KADIN ALGISI
(DEMET ve GENÇ KADIN DERGİLERİ ÖRNEĞİNDE)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Seda EKREM

Danışman Öğretim Üyesi:

Doç.Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI

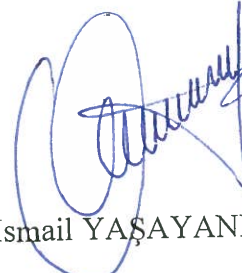
BURSA- 2017

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, **Yakınçağ Tarihi** Bilim Dalı'nda 701442001 numaralı **Seda Ekrem**'in hazırladığı "Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Kadın Algısı (Demet ve Genç Kadın Dergileri Örneğinde)" konulu **Yüksek Lisans** ile ilgili tez savunma sınavı **Perşembe** günü **10:00-11:00** saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının **başarılı**....(başarılı/ ~~başarısız~~) olduğuna....**oybirliği** (oybirliği/oyçokluğu) ile karar verilmiştir.

Doç.Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
Uludağ Üniversitesi
Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Uludağ Üniversitesi
Üye

Yrd.Doç.Dr.İsmail YAŞAYANLAR
Düzce Üniversitesi
Üye

10/07/2017

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Kadın Algısı (Demet ve Genç Kadın Dergileri Örneğinde)” Başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih

İmza

10.07.2017

Adı Soyadı : Seda Ekrem

Öğrenci No : 701442001

Anabilim Dalı: Tarih

Programı : Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

Statüsü : Yüksek Lisans

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU**

**ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 19/06/2017

Tez Başlığı / Konusu: Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Kadın Algısı (Demet ve Genç Kadın Dergileri Örneğinde) / Osmanlı Modernleşmesi ile Değişen Kadın Algısını Demet ve Genç Kadın Dergilerindeki Söylemden Hareketle Betimleme

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam X+110 sayfalık kısmına ilişkin, 19/06/ 2017 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (*Turnitin*)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 13'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

19/06/2017

Adı Soyadı: Seda EKREM

Öğrenci No: 701442001

Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Yüksek Lisans

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Doç.Dr.Zeynep DÖRTOK ABACI

19/06/2017

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Seda EKREM
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Tarih
Bilim Dalı	: Yakınçağ Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: VI+110
Mezuniyet Tarihi	: 10.07/2017
Tez Danışman(lar)ı	: Doç.Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI

OSMANLI MODERNLEŞMESİ BAĞLAMINDA KADIN ALGISI (DEMET ve GENÇ KADIN DERGİLERİ ÖRNEĞİNDE)

ÖZET

Bu çalışma, Osmanlı modernleşmesi ile değişen kadın algısını, Demet ve Genç Kadın dergilerindeki söylemden hareketle çözümlemeyi hedeflemektedir. Çalışmada eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılarak söylemin eril ve ideolojik göndermelerinin deşifre edilmesi amaçlanmaktadır. 1908-1919 sürecindeki mevcut kadınlık algısını yerleşik toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden tanımlamayı hedefleyen çalışma, salt kadınlık bilgisine ulaşmakla kalmayıp mevcut bilgiyi güç-söylem ilişkisi bağlamında ele almaktadır. Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm politik ve entelektüel bir kuram olarak feminizm; feminizm kavramı, feminizmin tarihsel seyri ve feminist yaklaşımlar/çatışan feminizmler alt başlıklarını içermektedir. İkinci bölümde Osmanlı Kadın Hareketi; Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemi olarak ele alınmakta, dönemin fikir akımlarında kadınlık algısına da yer verilerek mevcut fikirlerin kadına yaklaşımı “makbul kadın”, “yeni kadın”, “milli kadın” söylemleri ekseninde incelenmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Demet ve Genç Kadın dergilerindeki makaleler kadın-annelik, kadın-moda, kadın-eğitim, kadın-ahlak, kadın-terakki, kadın-modernleşme başlıkları altında eleştirel söylem çözümlemesi yöntemi ile incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Feminizm, Söylem Analizi, Osmanlı Kadını, Feminist Tarih yazımı.

ABSTRACT

Name and Surname : Seda EKREM
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : History
Branch : Modern History
Degree Awarded : Master
Page Number : VI+ 110
Supervisor (s) : Assoc.Prof.Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI

FEMALE PERCEPTION IN THE CONTEXT OF OTTOMAN MODERNIZATION: IN THE CASE OF DEMET AND GENÇ KADIN MAGAZINES

SUMMARY

This study aims to portray the changing perception of women with the Ottoman modernization with the movement from the discourse of the Demet and Genç Kadın magazines. For this purpose, the masculine and ideological sentiments of the discourse are deciphered by using the method of critical discourse analysis in the study. The study, which aims to define the present perception of femininity in the period of 1908-1919 through the established gender roles, not only achieves the knowledge femininity but also considers the current knowledge in the context of power-discourse relation. The study consists of three main parts. The first part feminism as a political and intellectual theory; the concept of feminism, the history of feminism and the heading of conflicting feminisms. The second part is Ottoman women's movement; Tanzimat and II. Constitutional Period it is handled as and the perception of femininity is also included in the currents of ideas. The approach of the present ideas to women is tried to be examined with the motives of "acceptable women", "new women", "national women". In the third chapter, which contains the original part of the work, the articles in the Demet and Genç Kadın magazines are analyzed by the method of critical discourse analysis under the titles of woman-motherhood, woman-fashion, woman-education, woman-morality, woman-progression and woman-modernization.

Keywords: Feminism, Discourse Analysis, Ottoman woman, Feminist History Writing

ÖNSÖZ

Bu çalışma şüphesiz ki sadece bir kişinin emeği ile oluşturulmadı bu nedenle çalışmada emeği geçenlere teşekkürü bir borç bilirim.

Öncelikle beni feminist tarihyazımı konusunda cesaretlendiren ve bu alana yönelmemde etkili olan çalışmam süresince bana her konuda desteğini, dostluğunu sunan, birikimiyle gerekli düzeltmeleri yapan değerli danışmanım Doç.Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI'ya, maddi-manevi her daim yanımda olan desteklerini esirgemeyen aileme, bu zorlu yazma sürecinde bir an olsun yalnız bırakmayan umudumu bileyleyen sevgili Emrah'a ve üzerimde emeği olan diğer değerli hocalarıma teşekkür ederim.

Seda EKREM

Bursa, 2017

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. POLİTİK VE ENTELEKTÜEL BİR KURAM OLARAK FEMİNİZM

1.1. FEMİNİZM KAVRAMI.....	13
1.2. FEMİNİZMİN TARİHSEL SEYRİ.....	15
1.2.1. Birinci Dalga Feminizm.....	18
1.2.1.1. <i>Feminizmin İngiltere’de Ortaya Çıkışı</i>	18
1.2.1.2. <i>Feminizmin Amerika’da Ortaya Çıkışı</i>	20
1.2.2. İkinci Dalga Feminizm.....	23
1.2.3. Üçüncü Dalga Feminizm.....	25
1.3. ÇATIŞAN FEMİNİZMLER.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI KADIN HAREKETİ.....	34
2.1. TANZİMAT DÖNEMİNDE KADIN.....	37
2.1.1. Eğitim.....	38
2.1.2. Hukuk.....	42
2.1.3. Sosyal Hayat.....	46

2.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADIN.....	49
2.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Siyasal Politikalarında Kadın.....	52
2.2.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi Toplumsal Hareketlerinde Kadın.....	58
2.2.2.1. <i>Kadın Dergileri</i>	60
2.2.2.2. <i>Kadın Dernekleri</i>	64
2.3. OSMANLI FİKİR AKIMLARINDA KADIN	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEMET VE GENÇ KADIN DERGİLERİ ÖRNEĞİNDE KADIN ALGISI

3.1. DERGİLERİN KÜNYESİ.....	70
3.2. DERGİ YAZARLARI.....	74
3.3.ELEŞTİREL SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ	
3.3.1. <i>Kadın-Annelik</i>	79
3.3.2. <i>Kadın-Eğitim</i>	83
3.3.3. <i>Kadın-Ahlak</i>	88
3.3.4. <i>Kadın- Modernleşme</i>	89
3.3.5. <i>Kadın- Moda</i>	93
3.3.6. <i>Kadın-Terakki</i>	97
SONUÇ.....	100
KAYNAKÇA.....	103

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
NAWSA	Amerikan Ulusal Kadın Oy Hakkı Derneği
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
vb.	Ve benzeri

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu XVIII. yüzyıldan itibaren Batı ile arasındaki gelişmişlik farkının açılmaya başladığını anlayarak çeşitli reformlar yapmaya başladı. Ancak başlangıçta bu reform ve yenilikler dar bir alanla sınırlı tutuldu - özellikle askeri - ve çok da radikal olmayan girişimler olarak kaldı. XIX. yüzyıl ise siyasal, sosyal, ekonomik, eğitim, hukuk her alanda daha kapsamlı atılımların gerçekleştirildiği, modernleşme hareketlerinin hız kazandığı bir dönem oldu.

1839'da imzalanan Tanzimat Fermanı ile hukukun üstünlüğü prensibinin benimsenmesi, anayasal düzene geçişte önemli bir merhaleyi oluşturdu. Müslim-Gayrimüslim tebaa arasındaki "eşitsizlik" asgari düzeye indirilerek dönem boyunca hukuk, eğitim, yönetim, kültür, toplumsal hayat gibi alanda çeşitli değişikliklere gidildi. Yapılan bu yenilikler içerisinde kuşkusuz en önemlisi - kadının kamusal hayata dâhil olabilmemesini sağlaması açısından- eğitim alanında gerçekleştirilen düzenlemeler oldu. Bu yönüyle Tanzimat Fermanı'nı kadınların lehine yapılan pozitif değişikliklerin başlangıcı olarak okumak mümkündür, her ne kadar direkt kadın odaklı "onlar" hedef alınarak yapılan bir değişiklik olmasa da, bu ilanın beraberinde getirdiği yeni bakış açısı ve farklılıklar gelecekte kadınların haklarının genişletilmesi açısından dayanak noktası oluşturdu. Kadınlar açısından diğer önemli bir gelişme ise 1908 İkinci Meşrutiyet'in ilanıydı. Meşrutiyetin sağladığı eşitlik ve özgürlük ortamında kadınlar özellikle çıkardıkları dergiler aracılığıyla, kendilerine dair sorunları gündemleştirip bu kanal vasıtasıyla; Osmanlı kadınına eğiterek (siyasi, edebi, kültürel, moda, sağlık, çocuk bakımı...), kadına dair alternatif söylemleri kritize edip, kendi kadınlık savunularını geniş kitlelere iletebildiler.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde kadınlar tarafından çıkarılan bu dergiler aynı zamanda tarihçiler ve bilhassa feminist tarih yazımı için de önemli bir kaynak teşkil etti. Zira çoğunluğu kadın yazarlardan oluşan ve okur kitlesi de kadın olan bu dergiler üzerinden kadınların toplumsal hareketlerdeki rollerini, kadınların gözüyle zamanın ruhunu, dolaysız şekilde kadınların ifade ve eylemlerini öğrenebilmek, onların heyecanlarına, duygularına tanıklık edebilmek mümkündür. Bu kaynaklar geleneksel tarih yazımına alternatif olarak, "toplumsal hafızayı kadınlar lehine kazımak, geçmişte

kadınlara ait ortak hatıra ufku yaratmak, kadın deneyim pratiklerini görünür kılmak açısından oldukça önemlidir.”¹

Geleneksel tarih yazımı erkeği/güçlüyü ve onun yapıp ettiklerini konu edinerek, toplumun kadınlar ve köleler gibi ezilen kesimlerini eyleyici kılmadı. 1928’de Fransız tarihçilerin Annales Ekolü ²; sadece kahramanların, büyük insanların tarih anlatısına konu edilmesine eleştirel bir tavır geliştirerek, sıradan/ ezilen kesimleri de tarihin öznesi kılmasıyla tarih yazımında yeni bir yaklaşım ortaya çıkardı. Böylece uzun süre iktidarı paylaşan “Batılı, beyaz, soylu, burjuva” erkeklerin oluşturduğu grubun çıkarları içinde biçimlenen tarih yazımı³ anlayışı terk edilerek, alt katmandan insanların deneyimleri de tarihin konusu edilmeye başlandı. Erk’ek egemen tarih yazımı⁴, özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, feminizmin yükselmesi ile sorgulanmaya başlandı ve kadının görünürlüğünü arttırmaya yönelik çalışmalar yapıldı. Bu yeniden tarih inşasında sadece erki elinde bulunduran erkekler değil, kadınlar da vardı artık: hem tarihin öznesi olarak tarih yazımında hem de tarihi yeniden yazan özne olarak.

Kadın tarihinin bir disiplin olarak ortaya çıkması ise -sıradan insanı kendine özne edinen ve onun deneyimlerini işleyen sosyal tarihten sonra olabilmisti⁵, aileye,

¹ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s.25.

² Marc Bloch’un kurduğu dergi etrafında toplanan Annales Okulu “(...) keşfedilmesi gereken, sınırlarının bile farkına varamadığımız, uçsuz bucaksız bir olaysal olmayanın peşine düşmüştür. Olaysal olmayan dediğimiz, henüz olay oldukları kabul edilmeyenlerdir: kırsal tarih, zihniyetler tarihi, deliliğin tarihi ya da çağlar boyunca güvenlik arayışının tarihi. Dolayısıyla, bu şekilde bilincinde olmadığımız tarihselliği “olaysal olmayan” diye nitelendiririz”. Paul Veyne, *Tarih Nasıl Yazılır*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s. 37. “(...) Lucien Febvre ve Marc Bloch, yeni tarihin öncüsü olarak görevle Paris’e çağrılana dek Strasbourg Üniversitesi’nde çalışmışlardı. 1929’da reform yanlısı tarihçilerin altında toplandığı bir çatı işlevi gören, Annales d’histoire economique et sociale dergisini çıkarmaya başladılar. Bloch ve Febvre olay ağırlıklı tarihe karşıydılar; çünkü esasen siyasi içerikli olan bu tarih, insan gerçeğini her yönüyle bir bütün olarak kavrayamıyor, dolayısıyla insan yaşamını inceleyen disiplinler içinde tarihin yerini tehlikeye atıyordu...”. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ernst Breisach, *Tarih Yazımı*, Çev. Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, II. Baskı, 2012, s. 462.

³ Çakır, a.g.e., s. 30.

⁴ “Tarih zamansız olma iddiasındaki düşünceleri sorgulamamızı sağlayan ve böylece değişim hakkında düşünme imkânının yolunu açan disiplindir. Olayların her zaman böyle olmamış olduğunu gözler önüne sererek, böyle kalmak zorunda olmadıklarını da göstermiş oluruz. Geçmişe bakmak şimdi ve gelecek hakkında farklı düşünmemizi olanaklı kılar. En azından benim ve başkalarının eleştirel tarih projesiyle kast ettiğimiz ya da Foucault’nun “bugünün tarihi” adını verdiği şey budur. (...) “kadının bir kategori olarak sadece çoğullaştırılmaya değil, aynı zamanda tarihselleştirilmeye de ihtiyacı olduğunda ısrar ediyorduk. (...) Kendimiz de dâhil olmak üzere, kadınları tarih disiplini içinde tarihsel özneler olarak görünür kılıyorduk.” Joan W. Scott, *Feminist Tarihin Peşinde*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2013, s. 16-40.

⁵ Serpil Çakır, “Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası”, *21. Yüzyıla Girenken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, Der. Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 506.

cinselliğe, sosyal ritüellere bakan sosyal tarih anlayışı gelişmeye başladıkça⁶ tarih disiplini içinde aile tarihi, işçi tarihi, duygular tarihi gibi alt başlıklar ortaya çıktı⁷-1970'ler civarında oldu⁸. Bu yıllarda temelleri atılan İkinci dalga feminist hareketin de etkisiyle egemen tarih yazımına alternatif bir tarih yazımı olarak kadın tarih yazımı doğdu.⁹ Bu süreçte feminist teorisyenler, disiplinleri kadının görünürlüğüne sağlamaya dönük olarak yeniden biçimlendirerek ve teorilerin ardındaki cinsiyetçi söylemi deşifre etmeye çalışarak kadın tarih yazımına katkıda bulundular.¹⁰

Merkezine kadını yerleştiren feminist tarih yazımı, bugüne kadar bilgi-güç ilişkisinin egemen aktörü erkeğin; savaş, iktidar mücadeleleri ile dolu tarih yazımına; farklı, yaşamı/deneyimi çok boyutlu ele alan bir perspektife sahip olmasıyla yenilikler getirdi. Ancak tarih yazımı adına yapılan feminist araştırma salt kadın bilgisine ulaşmakla yetinmemeli, “ulaşılabilir bu bilgi, kadınların yaşamını değiştirip onları özgürleştirmeyi de sağlayabilmeli”¹¹ yani kadın deneyimleri politik bilgi haline getirilmeli.¹² Kadın deneyimlerinden kasıt kadınların özel ya da kişisel deneyimleridir (özel olan politiktir!). Bu deneyimler kadın tarihi adı altında tarihe eklenmeli mi yoksa yeniden bir tarih yazımı mı inşa edilmeli sorunu ise feminist tarih yazımının tartışma konularından biridir.

Elinizdeki bu çalışma da salt kadın bilgisine ulaşmakla kalmayıp mevcut bilgiyi güç-söylem ilişkisi bağlamında ele alarak kadınlık algısının ideolojik, eril örüntülerini analiz etmeyi hedeflemekte ve üç bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümü, Osmanlı Kadın Hareketi'nin feminist bir hareket olarak kabul edilebilirliğini ya da aksini kavramak adına Batı'da gelişen feminist hareket tarihini içermektedir. Feminizm kavramının neye karşılık geldiği Kadın Hareketi ile Feminist Hareket söylemi arasındaki fark, kuramın sınırları, tarihsel seyri ve monolitik bir ideolojik kuram olmayan feminizmin alternatif söylemleri, bu söylemlerin kesişip çatıştıkları noktalar üzerinde durulmaktadır.

⁶ Aktaran Çakır, a.g.e., s. 506.

⁷ Çakır, a.g.e., s.506.

⁸ Çakır, a.g.e., s.30.

⁹ İlkay Yılmaz, “Osmanlı Kadın Tarihine İlişkin Birkaç Not”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 2012, s.62.

¹⁰ Aktaran, Yılmaz, a.g.m., s.62.

¹¹ Çakır, a.g.m., s.506.

¹² Çakır, a.g.e., s. 506.

İkinci bölümde Osmanlı Kadın Hareketinin tarihsel seyri; özelde 1908 sürecinde kadınlar lehine yaşanan gelişmelerin siyasi, sosyal, ekonomik nedenleri irdelenmektedir. Süreci iyi anlamak modernleşme ile Osmanlı kadınının hayatında neyin ne dozda ne yönlü değiştiğini kavrayabilmek adına bu dönem; Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi olarak iki başlık altında incelenmektedir. XIX. yüzyılda Osmanlı'nın toplumsal, hukuksal, alanda büyük dönüşümler geçirmesine vesile olan Tanzimat Fermanı ile başlayan dönemin Osmanlı kadınları açısından okuması yapılmakta ve İkinci Meşrutiyet ile kadınların somut taleplerinin neler olduğu, bu talepleri gerçekleştirmek amacıyla ne gibi faaliyetlerde buldukları ve kazanımları irdelenmektedir. Ayrıca Tanzimat dönemi özelinde Klasik dönem Osmanlı kadın yaşamına yer yer değinilerek imparatorluk süresince kadının konumundaki değişimin tarihsel seyri izlenmekte, dönemin Batıcı, Türkçü, İslamcı aydınlarının kadın ve aileye dair fikirleri değerlendirilmektedir. "İyi eş, iyi anne, iyi Müslüman olma" mottosunda birliği yakalayan bu yaklaşımların kadına dair fikirlerine yer verilmektedir.

Üçüncü bölümde ise 1908 tarihli Demet ve 1919 tarihli Genç Kadın dergilerinin, Osmanlı kadın dergileri içerisindeki konumuna; feminizme yakınlık/uzaklıklarına ve dergi künyelerine değinilerek, eleştirel söylem analizi¹³ yöntemiyle 1908-1919 sürecindeki kadın algısı; annelik, eğitim, namus, moda, vatan, terakki, modernleşme başlıkları altında incelenmektedir.

LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Feminist tarihin merkezine kadını alarak, erkeğin bugüne değin inşa ettiği eril kurguyu değiştirmeye yönelik eyledikleri; Osmanlı kadınlarının da feminist tarih yazımının araştırma öznesi edilmesine neden oldu ve kadını, kadınlık bilgisini görünür kılmak adına birçok akademik çalışma yapıldı. Çalışmaların çoğu modernleşme paradigması çerçevesinde ele alındı. Osmanlı kadınlarının, erkin modernleşme atılımları ile paralel görünürlüğündeki artış buna dayanak oluşturdu. Bu çalışmaların bir kısmı, Osmanlı'nın yaşadığı modernleşme sürecinin kadınları olumlu yönde etkilediği, kendilerini ifade edebilecekleri alan açtığı yönündedir. Bir kısmı da modernleşmenin göstergesi olarak kadının araçsallaştırıldığını iddia etmektedir.

¹³ Eleştirel Söylem Analizi, 1920'lerde Almanya'da ortaya çıkan Batılı Marksist düşüncenin ana öğelerinden biri olan Frankfurt Okulu ile bağdaştırılır. Sibel Arkonaç, *Psikolojide Söz ve Anlam Analizi Niteliksel Duruş*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s.105.

Resmi tarih yazımının, “kadınlara haklarının bahşedildiği” söylemi kadını yok saymakta, Osmanlı ile Cumhuriyet arasında bir kopukluk yaratarak¹⁴ Cumhuriyet öncesi süreci kadın hafızası adına kazımayı olanaksız kılmaktaydı.

Feminizmin yükselişi ile tarihi kadınlar lehine yeniden okuma ihtiyacı doğdu ve Osmanlı kadın tarihi çalışmaları da gelişmelerden nasibini aldı. Bu bağlamda Serpil Çakır’ın Osmanlı Kadın Hareketi adlı doktora tezi (Kadınlar Dünyası Dergisi), Osmanlı’nın son dönem, özellikle de II. Meşrutiyet sürecindeki kadın aktifliğini göstermesi açısından feminist tarih yazımına önemli katkılarda bulundu. Çakır çalışmasında; kadınların geçmişteki mücadelesinden bahsederek:

“Türkiye’de kadın haklarının ilk kez cumhuriyetle birlikte yapılan yasal düzenlemeler çerçevesinde tanındığı, kadınlardan bu konuda hiçbir talep gelmediği, bu nedenle sahip oldukları hakların değerini bilmedikleri, verilen hakları hak etmedikleri (...)”¹⁵.

ön yargısını yıkmaktadır. Ayrıca Osmanlı kadınlarının bizatihi kendilerinin kurduğu birçok dernek, yayınladıkları sayısız dergiyi çalışmasında konu edinerek durumun çok da görüldüğü gibi olmadığını ortaya çıkarmakta ve böylece kadınların aktif olarak eyledikleri üzerinden yerleşik kanıyı sarsarak, söylemin ardındaki ideolojik örüntüyü açığa çıkarmaktadır.

Kadınların toplumsal hareketlerde aktif birer özne oldukları tezini savunan çalışması ile Çakır’ın eseri; geniş bir kaynak sunmakta kadın tarihi çalışmaları için başat başvuru kitabı niteliği taşımaktadır. Çakır çalışmasında; Cumhuriyet öncesinde bir kadın hareketi var mıydı? sorusundan yola çıkarak, II. Meşrutiyet döneminin sağladığı özgürlük ortamında kadınların da yaşanan yapısal değişimlerde kendilerine bir kanal açabildiklerini, daha genel olarak modernleşmenin kadınların kendilerini ifade edebilecekleri ortamı sağladığı tezini savunmaktadır. Ancak Çakır, modernleşme sürecinin kadınlara kendilerini gerçekleştirebilecekleri imkânı sağladığını savunurken,

¹⁴ “Her yeni toplumsal yapılanma beraberinde kendi paradigmasını getirir ve eski paradigmaları gölgeler. İdeolojik yenilik getiren rejimler sürekliliği değil, kopuşu gündemde tutarlar. Kitle kültürü de bu söylemi yayar, içselleştirir. Oysa toplumsal olaylarda kopuş mümkün değildir (...). Geçmişle kopuş, kadın hareketinin unutulmasına geçmişinin yok olmasına yol açtı. Hareketi yönlendiren kadınlar bile bu söylemi bozmadılar, sustular. Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan kadın hareketleri de, ortaya çıkışlarında var olan söylemi sorgulamadılar. Onlar da tarihsel olaylardaki nedensellik ve süreklilik ilkesini göz ardı ettiler. Öncesini açığa çıkaracak sorular sorulamadı. Oysa Cumhuriyet’le kadına verilen hakların ardında gözden kaçırılmış bir mücadele geçmişi vardır.” Bkz. Çakır, a.g.e., s.413.

¹⁵ Çakır, a.g.e., s.21.

kadının bu bağlamda araçsallaştırıldığını, modernleşme atılımlarında kültürel bir gösterge olarak kullanıldığını göz ardı etmektedir. “Özellikle milliyetçi görüşler, kadınlar arasında haklarını ifade etmede meşrulaştırıcı bir işlev görmüştür”¹⁶ söylemi ile kadınların da mevcut ideolojik söylemleri kendi taleplerini meşru kılmak adına kullandıklarını savunmaktadır.

Ek olarak Çakır çalışmasında alıntılarını aynen vererek analize tabi tutmamakta “hele eleştirel analiz gibi bir yöntemle hiç başvurmadım”¹⁷ diyerek bunun kadınların seslerine bir müdahale olabileceğini savunmaktadır. Ancak eleştirel analiz yöntemi ile söylemin ardındaki örtük/gizil ideolojik göndermeleri açığa çıkararak, yerleşik eril dilin ve erkin söylem ile bilgiyi/ algıyı yönlendirdiği gerçeğini göz ardı etmektedir. Böylece Çakır kadın yazarların dahi metinlerdeki eril iktidarı olumlar söylemlerinin, feminizmin özgül niteliğini taşıyan patriarka karşıtı söyleme olan mesafesini de daraltmaktadır.

Çakır’ın başlatmış olduğu Osmanlı Kadın Dergilerini¹⁸ kaynak edinen araştırmayı, feminist tarih yazımına katkısı olması amacıyla pek çok çalışma izledi.

Örneğin bu tezde de incelenen dergilerden biri olan Demet, Tülay Keskin¹⁹ tarafından “Demet Dergisi’nde Kadın ve İlerleme” adlı makaleye kaynak edilerek modernleşme bağlamında; dergide yer alan makaleler vatan, ilerleme, eğitim gibi başlıklar altında incelenip dergi ile ilgili eleştirel görüşlere yer verildi.

Aynur Demirdirek’in “Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi”²⁰: Şükufezar, Hanımlara Mahsus Gazete, Demet, Mehasin, Kadın/ Selanik, Kadın/ İstanbul, Kadınlar Dünyası, Kadınlık dergilerine dair kapsamlı bir çalışma

¹⁶ Çakır, a.g.e., s.409.

¹⁷ “...İlgili sosyal bilim disipliniinde bunun yapılmadığına ilişkin eleştiri yapılabilir; ancak ben bu tür bir tutumdan özellikle kaçındım. Teorik bilgiyle de boğmak istemedim okuru. Olabildiğince geride durarak kadınların sözünü bugüne iletmek, açığa çıkarmak istedim. Bunun yönetsel açıdan oldukça farklı bir bakış, tarih disiplini ve sosyologların alışık olmadığı bir tutum olduğunun farkındayım.” Bkz. Çakır, a.g.e., s.24.

¹⁸ Kadın dergileri hakkında yapılan önemli bibliyografik çalışmalar şunlardır: Emel Aşa, 1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları, İstanbul üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1989; Zehra Toska, Serpil Çakır, *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

¹⁹ Tülay Keskin, “Demet Dergisi’nde Kadın ve İlerleme Anlayışı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37, 2005.

²⁰ Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ay izi Kitap, Ankara, 2011.

niteliği taşımakta, dergilerdeki eğitim, örtünme, çalışma talebi, karılık-kocalık, feminizm gibi başlıklar altında niteliksel içerik analizi yapılmaktadır.

Kerim Bayram'ın²¹ "II. Meşrutiyet Dönemi Yayın Organlarından Sırat-ı Müstakim'de Kadın ve Aile" adlı yüksek lisans tezi Osmanlı'nın son dönem kadın ve aile algısını kavramaya yönelik araştırmalara örnek oluşturmaktadır.

Çiğdem Ülker²² "II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinde Kadın İmajı (1908-1914)" adlı yüksek lisans çalışmasında İslamcı, Batıcı ve Türkçü basında; modernleşme ile beraber değişen kadın algısını aile, evlilik, boşanma ve giyim konu başlıkları altında incelemiştir.

Yine Mithat Kutlar²³, "Osmanlı Kadın Dergileri İçinde Erkekler Dünyası Dergisi" adlı makalesinde Kadınlar Dünyası dergisi yazarı Ulviye Mevlan'ın eşi Mevlanzade Rıfat ve onun feminist fikirlerini ele almıştır.

Esra Fahriye Poyraz'ın "II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergiciliği ve Türk Kadını Dergisi"²⁴ adlı çalışması da dönemin kadınlık kurgusunu anlamaya yönelik çalışmalardan biridir.

Hakan Aydın "Kadın (1908-1909): Selanik'te Yayınlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme"²⁵ adlı makalesinde derginin, Türkiye kadın dergiciliği arasındaki yerini değerlendirmeyi amaçlamıştır.

Neslihan Kılıç "Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet"²⁶ adlı makalesinde, derginin kimlik bilgileri, kurucu kadrosu, amacı, yayın politikası, yazar kadrosu, teknik bilgileri, mizanpajı ve içerik değerlendirmesine yer vererek biçim ağırlıklı bir çalışma ortaya koymuştur.

²¹ Kerim Bayram, *II. Meşrutiyet Dönemi Yayın Organlarından Sırat-ı Müstakim' de Kadın ve Aile*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010.

²² Çiğdem Ülker, *II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinde Kadın İmajı (1908-1914)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın, 2012.

²³ Mithat Kutlar, "Osmanlı Kadın Dergileri İçinde Erkekler Dünyası Dergisi", *Fe Dergi*, S.2, 2010.

²⁴ Esra Fahriye Poyraz, *II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergiciliği ve Türk Kadını Dergisi*, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

²⁵ Hakan Aydın, "Kadın (1908-1909): Selanik'te Yayınlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.22, 2009.

²⁶ Neslihan Kılıç, "Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S.3, 2015, ss. 744-769.

Fatma Kılıç Denman, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın”²⁷ adlı kitabında İttihat ve Terakki yönetiminin kadın politikalarını sorgulayarak, “yeni kadın” politikasının tarihsel kökenlerini II. Meşrutiyet dönemine dayandırmıştır.

Fatma Tunç Yaşar, “Şükufezar: Kadınlar Tarafından Kadınlar İçin İlk Süreli Yayın”²⁸ adlı makalesinde; derginin kadınlık meselesini aşacak düzeydeki terakki vurgusuna dikkat çekerek, modernleşme ve Batılılaşma arasında keskin bir çizgi görüldüğünü iddia etmiştir.

Bugüne kadar kadını görünür kılmak adına birçok Osmanlı kadın dergisi akademik çalışma nesnesi yapıldı. Fakat çoğunlukla belgenin somut ifadesi aşılarak, satır aralarında gizli kalan ya da söyleyenin niyetini imleyen söyleme, bağlama dikkat edilmedi, bir yöntem olarak bu çalışmalarda söylem analizi kullanılmadı. Sadece anlatılana bakılarak anlatılmayan, ima edilen önemsenmedi.

YÖNTEM

Bir metni anlamlı kılan doğrudan ifade edilen kadar söyleyenin niyeti ve mesajıdır. Araştırmacıyı özgür kılacak olan dilin bu yönünün deşifre edilmesi, kavramların sözlük anlamlarıyla sınırlı tutulmayarak, metnin söylenenden çok daha fazlasını sunması nedeniyle bu çalışmada eleştirel söylem çözümlemesi yöntemi kullanılmaktadır.

Söylem; dil aracılığıyla egemenin ideolojisini yeniden üretebildiği sadece dil ile de sınırlı olmayan, iletişimin bütününe kapsayan şeydir ve ideolojik taşıyıcılığı düşünüldüğünde hâkim grupların iktidarını pekiştirebildiği araç olarak tanımlanabilir. Böylelikle dil/ söylem kitleleri kendi çıkarlarını doğrultusunda rahatlıkla yönlendirebildiğiniz bir araç olma özelliği gösterir. İktidarın kitleler üzerindeki bu tahakkümü söylem ile ideoloji arasındaki ilişkiden beslenmektedir. Söylemin ve ideolojilerin yeniden üretimi ile işleyen süreç, söylem-ideoloji-dil arasındaki ilişkinin ürünüdür. “Neyin bilgi olarak tanımlandığı hangi ideolojinin güç kazanmış olduğu ile

²⁷ Fatma Kılıç Denman, *II. Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, Libra Kitap, İstanbul, 2009.

²⁸ Fatma Tunç Yaşar, *Şükufezar: Kadınlar Tarafından Kadınlar İçin İlk Süreli Yayın*, *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, S.4, ss.68-73.

ilgilidir” diyen Foucault bilgi-iktidar²⁹ arasındaki ilişkinin önemine vurgu yapmakta ve iktidarın söylem ile bireylerin ‘doğru’ ya da ‘bilgi’ anlayışlarını şekillendirip sınırlandırdığına işaret etmektedir.

Kısaca “bir şeyi söyleme şekli”³⁰ olarak ifade edebileceğimiz söylem, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren –nitel- bir araştırma yönteminin nesnesi olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda geleneksel yöntemlerden ayrılan söylem analizi, sadece dilsel bir form çözümlemesi değil söylemin altında yatan anlamsal örüntüleri deşifre etmesi yönüyle de toplum- söylem arasındaki diyalektiği ortaya çıkarmaktadır. Erki elinde bulunduranın, söylem aracılığıyla neyi ne yönde ne miktarda değiştirebildiğini görmemize olanak sağlamaktadır.

“Söylem bir iletinin tüm boyutlarını, sadece iletinin içeriğini değil onu dile getireni (kim söylüyor ?), otoritesini (neye dayanarak ?), dinleyiciyi (kime söylüyor ?) ve amacını da (söyleyenler söyledikleri ile neyi başarmak istiyor?) kapsamaması nedeniyle önemlidir.”³¹ Yani söylem analizi metnin kendisinden ziyade alt metnini anlamaya çalışmak, ne söylendiğinden ziyade nasıl söylendiği üzerinde durmaktır.

“Söylem, kim tarafından, nerede, hangi bağlamda, ne amaçla söylendiğine bağlı olarak değişen anlamlara sahip olması ile ortaya çıkar.”³² Dolayısıyla homojen, süreklilik arz eden, tekil ve kesin bilgiye dayalı söylemden çok söyleyene, mekâna, amaca göre değişeni imleyen bir söylemden bahsedilebilir, lâkin “evrensel bir söylem” söz konusu dahi edilemez.

²⁹ Foucault, iktidarın “her yerdeliği” söylemi ile iktidarı merkezi kılan çoğu zaman sadece devlet ile özdeşleştiren söylemlerden ayrılmış ve mikro-iktidar biçimlerini ön planda tutmuştur. Bkz. Ali Akay, *Michel Foucault: İktidar ve Direnme Odakları*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.11. “Güç ve bilgi arasında doğrudan ilişki vardır. Bilgi kurumlarıyla karşılıklı ilişkiye dayanmayan güç olamayacağı gibi, güçle ilişkili bir kuruma ve böyle bir varsayımaya dayanmayan herhangi bir bilgiden söz etmek mümkün değildir.” Michel Foucault, *Disciplin and Punish: the Birth of the Prison*, Çev. A. M. Sheridan, Vintage Books, New York, 1978, s. 27. Bilgi-iktidar ilişkisini konu edinen Irigaray dışiden alınan bilginin genellikle gizli tutulduğunu ve erkeğin yarattığı eril söylemle kadını ötekileştirdiği aklın alanından çıkardığını vurgular. “...Söylemde dışiden aldığı şeyin kim ve ne sayesinde oluşturulduğunu genellikle gizli tutar.” Bkz. Luce Irigaray, *Başlangıçta Kadın Vardı*, Çev. İlknur Özallı, Melike Odabaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.13. Foucault daha çok iktidarın ortaya konuş biçimiyle değil, hangi araçlarla yürütüldüğü ve iktidarın insan davranışları üzerindeki etkisi ile ilgilenmiştir. Foucault’ya göre iktidar “yalnız özgür öznelere ve özgür oldukları sürece uygulanır.” Aktaran. Özlem Doruk, “Disiplin Toplumu ve Haber Söylemi: Gökkuşluğu Derneği’nce Yapılması Planlanan Yürüyüşün Engellenmesine İlişkin Haberlerin Çözümlemesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C.2, S.1, 2013, s.6.

³⁰ T. Van Dijk, *Discourse as Structure and Process*. C. I, Sage Publishing, London, 1997, s.32.

³¹ H. Ekşi-H. Çelik, a.g.m., s.100.

³² G. Ward, *Postmodernism*, Hodder Headline, London, 1997, s.129.

Araştırma nesnesi edilen olay veya durumun daha derinlikli, bütüncül ele alınmasına olanak tanıyan söylem analizi, bu yönüyle geleneksel yöntemlere tercih edilmektedir.³³ Bu yöntem hem dil bilimcilerin hem de diğer sosyal bilim alanından araştırmacıların kullandığı bir yöntem olması nedeniyle farklılık göstermektedir. Şüphesiz ki söylem analizi: “Farklı disiplinler farklı araştırma gelenekleri içinde yürütülen, heterojen özelliğe sahip nitel bir araştırma yöntemidir.”³⁴

Örneğin dil bilimciler kelime, tamlama, cümle, zamirler gibi yapısal birimlerden hareketle bir analiz yaparken, “sosyoloji ya da siyaset bilimciler bunların üzerinde çok fazla ayrıntıya girmeyip, sosyal ilişki, güç servet, kurum ve kimlikler üzerinde daha fazla durmaktadırlar.”³⁵ Yani dili tarihsel ve toplumsal bağlarıyla ele alan eleştirel söylem analizini³⁶ kullanmaktadırlar.

Eleştirel söylem analizi söylemdeki ideolojik örüntüyü dil bilimsel yöntemle deşifre etmektir. Bu yöntem güç ve ekonomi temelli yaklaştığı için “neomarksist olarak yorumlanabilir.”³⁷ Söylemin ideolojikliğine yaptığı vurguyla eleştirel söylem çözümlemesi, toplumsal cinsiyet, kadın hakları, ayrımcılık, eşitsizlik, etnik kimlik gibi konuların bu yöntemle ele alınmasını ve söylemin ardındaki güç ilişkilerini çözümlemeyi sağlaması nedeniyle etkili bir yöntemdir. Yöntemin en önemli iki ismi Van Dijk ve Norman Fairclough’tur. Daha çok haber anlatısını dil bilimsel yaklaşımla çözümlemeye çalışan Van Dijk bu anlamda sentaktik ve semantik olmak üzere iki yaklaşımla metni analiz eder. Sentaktik yaklaşım ile cümle yapısı, kelime gibi gramatik daha küçük birimler ile hareket ederken, semantik yaklaşım ile bütün anlam üzerinde odaklanır. Fairclough ise “söylem olarak dilin kavramlaştırılmasını merkeze alarak eleştirel dil bilim üzerine kurmuş ve haber üzerine yoğunlaşmamıştır.”³⁸

³³ N. Fairclough, *Analysing discourse*, Routledge, London, 2003, s. 54.

³⁴ Aktaran, Çelik-Ekşi, a.g.m., s. 105.

³⁵ Tahir Gür, “Postmodern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi”, *Journal of World of Turks*, C. 5, S. 1, 2013, s. 189.

³⁶ Söylem analizinin genel kavramları şunlardır: semantik (anlambilimsel), sentaks (sözdizinsel) ve semiyoloji (göstergebilim). Anlam bilim metnin içinde ve dışında kullanılan bütün anlam ilişkilerini incelerken, sözdizinsellik; kelimenin cümle içindeki konumuna göre- baş, orta, son- anlamlandırma eylemliliği gerektirir, semiyoloji ise söylemi ifade ederken simgelerden faydalanır. Bkz. Çelik-Ekşi, a.g.m., s.107.

³⁷ Nalan Büyükkantarçioğlu, “Söylem incelemelerinde Eleştirel Dil bilimsel Boyut: Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Ötesi”, *Haberi Eleştirmek*, Ed. Ömer Özer, Literatürk, Konya, 2012, s.171.

³⁸ Aktaran Özlem Doruk, a.g.m., s. 3.

Fairclough, söylemdeki gizil ideolojik göndermeleri bu yaklaşımla açığa çıkararak söyleyenin dayandığı otoriteyi, söylemdeki güç ilişkisini ve amacı saptamakta, 'dil', 'söylem' 'ideoloji', 'iktidar' arasındaki etkileşimi güçsüz/ ezilen adına kazımayı mümkün kılmaktadır. Bu nedenle tezde; eril dili, yerleşik toplumsal cinsiyet rollerini deşifre etmemize ve örtük ideolojik göndermeleri çözümleyebilmemize olanak sağlayan Fairclough'un eleştirel söylem çözümleme metodu kullanılmaktadır.

Söylemi sadece dille sınırlamayan ideolojik, sosyal, toplumsal ardılları bağlamında ele alan söylem çözümlemecisi Fairclough söylem analizinin ana ilkelerini şu şekilde sıralar:

- Söylem sosyal problemlere işaret eder.
- Güç ilişkileri tutarsız ilişkilerdir.
- Söylem toplum ve kültürü meydana getirir.
- Söylem ideolojik bir iştir.
- Söylem tarihidir.
- Söylem metin ile toplum arasındaki aracıdır.
- Söylem sosyal eylemlerin bir formudur.
- Söylem analizi yorumlayıcı ve açıklayıcıdır.³⁹

Söylemi; ideolojik, tarihi bir bağlamda metin ile toplum arasındaki aracı olarak ifade etmekte, "söylemin toplum içindeki oluşturuculuğunu ise 3 boyutta ele almaktadır"⁴⁰: (1) Kimlik, öznesel pozisyon ve kendilik türlerinin inşasına katkıda bulunur. (2) İnsanlar arasındaki sosyal ilişkilerin yapılandırılmasına yardım eder. (3) Bilgi ve inanç sistemlerinin oluşmasına katkıda bulunur. Örneğin bu tezin araştırma nesnesi edilen dergi makalelerinde kendi "makbul" kadını betimleyen – kadın/erkek-birçok yazarın anlatılarında kadın; 'anne', 'namus' gibi kavramlarla özdeşleştirilerek kadınlık bilgisi kurgulanmakta, kültürel ve ideolojik bir aygıt olan dergiler aracılığıyla da toplumun kadınlık algısının oluşumuna katkıda bulunmaktadır. 1908-1920

³⁹Tolga Elbirlik, "Eleştirel Söylem Analizinin Ana İlkeleri" 27 Ağustos 2012, <https://tolgaelbirlik.wordpress.com/category/elestirel-soylem-analizi/>, erişim: (13.05.2017).

⁴⁰ Aktaran. Gülçin Eren, *Reklamlarda Tüketim Kültürü Değerlerine Göre Bedeni Düzenleyen Söylemler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s.84.

sürecindeki okur-yazar oranı⁴¹ düşük olsa da dergilerin hedef kitlesinin Müslüman-Türk kadını olduğu göz önünde bulundurulunca özellikle Genç Kadın dergisinin “milli kadın” yaratma sürecindeki söylemi bu girişime çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır.

Kültürel-ideolojik bir aygıt olan dergilerin, nasıl bir kadınlık kurgusu oluşturduklarını, okur kitlesine yarattığı söylem ile nasıl bir “kadınlık” dayattıklarını ve dergilere gönderilen okur mektuplarından da toplumsal kadınlık algısını okuyabiliyor, toplum-söylem arasındaki diyalektiği deşifre edebiliyoruz.

Kısaca kadına dair inanç ve bilginin dönüştürücüsü olan söylem; bu tezde Fairclough’un eleştirel analiz yöntemiyle çözümlenerek Osmanlı’nın 1908-1919 yılları arasındaki kadınlık algısı irdelenmektedir. Modernleşme paradigmasının Osmanlı kadınının yaşamındaki izlerini görmemize olanak sağlayan bu dergiler aracılığıyla, feminist ya da anti-feminist söylemin dini, milliyetçi ideolojik göstergelerinden hareketle kadınlık algısı analiz edilmektedir.

Eleştirel söylem analizi ile erki elinde bulunduran erkek ve çoğu zaman onun ürettiği söyleme tabi kadın arasındaki güç ilişkisinin, bizatihi kadınlar tarafından dolaşıma sürülen kavramlar aracılığıyla erk’ek söylemine olan desteği de söylem ve sosyal yapı arasındaki ilişkinin çarpıcı bir örneğini vermesi açısından oldukça önemlidir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Demet ve Genç Kadın dergilerinde; Osmanlı entelektüel erkek ve kadın yazarlarına ait makaleler, kısa hikâyeler, şiirler, sağlık, moda, cilt bakımına dair not ve okuyucu mektupları yer almaktadır. Bu dergilerden İstanbul’da 17 Eylül 1908-11 Ocak 1909 yılları arasında 7 sayı çıkan Demet ve 3 Ocak 1919-8 Mayıs 1919 yılları arasında 10 sayı çıkan Genç Kadın dijital ortama aktarılarak tarandı; öncelikle dergilerin kimlik bilgilerine yer verildi ve dergilerdeki makale, şiir, okuyucu mektupları, atasözleri gibi kadınlık algısının izlerini sürebileceğimiz her kategori detaylıca incelendi. Kadın algısını anlamamıza kolaylık sağlayacak makaleler üzerinde yoğunlukla duruldu. Ayrıca araştırma tarihsel olarak 1908-1919 yılları ile sınırlandırıldı.

⁴¹ Dergilerin kadın yazar kadrosu eğitilmiş elit sınıftan olduğu gibi okur kitlesi de üst/orta sınıf kadınlardı. Anadolu’dan aşağı tabakadan sıradan bir Osmanlı kadınının yaşanan birçok gelişme/ tartışmadan haberi dahi yoktu.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. POLİTİK VE ENTELEKTÜEL BİR KURAM OLARAK FEMİNİZM

1.1.FEMİNİZM KAVRAMI

Latince kökenli bir kelime olan feminizm⁴² kadın anlamına gelen *femine* kelimesinden türetilmektedir. Dar anlamıyla kadına dair kadını ilgilendiren şeyler olarak ifade edilirken, daha geniş manada cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürü ve baskıyı sona erdirmeye çalışan bir hareket olarak nitelendirebileceğimiz feminizm, eşitlik, özgürlük, tahakküm, güç gibi kavramlar aracılığıyla farklı cinsler arasındaki iktidar ilişkilerini sorgulayıp, süregelen eril tahakkümün⁴³ sonlandırılması bağlamında yaşamı, eşitlikçi bir zeminde yeniden inşaya dönük bir kuram olarak tanımlanabilir.

Feminizm şimdiki sorgulamakla kalmayıp geleceğe yönelik yeni yaşam biçimleri oluşturmayı hedefleyen bir politika olması yönüyle de⁴⁴ önemli bir politik ve entelektüel kuramdır. Bu terimi ilk olarak Fransız yazar Alexander Dumas 1872’de o sıralar doğmakta olan bir Kadın Hakları akımını betimlemek için kullandı.⁴⁵ Dumas’ın

⁴²Nicole Van Os, “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Ed. Mehmet Ö. Alkan, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.335. “Feminizm; güç, iktidar, tahakküm, özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar aracılığıyla düşünmeyi deneyen ve farklı cinsler arasındaki yaşamı yeniden, eşitlikçi biçimlerde kurma çabalarını sürdüren bir harekettir” Bkz. Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.35.

⁴³ Toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkeğe biçilen rolleri - belli değer yargıları doğrultusunda imlemektedir. Bu roller erkeğin kadına üstün olduğu bir toplumsal yapının da göstergesidir. Bu bağlamda kadını özel alana erkeği kamusal alana dâhil eden cinsiyete dayalı ayrımcılığın yerleşikliği “eril tahakküm” ile ifade edilmiş; yani erkeğin iktidarını ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Fransız sosyolog Bourdieu eril tahakküm ile ilgili şöyle der: “Erkek veya kadın olarak, kavramaya çalıştığımız nesnenin içinde yer alarak, eril düzenin tarihsel yapılarını algılama ve değerlendirmenin bilinçsiz şemaları biçiminde bünyemize katmış durumdayız; bu nedenle de eril tahakkümü düşünürken, kendileri de tahakkümün ürünü olan düşünme biçimlerine başvurma riskini taşıyoruz. Bu döngüden kurtulmayı umut edebilmemizin tek koşulu, bilimsel nesneleştirme konusunu nesneleştirmek için pratik bir strateji geliştirebilmek...” Ayrıntılı bilgi için bkz. Pierre Bourdieu, *Eril Tahakküm*, Çev. Bediz Yılmaz, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.17. Toplumsal cinsiyet, erkek ve dişi, kadınlar ve erkekler, eril ve dişi arasında öne sürülen ilişki hakkında sorular sorar. Fiziksel farklılığa atfedilen anlamların kültürler, uluslar ve toplumların içinde ve arasında değişiklik gösterdiğini varsayar. Joan W. Scott, *Feminist Tarih’in Peşinde*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2013, s.13.

⁴⁴ Sara Ahmed, “Bu Öteki ve Başka Ötekiler”, *Feminizm, Cogito*, S.58, Bahar 2009, s.173.

⁴⁵ Necla Arat, *Feminizmin A, B, C’si*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 21. Arat’ın aksine Notz’dan Aktaran Didem Şerbetçi: Feminizm kelime olarak ilk kez Fransız toplum bilimci ve Feminizmin ilk savunucularından olan Charles Fourier tarafından kullanılmıştır ve Fourier feminizm kelimesinin yaratıcısı olarak kabul edilmiştir. Bkz. Didem Şerbetçi, *Postkolonyal Feminizm Bağlamında “Küresel Kız*

bu betimlemesi Kadın Hakları deyince feminizmi, feminizm deyince de Kadın Haklarını çağrıştıran özdeş bir algılayışın da başlangıcı oldu. Günümüzde hala bu iki kavram birbirinin yerine kullanılma güncelliğini korumaktadır. Ancak bu bakış feminizmin özgüllüğünü yadsımakta görünmez kılmaktadır. Kadın-erkek eşitliğini hedefleyen ve bu yönde mücadele yürüten her hareket ya da grup feminist olarak nitelendirilemez, çünkü hepsi eril tahakkümün ya da patriarkanın özgül ve sistematik niteliğini öne çıkarmamaktadır.

Hem feminist teori hem de kadınların pratik mücadelesi bize gösteriyor ki, temsile kavuşmak için öncelikle özne olmanın gerekleri yerine getirilmelidir.⁴⁶ Her ne kadar özne mefhumu feminist teori söz konusu olduğunda tartışmalı bir duruma neden olsa da -örneğin Foucault, hukuki iktidar sistemlerinin, sonrasında temsil ettikleri özneleri ürettiklerine işaret edip, öznelerin bu yapıların gereklerine uygun şekilde biçimlendirilip, tanımlanıp ve yeniden üretildiğinin altını çizse de⁴⁷- “özne olabilmek” bilinci, hem Batı’daki Kadın Hareketleri hem de Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Kadın Hareketi’nin seyri ve kazanımları açısından oldukça önemlidir. Hatta denilebilir ki özgürleştirilecek bir özne yoksa feminizmin özgül bir anlamı yoktur.⁴⁸

Erkeklerle olan ilişkilerinde asla özne haline gelemeyen bir nesne rolü biçilen kadınlar⁴⁹, özne olmak bilinciyle; “eşitlik”, “özgürlük”, “bağımsızlık” gibi kavramların hâkim olduğu coğrafya ve süreçte, kendilerinin “eril” öznenin ötekisi, basit bir olumsuzlaması olmadığının farkındalığı ile eşitlik temelli bir toplumun yeniden inşası gerekliliği üzerinde durmaktaydılar. Bu bağlamda kadınlar, bizzat kadının özgürleşmesi için eyleyici olmak zorundaydılar.⁵⁰ Fakat 1850’lerde kadınların “oy hakkı” hareketinin “ilk dalga feminizm” adı altında ortaya çıkışına kadar feminist fikirlerin geniş kitlelere yayıldığından söz edilemez. Daha çok orta sınıf kadınların felsefi etkinliği ve bu

Kardeşlik” Kavramının İncelenmesi: Hindistan Örneği, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın, 2013, s.5.

⁴⁶ Judith Butler, *Cinsiyet Belası, Feminizm ve Kimliğin Alt Üst Edilmesi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s.44.

⁴⁷ Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s.244.

⁴⁸ Iris Marion Young, “Yaşanan Bedene Karşı Toplumsal Cinsiyet: Toplumsal Yapı ve Öznellik Üzerine Düşünceler”, *Feminizm, Cogito*, S.58, 2009, s.42.

⁴⁹ Şeyda Öztürk, “Feminizm”, *Cogito*, S.58, 2009, s.5.

⁵⁰ Sheyla Benhabib, “Postmodernizm Meselesi ve Feminizm”, Çev. Tansel Güney, *Tarih ve Toplum*, C.35, S.207, 2001, s.6.

etkinliğin dar bir alanda yankı bulması şeklinde yorumlanabilir, buna paralel olarak talepler de oldukça sınırlıdır.

1.2. FEMİNİZMİN TARİHSEL SEYRİ

1.2.1. Birinci Dalga Feminizm

Feminizmin seyrini takip edebileceğimiz bize tarihsel bir hat çizen üç dalga Feminizm mevcuttur. Bunu doğrusal bir tarih anlayışıyla dönemlere ayırma girişimi çok sağlıklı görünmese de –zira tarih doğrusal değildir, kopukluklardan oluşur ve belli sıçramalar içerir- bu dönemleme feminizmi (tarihsel seyrini, dönemin koşullarından fikir akımlarından soyutlayamamamızdan kaynaklı gelişimini, nasıl evrildiğini, merkezine hangi sorunsalı yerleştirdiğini ve kazanımlarını) daha anlaşılır kılmaya olanak sağlamaktadır.

Kadın hareketi denildiğinde ilk akla gelen aydınlanma çağının önemli kadın yazarlarından İngiliz Feminist Wollstonecraft:⁵¹

“...Kadın eğitim yoluyla erkeğin kafa arkadaşı olabilecek şekilde yetiştirilmezse, bilgi ve erdem yayılması önünde engel oluşturacaktır; çünkü hakikat herkes için ulaşılabilir olmalıdır, yoksa genel uygulamada etkisiz olacaktır...”⁵²

söylemiyle birinci dalga feminizmin en önemli isimlerinden biri olmakta ve feminist hareketin ilk nüvesini oluşturmaktadır.

Wollstonecraft hakikate ulaşmanın en az erkekler kadar kadınların da hakkı olduğunu ve bunun enstrümanının da eğitim olduğunu; erdemli, bilinç düzeyi yüksek bir topluma ulaşmanın yolunun insanlığın yarısını oluşturan kadınların da katılımıyla sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Wollstonecraft’ın feminist fikirlerini işlediği eseri

⁵¹ XIX. yüzyıl feminist hareketin ünlü kadın düşünürleri kadınların maruz kaldığı ayrımcılığı kanonik felsefecilerin eserleri üzerinden sorunsallaştırmışlardır. Wollstonecraft da bunlardan biridir Rousseau üzerine yazdıkları buna örnek gösterilebilir. Bkz. Yonca Cingöz, *Feminist Felsefe ve Deleuze*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013, s.13. Wollstonecraft Kadın Haklarının Doğrulanması adlı kitabında Rousseau’yu eleştirir. Rousseau: “ Erkek çocuklar spordan, gürültü ve etkinlikten, topacı kırbaçlamaktan, trampete vurmaktan hoşlanırlar. Oysa kız çocuklar gösterişli süs eşyalarını, cici bici şeyleri, aynaları, bebekleri severler” diyordu. Wollstonecraft, erkek ve kız çocuklarının davranış örüntülerinin farklılık göstermesini verili/doğal olmayan toplumun yaratmış olduğu ayrıcalıklardan kaynaklandığını söyleyerek Rousseau’yu eleştirir. Bkz. Arat, a.g.e., s.26.

⁵² Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.3.

ise Batı'daki cinsel farklılıkların statüsüne odaklanmakta, siyasal bir program niteliği taşımamaktadır.

Wollstonecraft'ın 1792'de yazdığı 'Kadın Haklarının Doğrulanması' adlı bu kitap kadınlar için eşitlik talebinin temel hatlarını erken bir tarihte tanımlamıştır⁵³. Eserde; kadınların da erkekler gibi aynı eğitim imkânlarından faydalanmaları gerekliliği üzerinde durulmakta, kadının geri kalmışlığının onlara tanınmayan eğitim hakkından kaynaklandığı ileri sürülerek "eğitimde eşitlik" talebi somut olarak dillendirmekte ve neredeyse salt eğitim ile sınırlandırılarak, kadınları aile içinden- ödev ve sorumluluklarından- alıp çıkarmaya çok da niyetli görünmeyen bir duruş sergilenmektedir. Ayrıca eserinde erkeklerle kadınlar arasındaki davranış farklarını toplumun yaratmış olduğunu belirterek toplumsal cinsiyet rollerine atıfta bulunmakta, doğal olmayan ayrıcalıklardan kaynaklı kadının ikinci plana itildiğini vurgulamaktadır.

Wollstonecraft'ın feminist söylemleriyle ön plana çıktığı aynı yıllarda, Fransa'da yaşanan 1789 Devrimi de birçok şeyi değiştirip dönüştürdü. Bu devrimin kadınlar adına da değişimin başlangıç noktası olarak alınabilecek bir tarih olduğu kadınların bizatihi içinde yer alarak sürdürdükleri mücadeleden bilinmektedir.

1789 ile başlayan ve 1914'e kadar süren bu dönemi; "bir egemenlik zamanı, kadınların mutlak bağımlılık dönemi olarak düşünmek yanılığ olurdu".⁵⁴ Bu süreçte Feminizm siyasal alanda kolektif bir güç olarak ortaya çıktığı gibi, sosyal anlamda değişikliklere de vesile oldu. Kadınların eğitim hakkı, bireysel yurttaşlık hakkı, ücretli emek gibi. Bu nedenle XIX. yüzyıl, kadının görünür olmaya başladığı sesini her alanda çıkardığı ve direnişi yükselttiği bir süreç olması nedeniyle önemli bir uğrak, Feminist tarih adına da aşılması gereken önemli bir eşikti.

Kadınlar açısından en az Fransız Devrimi kadar önemli diğer bir gelişme de Sanayi Devrimi'ydi. Çünkü kadınlar artık sadece ev işleriyle uğraşmıyor, ya da çamaşırcılık, fırıncılık gibi mesleklerle sınırlı kalmıyor, değişen dünyanın ve ekonomik sistemin aktif etkilenenlerinden ve katılımcılarından oluyorlardı. Ucuz iş gücünün öznesi kadınlar her ne kadar sembolik olarak ekonomik bağımlılığını- baba ya da eşe

⁵³ Sancar, a.g.e., s.37.

⁵⁴ Georges Duby, Michelle Perrot, *Kadınların Tarihi, Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1993, s.13.

olan- koparmış gibi görünse de kendi emeğinin karşılığı olan ücretini kendi isteği doğrultusunda harcama özgürlüğünü çok daha geç süreçlerde elde edecekti. Kadının çalışma hayatına girmesi her ne kadar kurtuluş gibi okunsa da emeği sömürülen taraf olmuşlardı. Bu nedenle kadının mücadele alanı da genişlemek zorunda kaldı. Kadınlar bir yandan ucuz iş gücü yedeği olarak algılandı diğer yandan cinsinden kaynaklı olarak aşağılandı, birçok haktan mahrum kaldı ve bu durum onları çok yönlü bir mücadelenin öznesi haline getirmeye başladı.

Şüphesiz ki Sanayi Devrimi alt sınıftan kadın kitlelerini de sarmalıyor oluşuyla Feminizmi/ Kadın Hakları mücadelesini sadece üst sınıf kadınların sorunsalı olmaktan çıkardı. Zira alt sınıf kadınlar artık salt ev içinde ezilmiyor sistemin çarklarına dâhil olarak orada da haksızlığa maruz kalıyordu. Erkeklerden daha az ücret almak, ucuz iş gücünün hâlihazırda yedeği olmak, kadınların cinsel taleplerini de en az ekonomik temelli ezilmişlik kadar öncelemesine yol açtı.

Sonuç olarak 1789'un devrimci pratiğinde bir alt metin olarak ortaya çıkan feminizm, ancak 1830'dan sonra öne çıkabilecekti.⁵⁵ XX. yüzyılın ilk yarısına kadar kadınlar dünyanın birçok yerinde mülkiyet hakkı, eşit işe eşit ücret, oy hakkı, eğitim hakkı gibi taleplerini kazanıma dönüştürmeye yönelik mücadele vereceklerdi. Ancak mücadelelerinin karşılığını neredeyse yüz sene sonra alabileceklerdi. Feminist Hareketin önünü açan, güçlenmesini sağlayan düşüncelerin varlığı da bu noktada yadsınamaz; rasyonalizm, liberalizm, Marksizm gibi düşünce akımları kadın hareketine şekil ve yön veren akımlar olmuşlar, kadınların görünürliğini sağlayan gerekli tarihsel koşulların oluşmasına da zemin hazırlamışlardır.

1.2.1. 1. *Feminizmin İngiltere'de Ortaya Çıkışı*

Feminizm ve Feminist kavramları İngiltere'de Fransa'dan ödünç alınarak ilk kez Daily News'te tehlikeli bir kavram olarak⁵⁶, "Fransa'daki muhabirimiz, kendilerine feminist diyen bir grup kadının..."⁵⁷ şeklinde tanıtılmıştır. Kavramın İngilizcedeki kullanımı Fransa'ya referansla kötü bir anlam içeriyordu. Çünkü Fransa'da 1791 yılında

⁵⁵ DUBY, Perrot, a.g.e., s. 15.

⁵⁶ Serdar Örnek, "ABD'de Kadın Haklarının Gelişimi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.29, 2015, s.106.

⁵⁷ Esen Özdemir, Sevi Bayraktar, *İstanbul- Amargi Feminizm Tartışmaları*, Amargi Yayınevi, İstanbul, 2011, s.10.

Olympe de Gouges “kadın hakları” adlı bir broşür yayınlamış ve bunun ardından giyotinle idam edilmişti.⁵⁸

Fransa’da olduğu gibi İngiltere’de de bu kavram daha çok üst ve orta sınıfa mensup kadınların zihinlerini meşgul eden bir kavramdı. XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca pek çok feminist yazar ve düşünür -Condorcet, von Hippel, Catherine Macaulay, Mary Astell, Mary Wollstonecraft, Jon Stuart Mill gibi- kadınların da erkekler gibi akla ve entelektüel kapasiteye sahip olduklarını; bu nedenle aynı rasyonel eğitimi almaları, aynı medeni ve siyasi haklara sahip olmaları gerektiğini savunmuşlardı.⁵⁹

Bu feminist yazar ve düşünürlerin açtığı kanal ile kadınların siyasi haklarını ve özellikle de oy kullanma hakkını kazanmaları için çabalayan kadın hareketleri XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere’de ve diğer Avrupa ülkelerinde ortaya çıktı.

İngiltere’de yaşanan Sanayi Devrimi ile birlikte, kadınlar üremeyi sağlayan anne rolüyle attığı ilk adımı sağladı. Yani kadınların kurtuluşunun kaynağı ve yeni aile yapısının temeli hukuk değil ekonomi oldu.⁶⁰

Değişen ekonomik sistem, aile yapısı, sosyal dinamikler ile beraber kadınların talepleri de arttı ve çok daha geniş bir alanı kapsar nitelik kazandı. Fabrikalaşma ile birlikte üretime dâhil olan kadınlar erkeklerle aynı ücreti almak istediler, eğitim hakkı, mülkiyet hakkı ve kadın mücadelesinin sembolü haline gelen “oy hakkı” istenci ile mücadele alanlarını genişlettiler.

Oy hakkı istenci, bu talepler içerisinde; sosyal, siyasal, ekonomik alanda erkeklerle eşit olabilmenin aracı olarak görülüp, kadınların özne olarak “biz de varız” söylemini temellendirmeye yönelik bir istem şeklinde nitelendirilebilir. Oy hakkı istenci bu veçhesiyle kadınların kendi yaşamlarını denetleyebilmelerinin simgesi haline gelerek tarihe Süfrajette Hareketi olarak geçti.⁶¹ Bu hareket İngiltere’de 1903’te büyük rağbet

⁵⁸ Özdemir, Bayraktar, a.g.e. ,s.10.

⁵⁹ Zerrin Ayşe Bakan, “Uluslararası Siyasette ve Karar Alma Mekanizmalarında Kadın”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.1, İzmir, s.7.

⁶⁰ DUBY, Perrot, a.g.e., s.68.

⁶¹ Süfrajette, kadınların oy hakkını savunan bir harekettir. Süfrajette kelimesi Latince “Suffragium”dan gelir ve bu kelime oy anlamı taşımaktadır. Sondaki “ette” eki hareketi küçümsemek için konulmuş fakat sonradan herkesçe benimsenmiştir. İngiltere tarihi boyunca her sınıftan insanın benimsediği ender siyasi

görmesine karşın tarihsel kökenleri daha gerideydi. Kraliçe Victoria dönemine kadar uzanmaktaydı.⁶²

İngiltere’de bir devre adını veren Kraliçe Victoria dönemi (1837-1901), toplumsal cinsiyet rollerini belirleyen Kraliçe Victoria’nın etkisiyle orta sınıf kadınları arasında kadınlığın ve evcimenliğin simgesi haline geldi.⁶³ Bu kadın hareketi açısından önemli bir süreçtir zira bu dönemde toplumsal cinsiyet rolleri tartışılmaya başlandı. Bir tarafta Victoryen kadınlık anlayışını olumlayan ve ona bağlı kalmakta beis görmeyenler, diğer yanda ise bu geleneksel algıya karşı çıkan direnen kadınlar.

Bu dönemde kadın bedeni eve iyi bir eş ve anne olarak hapsedildi, “evdeki melek” imgesiyle yüceltilti.⁶⁴ Viktoryen dönem, “...aydınlık gündüz döneminin ardından gelen kısa bir gün batımının sonrasında Viktoryen burjuvazinin tekdüze gecesine varılmıştır...”⁶⁵ şeklinde ifade eden Foucault cinselliğin titiz bir şekilde kapatıldığını ifade ederek, o dönemin “görmeli iffet düşkünlüğünün tutuk, suskun ve ikiyüzlü cinselliğimize adeta mührünü vurduğunu söyleyerek, dönemin muhafazakar bakış açısını ifade etmektedir.”⁶⁶

Kadın bedeninin baskı altına alındığı ve kendilerine biçilen rolün onları kamusal yaşamdan dışlayıp eve hapsedtiği bu dönemde, kadınlar direniş göstererek özelde oy hakkı konusunda geniş bir zaman dilimine yayılan mücadeleyi örgütlediler. Özellikle 1900-1914 arasında şiddetlenen bu eylemler neticesinde kadınlar kamu düzenini bozan serseriler olarak adlandırılıp hapse atıldılar. Kendilerine politik hükümlü statüsü verilmeyince açlık grevi eylemleri bile düzenlediler.⁶⁷ Açlık grevi sırasında zorla beslenmeye tabi tutulup insanlık dışı birçok muameleye maruz kaldılar. Birinci Dünya

hareketlerden biridir Suffrajette hareketi. Sınıf ayrımı yapmaksızın tüm kadınlar protesto eylemleri yapmış ve beraber hapse atılmıştır.

⁶² 1832’de bir reform paketi geçer parlamentodan, kanun oy hakkı ile ilgilidir. Kanunda “kişi” kelimesi yerine “er kişi” kelimesi kullanılmıştır. Bu durum tepki toplar 1847’de ilk itirazlar ortaya çıkar ve kadınlara oy hakkı tanınması fikri tüm ülkeye yayılır.

⁶³ Nebahat Göçeri, “Kadın Hareketini Etkileyen Fikir Akımları”, *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, S.2, 2004, s.68.

⁶⁴ Pınar Taşdelen, Canan Koca, “Victoria Dönemi İngiltere’inde Kadın Bedeni Politikaları ve Kadınların Spora Katılımı”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.32, S.1, 2015, s.4.

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Foucault, a.g.e., s.11.

⁶⁶ Foucault, a.g.e., s.11.

⁶⁷ Dünyada bir mücadele yöntemi olarak ölüm orucunu ilk uygulayanlar Suffrajettlerdir. Ayşe Düzkan, “İkinci Dalga Feminizm”, *İstanbul Amargi Feminizm Tartışmaları*, Amargi Yayınevi, İstanbul, 2011, s.177.

Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu eylemler kesintiye uğradı. İngiltere'de dahi kadınların oy hakkı kazanması ancak 1928 yılında gerçekleşebildi.

1.2.2. 2. *Feminizmin ABD'de Ortaya Çıkışı*

Tıpkı İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi Amerika'da da feminist söylemler, kadın haklarına ilişkin talepler, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru ivme kazandı. 1791'de Paris'te Fransız Devrimi'nin erken safhalarında, daha önce de belirtildiği üzere Olympe de Gouges "Kadın Hakları" adlı bir el broşürü yayınlamıştı. Ancak bundan bir yıl önce 1790'da Massachusetts'te Amerikalı Judith Sargent Murray "Cinsiyetler Arasındaki Eşitlik Üzerine" adlı eserini okuyucu ile buluşturabildi.

Fransa'dan daha önce yayımlanan bu eser ile Amerika'daki üst sınıf kadınlar maruz kaldıkları ayrımcılığı sorunsallaştırıp çözüm üretmeye başladılar. Bundan daha önce, Amerikan Devrimi sırasında ise Abigail Adams, kocası John'a ulusu oluşturacak yeni kanunlar yapılırken kadınların da bir sesi ya da temsilcisi olması gerektiğini söylemişti.⁶⁸

Amerika'daki kadın hareketinin miladı olarak gösterebileceğimiz bu gelişmeler, hareketi, diğer coğrafyalardaki seyri açısından farklı kılmamakla beraber, kölelik karşıtı mücadele içerisinden doğması ile farklılaşmaktadır: köleliğin kaldırılması için kadınlar çalışmalar yürütmeye başladı ve bu çalışmalar sırasında uğradıkları taciz sonucu kadın hareketi ivme kazandı.⁶⁹

Kadın Hakları eylemcileri, köle- kadın benzetmesine dikkat çekerek her ikisinin de erkek egemen sistem tarafından dışlanıp mağdur edildikleri vurgusunu yaptılar. Kadınların da tıpkı köleler gibi adlarının olmadığı ve efendisinin adları ile çağrıldığı, mallarının olmadığı, çocukları üzerinde vesayet haklarının olmadığı gibi şeylere dikkat çekerek benzetmelerini temellendirdiler.⁷⁰ Kadın Hakları adına eylemde bulunma düşüncesi 1848 tarihinde Seneca Falls'teki toplantıda karara bağlandı.

⁶⁸ Josephine Donovan, *Feminist Teori*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.21.

⁶⁹ Mücadelenin öznesi kadınların toplumsal statüleri; öğretmen, edebiyatçı, yayımcı şeklindedir. Bunlar tıpkı Wollstonecraft gibi kadının geri kalmışlığını eğitimsizlik bilgisizlik temelli bir düzleme oturtarak özgür araştırmanın sağlanabileceği bir yaşam alanında ancak kadınların kendilerini gerçekleştirebileceklerini savunmuşlardır.

⁷⁰ Donovan, a.g.e., s.57.

1848 Seneca Falls toplantısında Amerikan Kadın Hareketi için en önemli bildirilerden biri olan “Duygular Bildirisi” yayımlandı. Bu bildirmede, Bağımsızlık Bildirisinin genel çerçevesi baz alınarak oradaki söylemlerden hareketle kadınların da en az erkekler kadar yaşam, özgürlük ve mutluluğun peşinden koşması hakkına sahip oldukları belirtilmiş, bütün erkek ve kadınların eşit şekilde yaratıldığı fikri üzerinde durularak, bu hakkın yaratıcıları tarafından verildiği ve kadınların vazgeçilemez hakları bulunduğu vurgulanmıştı. Bu düşünce “kadının özel alana ait olduğuna ilişkin statükoyla çatışır ve oy hakkı gibi bugün zararsız diye tarif ettiğimiz taleplerin muhaliflerce neden Devrimci olarak görüldüğünü açıklar.”⁷¹

Bildiride geçen “İnsanlık tarihi erkeklerin kadınlara sürekli zarar vermelerinin ve onların haklarını gasp etmelerinin tarihidir. Kadınlar üstlerinde doğrudan mutlak tiranlık uygulanan nesnelere” söylemi, dönemin tarihsel koşulları düşünüldüğünde metnin ne kadar radikal olduğunun göstergesidir. Ayrıca on beş şikâyet sıralanır bunlar arasında oy hakkı göze çarpan ilk istemlerdendir. Bunu kadınların kocalarının vesayeti altında sürdürmeye çalıştıkları yaşamda karşılaştıkları adaletsizlikler izler.

Oy hakkı için Amerikan Anayasasının 14. maddesini göstererek bu hakkın kadınları da kapsadığını ileri süren Susan Anthony, 14. maddeyi şöyle açıklar:

*“Amerika Birleşik Devletleri’nde doğmuş ya da uyruğuna geçmiş ve orada çalışan tüm insanlar Amerika Birleşik Devletleri’nin ve ikamet ettiği eyaletin vatandaşlarıdır. Hiçbir eyalet Amerika Birleşik Devletleri’nin vatandaşının dokunulmazlıklarını ve ayrıcalıklarını sınırlayan herhangi bir yasa yapamaz ve yapılmasını zorlayamaz. Herhangi bir eyalet yasal sürece uygun olanlar dışında kişiyi; yaşamaktan, özgürlükten, mülk edinme hakkından mahrum edemez. Yasalarına tabi herhangi bir insandan yasanın korumasını esirgeyemez.”*⁷²

Anthony buradan hareketle kadınlar insan mıdır? diye sorar. Ancak bu madde her zaman olumlu yorumlanmaz. 15. maddenin de aynı şekilde kadınlara oy hakkı tanıdığını ifade eden Anthony:

“Amerika Birleşik Devletleri’nin vatandaşlarının oy kullanma hakkı Amerika Birleşik Devletleri tarafından ya da ırkından, renginden veya önceki kölelik

⁷¹ Donovan, a.g.e., s.32.

⁷² Donovan, a.g.e., s.55.

durumundan dolayı herhangi bir eyalet tarafından sınırlandırılmaz veya inkâr edilemez".⁷³

diyerek kadınların kölelik durumu altında var olduklarını iddia ederek, oy hakkından mahrum bırakılmalarına hiçbir gerekçenin olmadığını belirtir.

Amerikalı kadınların da genel olarak kadınların yaptıkları iş karşılığında erkek ile eşit ücret alamaması, eğitim hakkından yoksun kalmaları, üniversitelerin kapılarının kadınlara kapalı olması, çeşitli ahlaksal normlara uymak zorunda bırakılmaları, ancak aynı normların erkekler için herhangi bir bağlayıcılığının olmaması vb. şikâyetleri ve haklarının iyileştirilmesine dönük talepleri vardı. Bunlar İngiltere ve Fransa'dan çok da farklı olmayarak, eşit işe eşit ücret, eğitim hakkı, mülkiyet hakkı, oy hakkı gibi şeylerdi.

Amerikalı kadınlar Süfrajyet Hareketi ile bu taleplerini dile getirip haklarını genişletmeye ve kazanıma dönüştürmeye çalışırken 1870 tarihli bir yasanın kabulüyle mücadelelerinde gerileme oldu. Çünkü yasa şunu söylüyordu: "Oy kullanma hakkı bir eyaletin erkek sakininden esirgenirse, siyasal temsilin temeli sarsılır". Böylece anayasaya erkek kelimesi dâhil edilmekte ve bu Süfrajyetler adına bir gerilemeye sebep olmaktaydı.

1890'lı yıllara gelindiğinde kadınlar NAWSA'yı (Amerikan Ulusal Kadın Oy Hakkı Derneği) kurdular. Kurulan bu organizasyon Kadın Hareketleri alanında Amerika'nın en önemli organizasyonuydu. Organizasyon üyeleri eyalet eyalet gezmekte ve kadınların oy kullanma hakkını savunan kampanyalar yapmaktaydılar⁷⁴. Kadınlar oy hakkı için başlattıkları mücadeleyi yaşanan olumsuzluklara kesintilere rağmen bırakmadı ve en nihayetinde 1893 yılında Colorado eyaletinin kadınlara oy hakkını vermesi ile ilk zaferlerini kazandılar. Ardından 1910'da Washington, 1911'de California, 1917'de New York'ta oy kullanma haklarını elde ettiler. 1919'da feministler, Susan Anthony tarafından 1878'de hazırlanan Anayasa değişikliği taslağını Kongre'ye sundular ve bu taslak kongrede kabul edildikten sonra onaylanmak üzere eyaletlere gönderildi. Böylece 26 Ağustos 1920'de Anayasanın 19. değişikliği kadınlara

⁷³ Donovan, a.g.e., s.55.

⁷⁴ Örnek, a.g.e., s.109.

oy kullanma hakkını verdi. Bu Anayasa değişikliğinde, “Amerikan vatandaşlarının oy hakkı cinsiyete dayalı olarak hiç kimse tarafından inkâr edilemez”⁷⁵ hükmü yer aldı.

Kölelik karşıtı hareket içinden doğan Amerikan Kadın Hareketi iç savaş ya da baskılar nedeniyle zaman zaman kesintiye uğrasa da 20. yüzyılın ilk yarısında kadınların zaferiyle sonuçlandı, 1960’larda doğacak olan modern feminizmin de tarihsel kökenini oluşturdu.

1.2.2. İkinci Dalga Feminizm

1960’lı yıllara tarihleyebileceğimiz *ikinci dalga feminizm*, “kişisel olan politiktir”⁷⁶, “Kadın doğulmaz, kadın olunur”⁷⁷ mottoları ile salt kamusal alanda eşitliğin değil, daha geniş spektrumlu bir hareket olarak özel alanda ve cinsiyete dayalı iş bölümünde de eşitliğin savunulduğu bir süreçtir. 1949’da yayımlanan İkinci Cinsiyet adlı eserinde toplumsal cinsiyetin nüvesini oluşturan, kavramsallaştırmaya da felsefi-tarihsel temelini atan Beauvoir ile beraber eril-dişil kavramların üretildiği ve doğallaştırıldığı⁷⁸ bir mekanizma olan toplumsal cinsiyet ve rolleri bu dönem feminizmin temel tartışma eksenini teşkil etti.

İkinci dalga feminist hareketi saptaması olan “Kişisel olan politiktir” ifadesi, özel ve kamusal alan ayrımı, ataerki, toplumsal cinsiyet gibi temel kavramların feminist

⁷⁵ Örnek, a. g.e., s.110.

⁷⁶ “Kişisel olan Politiktir” metni ilk olarak Carol Hanisch tarafından 1970’de Notes From the Second Year: Women’s Liberation adlı mecmuada yayınlanan makalenin başlığıdır. Bu makale ile beraber ev işleri, seks, kürtaj ve kadına dair birçok özel şey politik olarak nitelendirilmeye başlanmış ve özel/ kişisel olan politiktir mottosuna dönüşmüştür. Metnin başlığındaki “politik” kelimesi dar anlamıyla seçmen ve seçim siyasetini tanımlamamaktadır, aksine kelime anlamı olarak çok daha geniş bir alanı kapsayan güç ilişkilerini tanımlamaktadır. Bu metin Kadın Özgürlüğü Hareketi’nin bir ürünüdür ve özel bir grubun desteği ile oluşturulmuştur (New Yorklu Radikal Kadınlar) ki bu özel grup sıklıkla Öncül Kadınlar Birliği’nin alt bir fraksiyonu olarak tanımlanmaktadır.

⁷⁷ “Kadın Doğulmaz Kadın Olunur” Fransız filozof Simone de Beauvoir’ın İkinci Cinsiyet adlı eserinde; biyolojik ve toplumsal cinsiyetin ayrımına odaklandığı, kadınlığın tarihsel, toplumsal, kültürel olduğuna ilişkin saptamasıdır. “Ona göre kadını var eden doğa değil uygarlıktır. Hepimiz dünyaya birtakım özellikler taşıyarak geliriz: Gözlerimizin rengi, saçımızın cinsi, cinsel organlarımız, hormon dengelerimiz, zihinsel, duygusal eğilimlerimiz, yeteneklerimiz farklıdır. Ama bu özelliklerin, eğilimlerin ve yeteneklerin biçimlendirilmesi ve onlara değer biçilmesi toplumsal ve tarihsel koşulların ürünüdür.” Ayrıntılı bilgi için Bkz. Zeynep Direk, “Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği”, Feminizm, *Cogito*, S.58, Bahar, 2009, s.12. Ayrıca Fatmagül Berktaş, “Feminist Teorinin Önemli Bir Alanı Cinsellik” adlı makalesinde bu formülasyona ilişkin: “kişinin belli bir cinsiyette doğmuş olmasına karşın, sonradan bir dizi verili kültürel ve tarihsel göstereni benimseyerek “kadın” adı verilen tarihsel fikri cisimleştirdiğine işaret eder...”. Fatmagül Berktaş, “Feminist Teorinin Önemli Bir Alanı Cinsellik”, Feminizm, *Cogito*, S.58, 2009, s.62.

⁷⁸ Judith Butler, “Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri”, Feminizm, *Cogito*, S.58, Bahar 2009, s.75.

literatüre kazandırılması sürecine odaklanıldı.⁷⁹ Kadına yönelik şiddeti, cinsel taciz, tecavüz, pornografi, aile içi iş bölümünü sorunsallaştırarak birinci dalga feminizm yazını ve eylemlerine yeni bir boyut katılarak farklılıklara odaklanıldı, ayrıca bu dönem Batı'da akademik feminizm literatürünün de oluşmaya başladığı bir dönem oldu.⁸⁰

1960-70'li yıllar boyunca feminist yazına ağırlık verildi, çeşitli üniversitelerde kadın çalışmaları bölümleri açıldı. Uzun zamandır aklı erkeğin alanı olarak imleyen ve kadını bunun dışında tutmaya çalışan zihniyet ile mücadele yürütüldü.

İkinci dalga feminizmin⁸¹ birinci dalga feminizmden esas farkı, kadın-erkek eşitliği talebinin de ötesine geçerek bu eşitliği sağlamanın yolunun patriarkal sistemi aşmakla gerçekleşebileceğine olan inancı ve bu yöndeki mücadelesidir. Kısacası ikinci Dalga feminizm, eşitlik taleplerini korumak sürdürmekle beraber gündemine yeni sorun kümeleri eklemesiyle farklılaşmaktadır.

Bu yeni sorun kümelerine odaklanan feministlerin tartıştıkları önemli şeylerden biri de “küresel kız kardeşlik⁸²” kavramı oldu. Bütün kadınların benzer deneyimleri yaşadığı ve aynı cinsiyetçi ayrımcılığa maruz kaldığı iddiasından hareketle evrensel bir kadınlık kategorisi oluşturan bu kavram feministlerin çatıştığı noktalardan biriydi. Post kolonyal feminist kuramcılar kadınların “Küresel Kız kardeşlik” kavramı ile kategorize edilmesini de eleştirdiler ve onların yaşadıkları toplumun değer yargıları, sosyoekonomik durumu ve tarihsel süreç içinde farklılaşarak ayrı kadınlık durumlarına sahip olduğunu vurguladılar.

Gittikçe güçlenen ve farklı feminist söylemler ile parçalı bir yapıya dönüşen feminist teori, birçok noktada ayrılıkların derinleştiği bir hal olsa da kadınların kazanımları⁸³, kadın hareketinin işçi- öğrenci hareketleri ile iç içe kendi teorik- pratik

⁷⁹ Carol Hanish vd., *Radikal Feminizm Üzerine Kişisel Olan Politikler, Türkiye'de İkinci Dalga Feminizm Üzerine Sorunlar, Eylemler, Örgütler ve Yayınlar*, Kült Neşriyat, Kocaeli, 2013, s.13.

⁸⁰ Aktaran. Cingöz, a.g.t., s.8.

⁸¹ İkinci Dalga Feminizm “beyaz ve orta sınıf olmakla eleştirilmiştir”. Bkz. Hülya Osman, “Türkiye’de Sosyalist Feminizme Kaktüs’ten Bakmak”, *Praksis*, S.20, s.32.

⁸² “Kız kardeşlik küreseldir anlayışı Bernice Johnson Reagon’ın 1981 tarihinde Batı Sahili Kadınları Müzik Festivali’nde yaptığı bir konuşmayla somutluk kazanmıştır”. Bkz. Şerbetçi, a.g.t., s.1.

⁸³ “...Yüzyıl sonra diye düşündüm, kapının eşliğine vardığım sıradâ, kadınlar artık himaye edilen cins olmayacaklar. Bir zamanlar kendilerine yasaklanmış olan bütün faaliyetlere ve uğraşlara katılabilecekler. Dadı kömür yığabilecek. Dükkâncı kadın otomobil kullanabilecek. Kadın himaye edilen cins olduğunda görülen durumlara dayandırılan bütün varsayımlar ortadan kalkmış olacak- örneğin (o sırada sokaktan bir bölük asker geçiyordu) kadınların, din adamlarının ve bahçıvanların daha uzun ömürlü oldukları. Onları

gerçekliğine dönüşmesi bakımından feminist tarihin önemli halkalarından birini oluşturdu.

1.2.3. Üçüncü Dalga Feminizm

İkinci dalganın yetersizliklerinden yola çıkan eleştirel tavır ve 80'li, 90'lı yılların farklılıklara duyarlı iklimi, aynı dönemlerde kendini iyice belli eden küresel kapitalizme karşı da konumlanarak yeni bir paradigma ile kendini ifade eden bir dalgaya dönüştü.⁸⁴ İkinci dalga mutlak eşitlik isterken, Üçüncü Dalga ise farklılıkların değerli olduğuna vurgu yapmaktaydı. Üçüncü dalga feminizme göre özne tek bir kimlikten oluşmaz; etnisiteye, sınıfa, inanca, cinsel yönelime vs. göre değişir. Salt bir şeyden var olmaz özne, çoğul bir kimlik konumu sergiler:

"Kadınların mücadelesi monolitik olmaktan çıktı, farklı kimlikleri kabul etti ve sosyal hareketlerin mücadelesi ile kesişti. Tek bir ortak kimliğe dayalı kadın mücadelesinden, kadınların çok kimlikli birbiri ile kesişen ve farklılıkları olumlayan mücadelesine geçiş önemli bir kazanımdır".⁸⁵

Üçüncü dalganın esas itibariyle kendinden öncekilerden ayrıldığı nokta, farklılıkları olumlaması ve kimliği durağan olmayan bir şekilde nitelemesidir. Üçüncü dalga kendisinden önce gelen dalganın/dalgaların sonucunda ve onların eleştirisinden ortaya çıktığı kadar, tarihsel koşulların özgüllüğünden de kaynaklanır. Post modern dalga ile yakın tarihsel süreçlerde ortaya çıktığından postmodernizm ve onu oluşturan koşullarla yakından bağlantılıdır, ondan beslenir, etkilenir ve etkiler. Bu bağlamda 'İktidar', 'yapı-bozum', 'merkezsizleşme', 'farklılık' ve 'kimlik' gibi kavramlar üçüncü dalga feminizmin tartıştığı temel kavramlardır⁸⁶. Üçüncü dalganın oluşturucuları hem erk hem toplum tarafından ötekileştirilen yaşamın kıyısında kalmış olanlardır; siyahlar, eşcinseller, çevreciler, azınlıklar gibi.

Sonuç olarak Feminizm/ Kadın Hakları Hareketi; 1830'lu yıllardan üçüncü dalganın görüldüğü 90'lı yıllara kadar uzanan süreçte lineer bir seyir izlemediği gibi

korumaktan vazgeçin onları aynı faaliyet ve uğraşlarla baş başa bırakın, bırakın asker olsunlar, denizci, otomobil sürücüsü ya da liman işçisi...". Bkz. Virginia Woolf, *Kendine Ait Bir Oda*, Çev. İlknur Özdemir, 8. Baskı, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2015, s.45.

⁸⁴ Hakan Altun, *Feminist Kuram Doğrultusunda Bir Okuma/ Sahneleme ve Bir Örnek Çalışma: Denizden Gelen Kadın*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s.90.

⁸⁵ Ayşe Tekin, "Ortak Kimlik ve Farklılıklarımız", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S.8, 2003, s.17.

⁸⁶ Altun, a.g.e., s.92.

dönemin tarihsel koşulları, siyasi konjonktür, fikir akımları vb. şeylerden etkilenecek sorunsalının zamanın ruhuna ve kazanımlara göre değiştiği döngüsel bir seyir gösterdi.

1.3. ÇATIŞAN FEMİNİZMLER

Hiç kuşku yok ki feminizm inşa halindeki bir öğretilerdir. Çatışan feminizmler gerçekliği de bize feminist kuramın salt bir şeye işaret etmediği, kendi içinde yegâne algılanan bir sorunsalının olmadığını göstermektedir. Buradan hareketle, özellikle ikinci dalga sonrası yaşanan radikal-sosyalist-postyapısalcı /feminist çevrelerin hangi teorik ayrışmalara düştüğü ya da ortaklaştığı noktaları anlamak oldukça önemlidir. Ancak bu etkileşim ve ayrımları iyi kavrayabilmek için öncesinde ilgili çevrelerin feminizm yorumlarına değinmekte fayda vardır.

Tarihsel olarak üç dalga halinde bahsettiğimiz feminizmi üç ana akım; liberal, Marksist ve radikal feminizm olarak okumak da mümkündür. XVIII. yüzyıla tarihleyebileceğimiz liberal feminizm patriarkayı, toplumsal yapıyı sorgulamaksızın sadece eşitlik temelli bir feminizm inşasını yeterli görmektedir. Söz konusu akımda aydınlanmacı, yani aklın kutsandığı bir yaklaşım hâkimdir.⁸⁷ Erkeklerle eşit ekonomik ve siyasi haklara sahip olmak ilgili feminist akımın⁸⁸ mücadele sınırlarını oluştururken, güçlü bir ataerki, devlet, eril söylem sorgulaması henüz yoktur. Karl Marx ve Friedrich Engels'in düşüncelerinden hareketle ortaya çıkan bir feminist yorum olan Marksist feminizm ise liberal feminizmi kadın-erkek eşitsizliğinin kadının kamusal alana dâhil edilmesiyle çözüleceğine duyduğu inancını eleştirerek, sorunun çok daha derin olduğuna işaret etmekte, aile⁸⁹ ve devletin kökeninin sorgulanması gerekliliği üzerinde

⁸⁷ Ayşe Sevim, *Feminizm*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, s.55.

⁸⁸ Liberal feministler; eğitim hakkı, seçme hakkı, eşit işe eşit ücret hakkı, kariyer yapma hakkını talep ederek, mevcut talepleri yerine getirildiği takdirde mücadeleyi zafer olarak okumakta, kadın-erkek eşitliğinin sağlandığına inanmaktadırlar. Bkz. Andrew Heywood, "Feminizm", *Siyasi İdeolojiler*, Çev. Ş. Akın vd. , Adres Yayınları, Ankara, 2014, s.305.

⁸⁹ Engels'e göre aileyi belirleyen şey üretim ilişkileridir. Engels, "Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Temeli" adlı eserinde; üretim ilişkileri değiştikçe aile tipi de değişmektedir diye belirtir ve değişen bu aile tipinde kadının da iş bölümü aile içindeki konumu değişmektedir. Bu nedenle aileyi çözümlenmek kadın-erkek ilişkisini anlamakta önemli bir yer işgal eder. Bkz. Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1987, s.51-54. Anarko-feminist yazar Silvia Federici bu bağlamda: "kadınlar yalnızca görünür hale gelmesi gereken saklı bir tarihi değil, aynı zamanda belli bir sömürü biçimini ve dolayısıyla kapitalist ilişkilerin tarihinin yeniden düşünülebileceği benzersiz bir perspektifi ifade eder" diyerek kadının önemine vurgu yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Silvia Federici, *Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim*, Çev. Öznur Karakaş, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.24.

durmaktadır. Marksist feminizm⁹⁰, liberal feminizme getirdiği bu eleştirinin yanı sıra eşitsizliği cinsiyet temelli bir ezilmeden sınıf farklılığına dayalı bir ezen-ezilen ilişkisine evirmesi de iki feminist akım arasındaki başat ayrımlardan biridir. Kadının ekonomik bağımlılıktan kurtulmasını onun özgürlüğü olarak okuyan Marksistler diğer feminist çevrelerce ekonomik indirgemecilikle eleştirilmektedir. “Marksizm cinsiyet köründür”⁹¹ mottosu ile Marksist feminizmi tepkisel feminizm olarak ifadelendiren postyapısalcı feministlerin de yer aldığı akım olan radikal feminizm ise “kadınların sömürülmesi ve baskı altında tutulmasının asıl nedenini kadın- erkek arasındaki biyolojik farklılıkta gören bir kuramdır.”⁹²

Kabaca üç ana akım olarak ifade ettiğimiz feminizm kolayca melezleşebilen ve tarihsel sürecin mevcut fikir akımlarınca da şekillenen bir kuram olmasından kaynaklı monolitik bir kuram değildir. Ayrıca pek çok feminist teori vardır; liberal feminizm, Marksist feminizm, radikal feminizm, varoluşçu feminizm, sosyalist feminizm, postmodern feminizm, kültürel feminizm... Bunların hepsine birden değinmek bu çalışmanın kapsamını aşacağından sosyalist feminizm, radikal feminizm, postyapısalcı feminizm ve varoluşçu feminizm üzerinden bu teorilerin sorunsallaştırdıkları şeylere, kesişip, çatıştıkları noktalara değinilerek, feminist kuram farklı yaklaşımlardan ele alınmaya çalışılacaktır.

Bu yaklaşımların birçoğu eril öznenin varlığı noktasında hemfikirken kadınların nasıl kendilerini gerçekleştirebilecekleri, kamusal alana dâhil olabilecekleri, kendilerine uygulanan fiziksel ya da sözlü şiddetten nasıl izole bir yaşam alanı kurabilecekleri sorunlarına getirdikleri çözümler ve öneriler bakımından ayrışmaktadırlar. Hatta öyle ki

⁹⁰ Feminist kuram, Marks ve Engels’in analizlerinde savunduğu gibi kadının ikinci planda oluşunu özel mülkiyetin doğuşuna bağlamaz. Feminizme göre; kadın erkek arasındaki iş bölümü hiyerarşiyi içinde barındırır ve bunu bir değerlilik hiyerarşisine tabi tuttuğunuzda kadın- kadın işi hep en alttadır. Feminizm bunu eril iktidar diye ifade eder ve bu Foucault’nun iktidar kavramı ile paralel bir çözümlemeye işaret eder. Eril iktidar kadını, kadına dair olanı söylemiyle aşağılar, ona dair olanın bilgisini üretir ve toplumsal bir kabulü sağlar bu söylem ile. Çünkü bilgiyi iktidar inşa eder.

⁹¹ Feministler Marksist kuramın kadına ilişkin saptamalarının sınıf temelli bir perspektiften ele alınmasına karşı çıkararak, kapitalizmin ortadan kalkmasıyla kadının ötekiliğinin son bulmayacağını sorunun çok daha derinlikli olduğunu iddia etmektedirler. Ekonomik indirgemeci mercekten kırılan bu cinsiyet körü yansımının kadının kurtuluşu noktasında zayıf kaldığını öne sürmektedirler. Bu yönüyle tarihin akışını değiştiren özne olarak işçi sınıfını gören Marksizm ile tarihsel özne olarak kadını gören feminizmin çatışması devam etmekte. Bu durum Marksist feministlerce ise, Marks’ın her ne kadar sınıf temelli bir yaklaşımda bulunsa da teorisinin cinsiyet körü olarak eleştirilmesini, teorisinin kadına dair büsbütün edimsiz kaldığı iddiasını saldırgan ve indirgemeci olarak yorumlamaktadırlar.

⁹² Erkan Dikici, “Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marksist ve Radikal Feminizm Teorileri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.43, 2016, s.528.

en baştan sorunsallaştırdıkları şey itibariyle de ayrı kümelerdir. Bu açıdan tarihsel değişimi tek bir nedene bağlayan özcü, evrenselci ya da üst anlatıların nasıl indirgemeci bir perspektiften kadın sorununa eğildiğini ve kendilerini nasıl konumlandıklarını çözümlerinden doğru okumakla mümkün olacaktır.

Örneğin, temsilin olması için özne olmanın gerekliliği söylemi birçok feminist çevrede kabul görünürken, Postyapısalcı feminizm bu noktada ayrıışmaktadır. Onlara göre özne kurma çabasının kendisi normatif ve totaliter bir eylemdir. Zira her öznenin inşası diğerini dışlamak ile mümkün olacaktır, bu da bir nevi tahakkümü yinelemektir. Feminizm sorguya tabi tuttuğu iktidar kurumunun (“eril iktidar”/“fallogosantrik”) kötü bir kopyası olmayı reddedip, tepkisel bir feminizm izleğinden sıyrılarak olumlamacı ve yaratıcı bir misyon yüklenmek zorundadır.

Postyapısalcılara göre özne kurma çabasından hareketle cinsiyetçiliği, biyolojik farklılığa indirgeyerek⁹³ anlatmaya çalışan feminist kuramlar özcü ve evrenselci söylemler içermektedir. Bu tip anlatılarda kadın ve erkeği birbirinden tamamen farklı iki ayrı kategori olarak belirleme eğilimi görülmektedir ve bunlar birbirinin zıttı olarak kuramsallaştırılmaktadır. Scott bunlara kurmaca birlikler der. İkili karşıtlıkların tersine çevrilmesi ve yer değıştirmesi gerekliliği noktasında ısrarcı davranır (dekonstrüktif bir strateji):

“İlk aşamada karşıt terimlerin alt üst edildiği bir tersine çevirme olacaktır. Böylelikle, daha önceden tabi terim olan ‘kadın’ erkekle ilişkisinde baskın taraf haline gelebilir. Fakat böyle bir tersine çevirme şeması –ikilik hiyerarşisinin hep yeniden kurulduğu- geleneksel şemayı tekrar etmekten başka bir şey değildir. Değışim aynı zamanda yeni bir kavramın şekillendiği dekonstrüksiyonun ikinci daha radikal bir safhasında ortaya çıkacaktır.”⁹⁴

⁹³ Kadın sorununa biyolojik indirgemeci perspektiften bakan psikanalizm; kadının ötekiliğini biyolojik bir noktadan inşa ederek teorileştirdiği ve bireyin ontolojik bütünlüğünü göz ardı ettiği için indirgemecidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Simone de Beauvoir, *Kadın “İkinci Cins I” Genç Kızlık Çağı*, Çev. B. Onaran, Payel Yayınları, İstanbul, 1993, s.52. Postyapısalcıların biyolojik indirgemeci feminist kuramcılarla olan çatışmasının haklılığını vurgulayan Bourdieu’ya göre biyolojik indirgemecilik; fiziksel düzen ile toplumsal düzenin kuralları yatkinlikler dayatır ya da telkin eder; kadınları en asil işlerden dışlayarak, onlara alt konumda yer vererek, bedenlerini nasıl taşıyacaklarını öğreterek, onlara adi, zahmetli ve aşağılık görevler yükleyerek ve daha genel olarak öngörüler doğrultusunda, aynı zamanda toplumsal farklılıkların da temeliymiş gibi gözükten biyolojik farklılıktan yapılan” şeydir. Bkz. Pierre Bourdieu, a.g.e., s.39.

⁹⁴ Thina Chanter, “Psikanalitik, Postyapısalcı Feminizm ve Deleuze”, *Feminizm, Cogito*, S. 58, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 107.

Yani tersine çevirme eylemiyle algı değişmeyecek mevcut durum devamlılığını sürdürecektir. Bu noktada asıl köktenci davranış yeni bir kavram⁹⁵ yaratabilme edimidir. Judith Butler *Cinsiyet Belası* adlı çalışmasında “Kadınlar” teriminin ortak bir kimliği ifade ettiği varsayımını feminizm için siyasi bir sorun olarak belirlemekte kişinin “kadın” olsa bile bundan daha fazlası olduğunu ileri sürerek terimin yeterince kapsayıcı olmadığı üzerinde şiddetle durmakta ve yeni bir kavram yaratma ediminin önemini vurgulamaktadır.

Postyapısalcı düşünürler “özne “ kavramına getirdikleri radikal eleştiriyile, feminist düşüncüyü ciddi şekilde etkilemekte ve şekillendirmektedirler.⁹⁶ Postyapısalcı feminizmin önemli teorisyenlerinden Scott diğer postyapısalcılar gibi toplumsal cinsiyetin iletilmesinde, yorumlanmasında ve temsil edilmesinde dilin merkezi rolünü vurgular⁹⁷. (Dil ile sözcükleri değil, konuşmanın, okumanın ve yazmanın gerçek hâkimiyetini önceleyen anlam sistemlerini-simgesel düzenleri- kastederler.)

Dişil özgüllük savunusunu bırakmamız gerekliliğinin altını çizen Deleuze ve Guattari de post yapısalcı feminizmin ana damarlarından birini oluşturmakta, çeşitli fikriyat ve ideolojilerle kolaylıkla melezleşebilen feminizme yeni bir kanal açmaktadırlar. Onlara göre kadınların hareketi, hareket vasfını korumak istiyorsa, kendisini “kadınlar” öznesine hapsedmemek, cinsiyetin çokluğunu tanımak zorundadır.

Kadınlar kendilerine dayatılan kimlik yerine kaçış çizgisini benimsedikleri ölçüde, yani kendilerini kimlikleri üzerinden değil, güçleri üzerinden olumlamaya giriştikleri ölçüde, yetişkin erkek çoğunluğun hareketiyle örgütlenen dikotomilerin düzenini bozan bir kadın-oluşa girer ve erkekleri de bu oluşa çekerler. Deleuze’ün itiraz

⁹⁵ Fransız filozof Derrida yeni bir kadın kavramına sahip olduğumuza inanmamakta hatta bunun eksikliğini duyduğundan da emin olamamaktadır. Derrida’ya göre Batı felsefesi akıl-doğa, erkek-kadın gibi karşıtlıklar üzerinden işler ve ilkinin ikincisine tahakkümü, dışlayıcılığı söz konusudur. Bu sorunun kaynağında da “sözmerkezcilik”, “fallus mantığı merkeziliği” gibi birtakım düşünme ilkeleri yatmaktadır. En kökünde de sözün yazıya üstünlüğü vurgusunu yapmaktadır. Derrida geliştirdiği yapıbozum tekniğiyle bu yapısal mantığı bozarak yerini ötekini dışlamayan yeni bir dil geliştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yeliz Selvi, “Feminist Teori ve Sanat Üzerinde Derrida Etkisi: Yapıbozum”, *İdil Dergisi*, 2014, s.79. Dil verili olanın yani kültürün, yasakların ve yaşaların taşıyıcısıdır ve daha eşitlikçi bir şekilde yeniden inşa edilebilir bir araçtır. Bkz: Madan Sarup, *Postyapısalcılık ve Modernizm*, 2. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2004, s.22.

⁹⁶ Cingöz, a.g.t., s.4.

⁹⁷ Scott, a.g.e., s.76.

ettiği şey -özellikle Marksist gelenekten beslenen kuramcılara yönelik- Marksizm gibi düşünce sistemlerinin eleştirdikleri kapitalizmi taklit eden evrenselcilikleridir.⁹⁸

Üst anlatıların reddi gerekliliği üzerinde duran postyapısalcı feministler ekonomik indirgemeci bir yaklaşımla, kadının özgürlüğünün sosyalizmden geçtiği paradigmasına dayanan Marksizm ve Marksizmden beslenen feministleri (sosyalist feministler) tepkisel feministler olarak nitelendirip, üst anlatıya örnek teşkil edecek bir feminizm okuması yaparak bu feminist duruş ile ayrışır.

Tıpkı Postyapısalcı feministler gibi radikal feministler de Marksizm'den beslenen sosyalist feministler ile çatışmaktadır. Aslında hem radikal feministlerin hem de sosyalist kadınların tepki gösterdikleri şey, klasik sosyalist teorinin yetersizliğidir.⁹⁹ Kadınların ezilmesinin ilk ve en önemli ezilme olduğu inancında da ortak paydada buluşabilen bu iki feminist yaklaşım derin ayrılık noktalarına da sahiptir. Örneğin sosyalist feministler, ezen erkekler değil sistemdir derken, radikal feministler ezenler erkeklerdir der. Sosyalizmin bize sunabileceği hiçbir şey yoktur diyen radikal feministlerin aksine sosyalist feministler teorilerini bunun üzerinden bir inşa yoluna giderek, kapitalizm kadınları ezer, her şey özel mülkiyet ile başlamıştır söylemini kendisine şiar edinir. Erkekleri mücadelemizin önemine inandırmak çok önemlidir, onlar da rollerinin altında eziliyorlar diyen sosyalist feministlere karşın radikaller bizim isteğimiz, bütün kadınların, erkeklere ve erkek egemen topluma karşı birleşmesidir ekseninde yer alır. Radikaller kendilerine biz kadınları erkek baskısından kurtarmak istiyoruz misyonunu yüklenip amaçlarını bu yönde belirlerlerken, sosyalist feministler kapitalizmde bütün insanlar yabancılaşmıştır, biz herkesi "bütün insan" olması için kurtarmak istiyoruz fikrini savunurlar.

Kapitalizmin kadınları ezdiği savını ileri süren sosyalist feministler, hiçbir şekilde kapitalist olarak tanımlanamayacak toplumlarda da kadınların eziliyor olduğu gerçeğini yadsırlar¹⁰⁰. Ayrıca sosyalist feministler Marksist kuramın ne kadınlara ne de ezilen insan sınıflarına kendilerini tarihsel özneler olarak inşa etme hakkı tanıdığı

⁹⁸ Chanter, a.g.m., s.112.

⁹⁹ Juliet Mitchel, *Kadınlar En Uzun Devrim*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s.16.

¹⁰⁰ Rayna R. Reiter, *Kadın Antropolojisi*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s.177.

gerçeğini de görmezden gelirler. Zira Marksizm bir sınıfın tek tek bireylerden oluştuğu gerçeğini de dikkate almaz¹⁰¹.

Bu gerçekliği yadsıyan sosyalistler, “erkekten kurtulan kadın, bugünkü toplumda kapitaliste bağımlılığa düşmektedir; ev kölesinden ücret kölesine dönüşmektedir”¹⁰² diyerek kadın sorununu, ekonomik temelli sistemden kaynaklanan bir sorun olarak tanımlama eğilimi göstererek, ekonomik indirgemeci¹⁰³ bir yaklaşımda bulunmaktadırlar.

Devrimi sadece kapitalizme karşı bir mücadeleye indirgeyen ve çoğu zaman feminist bilinci sosyalist bilincin gerisinde tutan sosyalist feminist şunu göz ardı eder: devrim aynı zamanda doğaya karşı bir devrimdir.¹⁰⁴ İnsan türünün dışıysıyla erkeğinin birbirinden farklı olduğu kuşku götürmezdir. Ancak önemli olan farklılık, çocuk doğurma yetisidir. Bu yalnızca çocuk doğurma yetisi kadınları ezmek için toplumsal düzende sömürüldüğünden dolayı böyle değildir; çocuk doğurmanın öneminin, kendi başına gaddar ve acılı bir deneyim olmasından da ileri gelir. Dolayısıyla devrim yalnızca özgül, tarihsel bir toplum formuna (örneğin kapitalizme karşı değil), doğaya karşı bir devrimdir diyen Firestone’a göre radikal feminizm, sosyalistlerin analizini genişletir ve bu analize nesnel koşullarda daha da derinde yatan bir temel sunar. Böylece onun içinde taşıdığı çözümsüzlüklerin birçoğuna açıklama getirir.¹⁰⁵

Radikal feministlerin ilk sloganı “kadın doğulmaz, kadın olunur” ifadesidir, ardından bu terminoloji veya jargona “kişisel olan politiktir”, “ataerki” katılır¹⁰⁶. Simon de Beauvoir’ya ait olan bu “kadın doğulmaz, kadın olunur” söylemi ikinci dalga feminizmin en önemli mottosu haline gelerek ve biyolojik indirgemeciliğe karşıt bir duruşla, kadınlık durumunun toplumsal tarihsel bir izlekten kaynaklandığını ileri sürer. Beauvoir’ın, kadınları, erkek emperyalistlerin sömürgelerindeki yerlilere beyazlar

¹⁰¹ Monique Wittig, “Kadın Doğulmaz”, *Feminizm, Cogito*, S.58, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s.199.

¹⁰² Clara Zetkin, *Kadın Sorunu Üzerine Seçme Yazılar*, İnter Yayınları, İstanbul, 1988, s.46.

¹⁰³ Kadının erkekle, erk ile olan sorununu işçi sınıfının sermaye ile olan sorunlarına indirgeyen, kadını işçi sınıfı içinde eriten Marksist perspektif bu yönüyle feminizm ile çatışmaktadır. Bkz. Heidi Hartmann, *Marksizm ve Feminizmin Mutsuz Evliliği*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s.32.

¹⁰⁴ Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği*, Payel Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.22.

¹⁰⁵ Firestone, a.g.e., s.13.

¹⁰⁶ Hanisch, a.g.e., s.15.

tarafından ezilen zencilere benzetmesi, dönemin feministleri tarafından sık sık kullanılan söylemlerden biri olmuştur¹⁰⁷.

Bu tarihsel kültürel koşulları yapılandıran şey ise erkek ile kadın arasındaki tahakküm ilişkisinden başka bir şey değildir ve kadını ikinci cins gören, ötekileştiren bir tür hiyerarşidir. Beauvoir, *İkinci Cins* kitabında erkeklerin kadın sorununa bir çözüm getiremeyeceklerini, çünkü buna kalkıştıkları takdirde hem yargıç hem de taraf olacaklarını iddia eder¹⁰⁸. Ayrıca Beauvoir Freud ve onun saptamalarına da geniş yer ayırarak Freudyen yaklaşıma eleştirel zeminde yaklaşır.

Beauvoir'ın karşı olduğu şey Freud'un kuramının erkekte özgün bir üstünlüğün olduğunu varsayarken, kendisine göre bunun toplumsal olarak verilmiş olmasıdır.¹⁰⁹ Freud'a göre erkek özü gereği kadına göre üstündür, kadın-erkek ikili kategorizasyonuna biyolojik nedenli ayrımlardan bakan Freud, Beauvoir ile taban tabana zıt bir saptama ve çözümleme anlayışına sahiptir. Bundan kaynaklı Freudyen duruşu feminist çevrelerin çoğu kadın düşmanı olarak nitelendirmektedir. Freud ve Lacan'ın tezlerinden hareketle psikanalist feminist yorumda bulunan ve yeni bir feminist yaklaşım geliştirenlere göre ise Freud tamamen yanlış anlaşılmıştır. Çünkü Freud'un dişilik kavramını psikanaliz örgüsü dışında değerlendirmişlerdir.¹¹⁰

Hem kadın hakları hem de Freudçuluk aile yaşamının yüzyıllar boyu özelleştirilmesine, kadınların aşırı derecede boyun eğmeye itilmesine, cinsel bastırmalara ve bunların yol açtığı nevrozlara tepki olarak doğmuştur diyen radikal feminist Firestone ise diğer pek çok feminist çevrenin aksine Freudçuluğu bu yönüyle olumlayan bir yaklaşımda bulunmuştur¹¹¹. Firestone'un tezlerine göre Freudçuluk ile kadın hakları aynı tarihsel koşullardan doğmuştur. Freudçuluk ile kadın hakları aynı gerçeklikler dizisinden temellenmiştir ve Freudçuluk daha az zararlı görüldüğünden kadın haklarının yerine geçirilmiştir.

¹⁰⁷ Arat, a.g.e., s.66.

¹⁰⁸ Butler, a.g.e., s.58.

¹⁰⁹ Mitchel, a.g.e., s.373.

¹¹⁰ Mitchel, a.g.e., s.367.

¹¹¹ Firestone, a.g.e., s.72.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI KADIN HAREKETİ

Feminizm modernist kökleri Aydınlanma dönemine dayanan, yerelin özgül koşulları çerçevesinde şekillenen bir harekettir ve Osmanlı kadınları açısından bu hareketin miladı, somut talepler bağlamında II. Meşrutiyet'tir. Osmanlı coğrafyasında ancak II.Meşrutiyet ile beraber kadının "toplumsallaşması" ya da kadın erkek eşitliği temel kaygılardan biri haline gelmeye başlamıştır.¹

II. Meşrutiyet dönemi "feminist" söylemin çıkarılan dergiler, kurulan dernekler aracılığıyla yaygınlaşıp yükseltildiği bir dönem olmakla birlikte, 1868-1908 yılları arasındaki süreçte ilk olarak kadın dergileri çıkarıldığını ve bu erken dönem Osmanlı kadın hareketi (1868-1908) birikiminin ileriye taşındığını belirtmekte fayda vardır.²

1908 ve sonrasındaki süreçte ise Osmanlı Devleti'nde yeni kadın ve aile anlayışının şekillenmeye başlamasıyla birlikte "kadın" gündemi daha sık işgal ederek bir harekete dönüştü. Bu dönem ardı ardına birçok savaşın yaşandığı, erkek nüfusun cephede yitirildiği, kadının bu boşluğu doldurmaya yönelik kamusal alana dâhil edildiği bir dönemdir. Buna karşın kadın edilgen/pasif değil, temsile kavuşmak için öncelikle özne olmanın gerekliliği bilinciyle hareket eden aktif özneler olarak, mücadele yürütmekte ve kadını görünür kılmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda bilgilendirme, taleplerini ifade etme, örgütlenme amacıyla faydalandıkları dernek ve dergileri de enstrüman olarak kullanmaktadırlar.

Kadınlar kendi sorunlarını gündemleştirip, taleplerini sıralarken II. Meşrutiyet'in özgürlük ve eşitlik isteyen okur-yazar aydınları da toplumun modernleşmesini ve "muasır medeniyet" düzeyine çıkmasını sağlayacak aile modelini ve kadın tipini tartışıp, devlet rejimi konusunda ayrıştıkları gibi, İslamcılar, Batıcılar ve milliyetçiler olarak bu duruma da (kadın) farklı yorumlar getirirler. Bu yönüyle Osmanlı'daki fikir akımları kadar feminizm yorumu vardır okuması bize; Türkçü, İslamcı, Batıcı düşün ve

¹ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Devlet, Aile ve Feminizm", *Sosyo/Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt 1, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.216.

² Yaprak Zihnioğlu, "Kadın İnkılabı", *Tarih ve Toplum*, C.35, S.207, Mart 2001, s.27.

eylem insanların ideolojileri dâhilinde feminist okuma yaptıklarını ve bu çerçevede kadın sorununa eğildiklerini gösterir.

Bu fikir akımları kadının mevcut konumunun iyileştirilmesi, yükseltilmesi gerektiği konusunda hemfikirlerken, kimi onu kamusal alana dâhil etmenin, kimi eşlik vazifesinin kutsallığı ile donatmanın, kimi ise memleketin ilerlemesi ve kalkınması için yetiştirilecek yeni nesillerin ilk öğretmeni olmasından kaynaklı, ona önem atfetmekte ve “Osmanlı’da kadının konumu” üzerine fikir beyan etmekteydiler.

Bu fikir akımlarından “Yeni aile”, “Milli aile”³ kavramları ile ön plana çıkan Türkçülerin, kadına dâir tezi İttihat ve Terakki yönetimince devlet politikası olarak uygulandı. Zira toplumda ve siyasal yapıda kökten dönüşümlerin görüldüğü 1908 Türkiye’inde aile ve devlet ilişkisi önem kazandı. Gerek İttihatçılar (1908-1918) gerekse Tek-Parti yöneticileri aile ile sürekli ilgilendiler ve yeniden yapılanması doğrultusunda önemli adımlar attılar.”⁴

İttihat ve Terakki yönetimi kadın meselesindeki uygulamalarında felsefi olarak Ziya Gökalp’in “yeni hayat” “yeni aile” yaklaşımlarını temel aldı. Gökalp’in bu yaklaşımında, Türkler’in İslamiyet öncesi Orta Asya’daki yaşamları ve kadının eski Türklerdeki pozisyonu idealize edilmekteydi. İnsan hakları, demokrasi ve feminizm ya da kadın hakları, Türklerin harsının bir özelliği olarak anlatılmaktaydı.⁵ Yani Gökalp başka harsların etkisinde kalan bu coğrafya insanların, mevcut algı ve yerleşik rol kalıplarını terk ederek, eski Türk geleneklerinde kadına biçilen değer yeniden ikame edilmesini uygun görmekteydi.

Türkçülerin bu tezinin yanı sıra Asr-ı Saadet dönemini öven İslamcılarının tezi, Batı’yı bu konuda da her şeyde olduğu gibi ileri gören Batıcıların tezleri de Osmanlı’da

³ Ziya Gökalp “yeni aile” kavramı ile İslamiyet Öncesi Türk geleneklerine geri dönülmesi gerektiğini belirterek, Osmanlı’nın mevcut aile yapısını değiştirmesi gerektiğini vurgular. “Ona ve benzerlerine göre İslami dönem kadını tesettürlü hale getirerek toplum dışına itmiştir. Ona göre kadını sosyal hayatın dışına iten İran ve Bizans hayat tarzlarının hâkimiyetidir.” Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.87. Modernleşme kurgularının çok uzak geçmişten inşa edilmesi, Türkiye’de de, İran’da da, Mısır’da da İslamiyet öncesi döneme tekabül etmektedir. Türkiye için Orta Asya stepleri, Mısır’da Firavunlar dönemi, İran’da köklü Pers kültürüdür. Bkz. Aksu Bora, “Hatırlananlar ve Unutulanlar: İslam Coğrafyasında Modernleşme ve Kadın Hareketleri”, *Bilig*, S.53, Bahar 2010, s.55.

⁴ Toprak, a.g.m., s.217.

⁵ Ayşe Durakbaşı, “Ziya Gökalp’in Limni ve Malta Mektuplarında Yeni Hayat ve Yeni Aile”, *Sosyoloji Dergisi*, C.3, S.10, s.124.

kadının durumu/sorunsalı üzerine çözüm üretme amaçlı oluşturulmuş öneriler olarak yer almaktaydı.

Tüm bunların yanı sıra Osmanlı feminizmi söyleminden kimleri, hangi etnik grup müdahili, hangi dinin mensubu ya da hangi sınıftan kadınları algılamamız gerektiğine değinmek gerekirse Müslüman–Türk kadınların imlenen özne olduğunu belirtmeliyiz. Zira yayınlanan kadın dergilerine baktığımızda “hedef okur kitlesinin Müslüman-Türk ve orta/ üst sınıf kadınlar olduğunu görmekteyiz.”⁶

Çıkardıkları dergiler, kurdukları dernekler aracılığıyla kadına dair sorunları gündemleştirip, sorunu çözmeye yönelik fikri münakaşalarda bulunan kadınlar “tam eşitlik” talebinde bulunarak edilgen kalmamakla birlikte modernleşmekte olan bir devletin bu sürecine talepleri ile eklemlenmekteydiler. Bu yönüyle kadın hareketinin bir özgürlük ve eşitlik hareketi olarak ortaya çıktığını, toplumun genel özgürlüğüyle paralel bir süreklilik izlediğini⁷ söyleyebiliriz.

*“Son zamanlarda Osmanlı kadınlığı can sahibi olduğunu, var olduğunu gösterdi. Onun her an inilti içinde kopup gelen sedasını iştiriyoruz: biz varız, uyanıyoruz, kalkacağız, yol gösteriniz diyor. Bu hareketi koyuyoruz. Artık iman ettik ki, hayatımız iyi bir hayat değildir. Artık kadınlık böyle yaşamayacaktır ve yaşayamaz. Buna katiyen emin olunuz”.*⁸

1913 tarihli Kadınlar Dünyası dergisinden alınan bu pasaj; Osmanlı kadınının tali addedilen cinsine olan güvenini ve bulunduğu konumun değiştirilmesi gerektiği noktasındaki kararlılığını göstermektedir.

⁶ Osmanlı kadın dergileri yazarları Osmanlı Hanımları hitabını kullanmaktaydı. Bu hitap: “Osmanlı Türkçesi ile yayımlanmakta olan bütün Osmanlı kadın dergilerinin, kadın okuyucularının tamamının Müslüman kadınlardan oluşmakta olduğunu varsaydığının açık bir göstergesidir. Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyılında hiçbir Gayrimüslim erkeğe beğ denilmediği gibi, Gayrimüslim Osmanlı kadınlarına da Hanım sözcüğü ile hitap edilmezdi. Dahası Hanım diye hitap edebilmek için Müslüman olmak da yetmezdi. Ancak Osmanlı toplumunun yüksek katmanlarına mensup bulunan Müslüman kadınlar Hanım sözcüğü ile anılabilirdi.” Bkz. Yavuz Selim Karakışla, “Var Olmamış Bir Osmanlı Kadın Örgütü: Sade Giyinen Kadınlar Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum*, C.35, S.207, 2001, s.31. Osmanlı feminist hareketi milliyetçilikle iç içe bir seyir izleyip Müslüman/Türk kadınların mücadelesine evrilirken Gayrimüslim kadınların Osmanlı Feminizmi söylemi dışında tutulması, kadın dergileri ile ilgili yapılan birçok çalışmanın genel ön kabulü olmuştur. Ancak özellikle Ermeni kadınların feminist bilinç ile çıkardıkları dergiler ve kadın mücadelesi için örgütlenmeleri, son zamanlarda bunları görünür kılmak için yapılan çalışmalar, kadınların kadını tarihin öznesi olarak görünürliğini artırmaya dönük çalışmalarına istemli ya da istemsiz milliyetçi bir bakış ve söylem sirayet etmiştir.

⁷ Çakır, a.g.e., s.30.

⁸ Çakır, a.g.e., s.53.

2. 1. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE KADININ KONUMU

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde eski Türk gelenekleri varlığını sürdürse de hâkim olan İslam dininin yükümlülükleri ve algılayışıydı. Osmanlı toplumu bu inancın gerekleri doğrultusunda oldukça merkezi ve ataerkil bir toplumsal örgütlenme gerçekleştirmekteydi⁹. Kadının da bu anlayış doğrultusunda toplumsal hayattaki yeri ve değeri konumlanmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyıldan itibaren özellikle askeri alanda reformlara öncelik verilirken, III. Selim ile beraber yenileşme hareketleri hız kazandı. XIX. yüzyılın ilk yarısında imzalanan Tanzimat Fermanı ile beraber daha köklü değişimlerin yaşanmaya başlandığı bir sürece girildi. Değişimin “yukarıdan” geldiği pek çok ülkede olduğu gibi, Osmanlı ülkesinde de devlet sadece siyasi, idari ve ekonomik alanlarda değil, reform döneminin özünde bulunan müdahaleci ve yönlendirici etkisiyle, toplumsal normların değişiminde de ana aktör vazifesini gördü.¹⁰ Batılılaşmanın gerekliliğini kaçınılmaz gören Osmanlı, bu yönlü yaptığı reformlarla istediği yönde ve dozda değişimi sağlamaya çabaladı.

“Reform çabaları ‘otoriter’ ya da ‘devletçi-seçkinci’, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, aslında savunmaya dayalı bir değişim politikasıydı ve temel amacı Avrupa devletlerinin egemenlik kurma çabalarına karşı korunmak ve Avrupa kültürünün harekete geçirdiği değişimi kontrol altına almaktı.”¹¹

Bu amaçla değişimin en önemli habercisi olan Tanzimat Fermanı ile hukukun üstünlüğü benimsenerek, anayasal düzene geçişte önemli bir adım atıldı. Ayrıca hukuk, eğitim, yönetim, kültür, toplumsal hayat gibi alanda çeşitli değişikliklere gidildi. Eğitim alanında gerçekleştirilen yenilikler bilhassa kadının kamusal hayata dâhil olabilmesini sağlaması açısından önemli oldu. Bu yönüyle Tanzimat Dönemi'ni kadınların lehine yapılan pozitif değişikliklerin başlangıcı olarak okumak mümkündür. Her ne kadar direk kadın odaklı “onlar” hedef alınarak yapılan bir değişiklik olmasa da, bu dönemin

⁹ Bernard Caporal, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982, s.97.

¹⁰ Yasemin Avcı, “Osmanlı Devletinde Tanzimat Döneminde ‘Otoriter Modernleşme’ ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.21, s.2.

¹¹ Avcı, a.g.e., s.3.

beraberinde getirdiği yeni bakış açısı ve farklılıklar gelecekte kadınların haklarının genişletilmesi açısından dayanak noktasıdır diyebiliriz.

“İyi eş, iyi anne, iyi Müslüman olma” mottosunda birliği yakalayan dönemin aydınları ve onların eğitilmiş kızları, kadın hakları ile ilgili yaşanacak gelişmelerin öznesi ve İkinci Meşrutiyet’e giden süreçte birikimin sağlayıcısı oldu.

2. 1. 1. Eğitim

“Kadın erkekle müsavi değildir; olmadığını ispata hacet yok, işte meydanda...” diyorlar. Aksini iddia etmiyoruz ki! Fakat müsavi olacaktır diyoruz. Çünkü kadının “fikren” erkek derecesinde olamaması tabiatın değil, terbiyenin neticesidir.¹²

Osmanlı Devleti klasik dönemdeki eski gücünü yitirmeye başlamış ve savaşlarda üst üste yenilgiler almıştı. Bu nedenle ilk yenilik çalışmaları askeri sahada gerçekleştirilse de, eğitimde de önemli girişimler yapılmak zorunda kalındı. Çünkü askeri donanımı artırmak ancak iyi eğitimle mümkündü. Bu sâikle 1827’de Tıbhâne-i Âmire, Mühendishaneler, ilk Harp okulu kuruldu.(1834)

Osmanlı’daki askeri eğitim kurumları yanı sıra mevcut eğitim kurumları sıbyan mektepleri, enderûn ve medreseydi. Enderûn devlet adamı yetiştirmek amacıyla tesis edilmiş, devşirmelerin kabul edildiği bir eğitim kurumuydu. Medreselerde ise Müslüman/ Türk erkekler eğitim alıyor müderris, kadı vb. oluyorlardı. Osmanlı topraklarının neredeyse her köy ve kasabasında bulunan sıbyan mekteplerinde ise beş-altı- yaşındaki çocuklar eğitim görüyordu. Türk kadını ise sadece sıbyan mekteplerinden faydalanabilmekteydi.¹³

Bu nedenle devlet Tanzimat döneminden itibaren kadın eğitimindeki bu boşluğu doldurmak için girişimlerde bulunmaya başladı. Kadının eğitimine önem verilmesinin nedenleri, hem yaşanan iktisadi bunalımdan kaynaklı tüketici konumda görülen kadını

¹² “Kadınların ev dışı işlerine atılması bazı kimselerin hala gözüne batıyor. Kadından muallim, hekim çıkmasını bir dereceye kadar kabul etseler bile kadın hâkim, kadın avukat, kadın belediye azası görünce kızıyorlar; hele kadınlar mebus, vekil olsun,* dünya işlerinin alt üst olduğunu ilan ederek çıldırabilecekler.” Bkz. Nurullah Ata, “Kadın- Erkek Müsavatı”, Sandıktan, *Tarih ve Toplum*, C.39, S.231, 2003, s.24.

¹³ Kurnaz, a.g.e., s.17.

eğitim ile üretici konuma taşıyabilmek¹⁴, hem de güçlü bir devlet olabilmenin kadının yetiştireceği iyi evlatlardan geçtiğine duyulan inançtı. İkincisinin önemini belirtmekte fayda var zira II.Meşrutiyet Dönemi'nde bu söylem gittikçe güçlenecek kadın ailenin, aile de güçlü bir devletin var oluş nedeni şeklinde formüle edilecekti.

Bu amaçla kızların eğitimine ilişkin ilk girişimler, 1842 yılında Avrupa'dan getirtilen ebe kadınların Mekteb-i Tıbbiye'de verdiği kurslarla başladı. Böylelikle "kadın işi" olarak kategorize edilen mesleklerden biri olan ebelik ile Osmanlı kadını – kurumsal eğitim bazında- ilk kez tanıştı. Burada eğitim mankenler üzerinde yapılmaktaydı. Ayrıca ebe hanımların yapacakları mesleki tatbikat sırasında yanlarında erkek bulunmaması şartı getirilmişti.¹⁵ Ancak diğer derslerde kadın öğrencilerin erkek öğretmenlerden de ders aldığı oluyordu. Mekteb-i Tıbbiye okulunu 1858'de açılan orta öğretim alanındaki İnâs Rüştiyeleri ile 1864'te İstanbul'daki ilk Kız Sanat Okulu izledi. Açılan bu okullarda kız çocuklarının eğitim almaya başlaması, Osmanlı kadını açısından oldukça önemli bir gelişmeydi. Böylece eğitim bu yönüyle kadını gündelik hayata kazandırma aracı oluyor ve kadınlar böylece entelektüel faaliyetlerde de bulunabiliyorlardı.

XIX. yüzyılda eğitim gören Türk kadınları yalnızca resmi ya da özel okullardan yetişmediler. Bu kurumlardan çok daha yaygın ve bütünüyle geleneksel kültürün yolunu izleyen bir diğer eğitim sistemi vardı ki, amacı becerikli ev kadını yetiştirmek olsa da sonuçta kalifiye işçi kadınların prototiplerini ortaya çıkardılar.¹⁶

Bu özellikle muhafazakâr ailelerin meylettiği bir alternatifti. Usta-çırak ilişkisine dayalı bu yöntemde, öğrenci ustanın evine gider orada ev işlerini; yatağın nasıl toplanacağından, mumun şamdana nasıl dikileceğine, ütüye nasıl ateş konacağına kadar birçok şey öğrenirdi. Bu eğitim âdeti kadını ev içine mahkûm eden yerleşik toplumsal cinsiyet rollerinin bir göstergesiydi. Kadını iyi bir ev kadını olarak yetiştirmenin en önemli şey olduğunu vurguluyor ve kadını mekânsal olarak sınırlandırıyordu.

Osmanlı kadını gündelik hayata kazandıran bir diğer eğitim biçimi de konak eğitimiydi. Bu eğitim, sınıfsal olarak üst tabaka /elit kadınları kapsıyordu. Fakat konak

¹⁴ Ekrem Işın, "Tanzimat, Kadın, Gündelik Hayat", *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, s.22.

¹⁵ Kurnaz, a.g.e., s.85.

¹⁶ Işın, a.g.e., s.22.

eğitimi kadınların hem dūřünsel hem başka becerilerini geliştirmesi ve “Osmanlı feminist” hareketinin öncü simalarını yetiştirmesi bakımından oldukça önemliydi. Osmanlı toplamsal örgütlemesindeki kadın hakları arayışının önemli temsilcileri olacak entelektüel orta/üst sınıf Müslüman/ Türk kadının yetişmesine vesile olan konak eğitiminin yarattığı ilk entelektüel kadın Fatma Aliye Hanım oldu. Öyle ki konak eğitimi, erkek çocuk için baştan beri açık bir politika izliyordu. Örneđin Fatma Aliye Hanım’ın erkek kardeşi Ali Sedat Bey’in özel eğitimi için bütün olanaklar seferber edilmiş, hatta konakta bir kimya laboratuvarı bile kurulmuştu.¹⁷

Kadınlar konak ve mahalle eğitimi dışında açılan Batılı tarzda modern okullarda da eğitim görebilirdi. Bu eğitim tarzı meslek kadını tipini yarattı. Yetişen öğretmen, ebe, hasta bakıcı vb. meslek grubundaki kadınlar meslek kadını tipine örnektir. Türk kadının ilk mesleği öğretmenlikti. Günümüzde de kadınla âdetâ özdeşleştirilen bu meslek, kadının birincil görevinin eşlik ve annelik vazifesi olduğu göndermesini içeriyordu. Zira kadın böylelikle annelik ve eşlik görevini yerine getirebilecek zamana sahip oluyor, iyi yetiştirdiği yeni nesiller aracılığıyla da ülkenin kalkınmasına katkı sağlıyordu.

Fransa’nın Duruy Kanunu’ndan (1867) etkilenilerek hazırlanan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde kızlar için öğretmen okulu açılması ve rüştiyelerin çoğaltılması hususları yer aldığından kadınların eğitimi konusunda önemli etkileri oldu.¹⁸ Nizamname’de ayrıca Sıbyan Mektepleri ile ilgili hükümler de yer almaktaydı. Buna göre, devam mecburiyeti erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 yaşları arası olarak belirlenmişti. Büyük şehirlerde halkın dini durumuna göre yalnız Müslüman veya Hristiyan Rüştiyesi, karma şehirlerde ise hane sayısının 500’ü geçmesi şartı ile Hristiyan veya Müslüman Kız Rüştiyesi açılabilirdi hususu vurgulanmıştı.¹⁹

1877-78 yılına ait kayıtlarda, 20’si İstanbul’da olmak üzere ülkede 435 erkek rüştiyesi, 11’i İstanbul’da olmak üzere 31 kız rüştiyesi bulunmaktaydı. Ancak bütün öğrenci sayıları verilmediğinden, bu konuda kesin kanaat sahibi değiliz.²⁰ Yine kızlar için ilk İdadi II. Abdülhamit döneminde Münif Paşa’nın nazırlığı sırasında 1880’de

¹⁷ Işın, a.g.e., s.24.

¹⁸ Kurnaz, a.g.e., s.17.

¹⁹ Kurnaz, a.g.e., s.24.

²⁰ Kurnaz, a.g.e., s.31.

açıldı. İdadilerin açılması kızların eğitimindeki sürekliliğin sağlanması açısından oldukça önemliydi. İlk ve ortaokuldan sonra kızlar için lise seviyesinde eğitim veren bir okulun açılmış olması her ne kadar önemli bir gelişme gibi görülse de, aynı dönemde Gayrimüslimlerin sayıca çok daha fazla kız idadi okuluna sahip olması, Osmanlı yönetiminin bu konuda oldukça geriden geldiğini göstermektedir. Programda liseli kızların fen, sosyal, matematik dersleri yanında, hayatta kullanabilecekleri dikiş, nakış, yemek, sağlık ve çocuk eğitimi bilgileriyle de donatılmaları amaçlanmaktaydı.²¹ Osmanlı Devleti'nde 1870 yılında kız okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla Darü'l-muallimât adlı okul açıldı. Bu okul sıbyan ve rüştiye şubesi olarak ikiye ve bu şubeler de Müslim ve Gayrimüslim olarak bölündü.²²

Batılılaşma çabalarının tezahürü olan okullar açılmaya devam ederken güzel sanatlara yönelik eğitim kurumları da tesis edilmeye başlandı. Örneğin 1874'te İstanbul Beyoğlu'nda resim atölyesi şeklinde özel bir eğitim kurumu faaliyete geçti.²³ Ancak kadınların güzel sanatlar ile alanında eğitim alabilmeleri Ekim 1914'te İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi adıyla Darülfünun binasında bir resim atölyesi açılmasıyla mümkün hale gelebildi. O dönemde karma eğitim tasvip edilmediğinden dolayı böyle bir uygulamaya gidilmiş ve kız öğrencilere özel atölye açılmıştı.

Sonuç olarak vatana hayırlı evlatlar²⁴ yetiştirmesi amacıyla kadınların eğitimi konusunda birçok girişimde bulunuldu ve çeşitli kurumlar açıldı. Osmanlı Devleti'nin terakkisinin ve gelişiminin ancak böyle sağlanabileceğine inanan dönemin aydınları, düşledikleri yeni toplumun eğitilmiş kadın ile mümkün olabileceği noktasında hemfikirdiler ve bu minvalde kadınsız modernleşmenin imkânsızlığını belirterek yapılan reformlarda etkin oldular. Dahası Osmanlı kadın hareketinin öncüsü olacak kadınlar da çoğunlukla seçkin/iyi eğitim almış bu aydın/ bürokrat sınıfın kızlarından çıktı.

²¹ Kurnaz a.g.e., s.85.

²² Kurnaz, a.g.e., s.90.

²³ Ürekli, a.g.e., s.50.

²⁴ Kadınların eğitilmelerinin gerekçesi "ulusun anaları" sıfatıyla ulus-devlete sadık oğullar yetiştirebilmeleriydi. Bkz. Fatmagül Berktaş, "Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye", *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, S.7, 2004, s.5.

2. 1. 2. Hukuk

Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi ile beraber kanunlaştırma sürecine girdi ve bu süreçte toplumu dizayn etme noktasında da girişimlerde bulundu. Nitekim devletin kadının toplumsal statüsünü belirleyen çok temel alanlarda (aile hukuku, mülkiyet hakkı, evlilik, örtünme gibi) yaptığı yasal düzenlemeleri bu çerçeve içinde değerlendirmek mümkündür²⁵. Ayrıca cariyeliğin kaldırılması, yabancılarla evlenme, arazi hukuku gibi alanlarda yapılan düzenlemeler de bu dönemin önemli gelişmelerindendir.

Osmanlı'nın kadın-erkek arasındaki eşitsizliği kaldırmaya yönelik attığı ilk adım 1846 tarihinde kız çocuğuna da tıpkı erkek çocuğu gibi babasının arazisine sahip olma hakkını tanınması ve bu arazinin kız-erkek çocuklar arasında eşit olarak paylaşılması kararının alınmasıdır. Genel olarak Osmanlı hukuk sisteminde İslam hukukun ağırlığı görülmekle beraber konu arazi olunca, örfi hukukun etkisi de dikkati çeker.²⁶ Ana kaynaklarda yer alan düzenlemelere göre kadınlar bazı durumlarda kendileriyle aynı konumda olan erkeklerin yarısı kadar mirastan pay alabilirlerdi. Buna karşılık miri arazi, gayri sahih vakıflar, icrateynli vakıflar ve mukaatalı vakıfların tasarruf hakkı ise örfi intikal hükümlerine göre gerçekleştirilmekteydi.²⁷ Örfi intikalde şer'i intikalin tersine zaman içinde cinsiyetler arası eşitlik temeline dayanan düzenlemeler yapılmıştı.²⁸

Bu düzenlemeye geçmeden önce Osmanlı'daki mevcut duruma bakmak gerekirse; imparatorluğun kuruluşundan 1567-68 tarihine kadar olan devrede, miri arazi tasarruf sahibinin arazisi erkek evlada geçiyorken, bu tarihte yapılan bir değişiklikle "tapu bedeli" ile kız evlada da geçmesi kabul edildi. Bu kanun 1847'ye kadar sürdü, daha sonra alınan yeni bir kararla, kız evladın da erkek evlat gibi babasının arazisine ivazsız sahip olabilmesi hakkı sağlandı.²⁹

²⁵ Avcı, a.g.e., s.4.

²⁶ Kurnaz, a.g.e., s.114.

²⁷ S.Gül Akyılmaz, "Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.11, S.1, 2007, s.1.

²⁸ Akyılmaz, a.g.e., s.1.

²⁹ Kurnaz, a.g.e., s.52.

Tanzimat dönemi ile beraber klasik dönemdeki bu uygulamalar tedricen değişime uğradı ve bu değişim hukuki kanalla modernleşmeye giden süreci hızlandırdı. Kadınların özellikle II.Meşrutiyet'ten itibaren güçlü bir harekete dönüşmekte faydasını görecekları eğitim alanındaki reformların yanında hukuki düzenlemeler de etkili oldu. Bu düzenlemelerden bir diğeri de evlilik kurumu ile ilgili olandı: devlet böylece en küçük birim olan ailenin denetimini sağlayacak, ayrıca Tanzimat sonrasında evliliğin giderek daha fazla hukuksal işlem konusu olması ve kolaylaştırılması, devletin, "yerel geleneklerin yarattığı sorunları çözme çabasının yanı sıra nüfus artışını sağlama amacı da taşıyordu³⁰." Bu politika İttihat ve Terakki yönetimi tarafından da yürütüldü.

Bilindiği gibi Tanzimat'a kadar olan dönemde Müslümanlar arasındaki nikâhlar, ya mahkemelerde bizzat kadılar tarafından ya da mahkemelerin her nikâh için verdikleri özel izinlerle din adamları tarafından kıyılmaktaydı³¹. Ancak bu uygulama bazı sıkıntılara neden olup denetimi sağlamaya çok imkân vermediği için 1881'de çıkarılan Sicil-i Nüfus Nizamnâmesinin 23. maddesinde konuya ilişkin, izin alarak nikâh kıyan imamların en geç sekiz gün içinde nüfus memuruna bildirmesi koşulu yer aldı. Bu kadınlar açısından olumlu bir gelişmeydi. Zira bu sayede evlilikten doğan hukuki haklara sahip olabilmışlerdi.

Aile ve evlilik kurumu için ilginç örnekler sunan XIX. yüzyıl şer'iyeye sicilleri gösteriyor ki, aile ve evlilik İslam'ın hüküm, kural ve içtihatları dışında önemli bir ölçüde eski gelenekleri de izlemekteydi. Gelenek ve şeriat arasında aşırı bir zıddiyet yoksa uzlaşmaya gidilmekteydi.³² Yine bu kaynakların gösterdiği önemli şeylerden bir diğeri de yerleşik kanının aksine Osmanlı'da çok eşliliğin yaygın olmadığıdır. (İttihat ve Terakki hükümetinin Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde çok ilginç bir tedbir aldığıını, evlilik akdi sırasında konan bir şart ile şayet kuma getirilirse, zevcenin boşanma hakkı doğduğunu göreceğiz³³). Çok eşliliğin hastalık, ya da kadının çocuk doğuramaması durumunda tercih edildiği söylenebilir. Özellikle çocuk doğuramamak kadının aile ve toplum içindeki konumunu etkiliyordu. Zira kadının konumu çocuklarının sayısı ve yaşlılık ile yükseliyordu³⁴. Bundan kaynaklı evlilik kadının toplumsal görünürlüğü

³⁰ Berktaş, a.g.e., s.355.

³¹ Avcı, a.g.e., s.5.

³² İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.93.

³³ Ortaylı, a.g.e., s.125.

³⁴ Ortaylı, a.g.e., s.105.

statüsü açısından oldukça önemliydi. Zaten Osmanlı toplumunda hiç evlenmeden yaşamını tamamlayan kimse pek olmazdı.³⁵ Evlilik hazırlıklarıyla aileler ilgilenirdi ve erkekler istemedikleri evlilikten kaçarak rahatlıkla kurtulabilirken kadınlar için durum pek de kolay sayılmazdı. Evlilikte olduğu gibi boşanmada da erkek kadına göre daha şanslıydı, zira hiçbir sebep göstermeden istediği zaman kolayca boşanabiliyordu. Ama kadın istemediği için biten evlilikler de yok değildi. Kadının boşanma durumunda ekonomik olarak mağdur duruma düşmemesi için daha evlenirken kararlaştırılan miktarda parayı erkek ödemek durumundaydı. Ayrıca kadının üç aylık geçimine yetecek kadar parayı da istemeye hakkı vardı.³⁶

Osmanlı Devleti kadının hukuki durumunu pozitif yönlü değiştirmeye dönük icraatların yanı sıra evlilik ve boşanmayı kolaylaştırıcı düzenlemelerde de bulundu. Daha 1844 yılında çıkarılan bir kanun ile başlık parası kaldırıldı.

“Evlenecek kızlar için “mehr-i muaccel dışında başlık mahiyetinde ağırlık ve nişan namıyla herhangi bir paranın alınması, aileler arasında kutlama maksatlı hediyeleşmeler, en zenginler için bile düğünün iki günden fazla sürmesi gibi israf sayılan masraf yolları yasaklanırken uymayanlar için cezai yaptırımlar öngörüldü. 1881 yılında söz konusu bildirgeye ek olarak çıkarılan bir başka yasal düzenleme ile tembihlere uymayanlar hakkında verilecek para cezalarının miktarı arttırılarak, cezayı ödemeyenler için Ceza Kanunu'nun 37. maddesine göre hapis cezası öngörüldü.”³⁷

Evliliğin kolaylaştırılması ile ilgili düzenlemeler böyle iken boşanmanın kolaylaştırılması daha geç bir tarihte gerçekleşti. XX. yüzyılın başları Osmanlı toplumu açısından uzun savaşların yaşanmasından kaynaklı sancılı bir süreç oldu. Savaşa gidip ölen ya da kaybolan, uzun süre dönmeyen erkekler nedeniyle kadınlar boşanmak istiyordu bu amaçla 1916'da çıkarılan kanun ile kadının boşanması da kolaylaştırıldı.

Genel olarak ise Osmanlı toplumunda boşanmaya Türkçü, Batıcı, İslamcı kesimler farklı şekilde bakarlardı. Özellikle İslamcı çevre dinin emirlerini hatırlatarak İslam'ın boşanmaya olan mesafesini hatırlatmakta zaruri olmadıkça başvurulmaması gerektiğini savunmaktaydı. Zorunlu hallerden kasıt kadının eşine itaatsizliği, gayri meşru ilişkide bulunması ya da aile huzurunun bozulacak derece sık kavga

³⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s.129.

³⁶ Faroqhi, a.g.e., s.130.

³⁷ Avcı, a.g.e., s.7.

2. 1. 3. Sosyal Hayat

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen yapısal değişimler sadece eğitim, ekonomi, hukuk vs. alanları ile sınırlı kalmayarak toplumsal hayatın en önemli unsurlarından olan aile yapısında da değişikliğe neden oldu. "Aile tahayyül etmek ile güçlü bir devlet tahayyül etmek arasındaki ilişkinin fark edilip"⁴¹ uygulamaya konulduğu XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı, toprağa dayalı üretimin gerektirdiği geniş hane-cemaat ilişkilerinin etkin olduğu bir devlettir. Ancak bu hanede kaç kişinin yaşadığı, en önemlisi kadına dair herhangi bir bilgi bulunmuyordu, çünkü Osmanlı yönetimi vergi amaçlı sayım yapıyor ve doğal olarak sadece vergi mükellefi erkekleri tespit ediyordu. Ancak hanenin büyüklüğü ile ilgili ortalama olarak 4 ile 8 kişi arasında değişen hane büyüklükleri verilmektedir.⁴²

İmparatorluğun, Batı'da yaşanan Sanayi Devrimi ve teknolojik gelişmelerden kaynaklı ekonomik koşulları değişime uğradı ve kadını da etkileyen sosyal dönüşüm kaçınılmaz oldu. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sarsılan iktisadi dengesi, ister istemez dikkatleri toplumsal tüketimin boyutlarını ölçme konusunda yoğunlaştırır. Bu amaçla yapılan nüfus sayımına ilk defa kadınlar da dâhil edilir. Tanzimat yöneticileri ortaya karamsar bir tablo çıkartan bu tüketici insan kalabalığını çeşitli düzeylerde üretici kılabilmek için maarif politikasına öncelik verdiler ve bu sayede kadın gündelik hayatta ağırlığını duyurabildi. Tanzimat maarifçiliği, klasik ev kadını yanında o zamana kadar toplumun yabancı olduğu iki değişik kadın tipini de yaratır; işçi ve entelektüel kadın.⁴³

Ancak bu gelişmelerin yaşanacağı XIX. yüzyıldan önceki süreçte kadınların toplumsal hayat içerisindeki konumuna bakmak gerekirse bunun ile ilgili kesin bir yargıya varmak neredeyse imkânsızdır, zira bu döneme ilişkin kadın tarihi okuması yapabileceğimiz kaynaklar sınırlıdır. Ancak şer'iyye sicilleri, tereke kayıtları gibi belgeler üzerinden yapılan çalışmalar gösteriyor ki; kadın servetinin denetimini elinde tutabilir, boşanma davası açabilirdi. Ticari faaliyetlerde karşılıklı akitler yapabilir,

⁴¹ Sancar, a.g.e., s.130.

⁴² Ortaylı, a.g.e., s.19.

⁴³ Işın, a.g.m., s.22.

nikâh, hibe, icar, vekâlet, dava, sulh, vasiyet vb. medeni haklar ile şeri konularda erkeklerle tamamen eşit kabul edilirdi.⁴⁴

Örneğin Faroqhi “Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam” adlı eserinde Avrupa’dan farklı olarak Osmanlı kadını XIX. yüzyıla kadar -en azından hukuksal düzlemde- evlendikten sonra da servetinin denetimini elinde tutabildiğini⁴⁵ belirtir. Yine XVII. yüzyıl Bursa’sına ait tereke kayıtlarını inceleyen Haim Gerber, iddia edilenin aksine çok eşliliğin yaygın olmadığını bunun en azından Bursa için geçerli olmadığına değinir.⁴⁶ Faroqhi de yine bu konuyla ilgili olarak çok kadınla evlilik konusunun abartıldığını ifade eder:

“Elimizde bir kentte, hatta kentin bir mahallesinde oturanların bile tam bir listesi bulunmadığı için sayı belirtmemiz çok zorsa da, sayfalar dolusu zabuların tutulduğu miras davalarına bakıldığı zaman, çok kadınla evlenenlerin hiç de fazla olmadığı görülmektedir.”⁴⁷

Anlaşıyor ki yerleşik kanının aksine Osmanlı’da kadın ev dışında varlık gösteremeyen değil, yaşama katılan, üreten, hak talep edebilen, boşanma davası açabilen bir konumdaydı.

Sosyalleşebilmek için ise kentli kadınlar ev ziyaretleri yaptığı gibi, hamamlarda bir araya gelebiliyor, mesire yerlerinde vakit geçirebiliyorlardı, her kentin çevresinde ağaçlıklı kırık alanlar bulunurdu, buralarda çoğu zaman bir yatır da olurdu; böyle yatır ziyaretleri kadınlar için hem dini bir görevi yerine getirme, hem de bir araya gelme fırsattı.⁴⁸ XVIII. yüzyılda kadınlar İstanbul’da yeni açılan Küçüksu, Gökusu, Kâğıthane gibi mesirelere sıklıkla giderler, İstanbul’da sultan evlenmeleri, sultan doğumları, sultan sünnetleri ve savaşlarda kazanılan zaferler sebebiyle yapılan şenliklere iştirak ederlerdi.⁴⁹

⁴⁴ Sümeyra Çelik, *Sosyo-Ekonomik Açından Osmanlı Kadını 1800-1850*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2005, s.12.

⁴⁵ Faroqhi, a. g. e., s.128.

⁴⁶ Haim Gerber, “Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa’da Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü(1600-1700)”, Çev. Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.8, 1998, s.327-343.

⁴⁷ Faroqhi, a.g.e., s.130.

⁴⁸ Faroqhi, a.g e., s.135.

⁴⁹ Esra Baş, *Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatında Kadın*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s.52.

Kadınların mesire yerlerinde ya da şehrin farklı cephelerinde görünür olmaları kıyafetlere ve mekânlara yönelik kısıtlamaları gündeme getirdi.⁵⁰ 1751 tarihli bir fermanla kadınların Üsküdar ve Beykoz'daki birtakım bahçeleri ziyaret etmeleri yasaklandı.⁵¹ Yani kadın giydiği kıyafetleri, gezdiği yerler, çeşitli davranış örüntüleri itibariyle denetim altında tutuluyor, çizilen sınırlar dâhilinde hareket edebiliyordu. Bunun dışına çıkması toplumdan tecrit edilmesi, yaftalanması ya da yapılan eyleme göre cezai yaptırımına maruz kalması tehlikesi ihtimalini barındırıyordu. Bu, kadını "mahrem" sayan ve dolayısıyla da kamusal alandaki varlığını "zorunluluk" halleri ile sınırlayan, engelleyemediği durumlarda da katı bir biçimde denetlemeye çalışan bir anlayıştı.⁵² Hatta Tanzimat döneminde çıkarılan bir yasa ile (23 Muharrem 1278) kadınların alış veriş için dükkânlara girmeleri, erkeklere mahsus yerlere gitmeleri, geceleri sokakta dolaşmaları da yasaklandı.⁵³

Hangi milletten olursa olsun gece sokakta bulunan kadınları zabıta sorgular, "ehl-i ırz" olduğunu anlarsa evine gönderirdi, evi uzaksa o geceyi mahalle imamı veya muhtarının evinde geçirirdi, fahişelerin de sokakta gezmeleri yasaktı, yakalandıkları takdirde tutuklanırlardı.⁵⁴

XIX. yüzyılın son çeyreğinde kadınlar klasik mesire gezileri dışında artık Grand rue de Pera (Beyoğlu) gibi kafe şantanlarıyla eğlence ve alışveriş merkezlerinde boy göstermeye başlıyorlardı. Hatta bu durum dönemin mizah dergilerinde eleştirilere neden oldu⁵⁵. Bu eleştirilerin nedeni kadının kamusal alandaki görünürlüğünden ziyade Batılılaşmanın giyim konusunda da Osmanlı kadınlarını etkilemesinden, açık kıyafetlerin giyilmeye başlanmasından kaynaklandı. Bu durumu İslam'ın önemseydiği mahremiyetin ihlali, kültürel kimliğin deforme olarak kimlik kaybına yol açacağı şeklinde okuyorlardı. Kadından beklenen eşlik, annelik vazifelerini yerine getirmesi ve

⁵⁰ Namık Sinan Turan, "Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S.12, 2013, s.6.

⁵¹ Turan, a.g.e., s. 6.

⁵² Fatmagül Bertay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s.99.

⁵³ Kurnaz, a.g.e., s.121. Tanzimat dönemine dek kadınları konu alan uyarı ve yasaklamaların öncelikle giyim-kuşam ve kadınların gezinti yerlerindeki, alışveriş sırasındaki vb. davranışlarını düzenleyenler olduğu görülmektedir. Ayrıca bkz. Bertay, *Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye*, s.11.

⁵⁴ Kurnaz, a.g.e., s.121.

⁵⁵ Turan, a.g.e., s.112.

dini yasa tarafından düzenlenmiş olan mahremiyet çizgisini aşmadan kamusal alanda görünür olmasıydı.

2.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE KADIN

10 Temmuz ya da bugünkü takvimle 23 Temmuz 1908 “hürriyetin ilanı” olarak bilinir, eski nesil için 1908 hürriyet ile eş anlamlıdır, hatta öyle ki “1908 doğumlulara doğum tarihi sorulduğunda “hürriyette doğdum” derler.”⁵⁶

Hürriyet ortamı yaratan bu siyasi devrim, beraberinde sosyal alanda da yenilikleri getirdi ve bundan Osmanlı toplumunun bir parçası olan kadınlar da oldukça etkilendi. II.Meşrutiyet'in yaratmış olduğu hürriyet ortamı, Osmanlı kadın hareketinin güçlenip özellikle basın, dernekler aracılığıyla örgütlü bir mücadeleye dönüşmesine imkân sağladı. Bu mücadelenin öncüsü Tanzimat Dönemi'nin eğitilmiş orta/üst sınıf ailelerine mensup kadınları oldu ve tabii dönemin bürokratları önde gelen aydınları da en az bu kadınlar kadar “feminizm” tartışması yürüterek kendi ideolojileri dâhilinde çözüm önerileri sundular ve düşledikleri toplumun ideal ailesini, kadını teorize ettiler.

Tanzimat Dönemi'nde siyasal iktidarın kadınlara yönelik uygulamalarından; eğitim, hukuk, sosyal alanda gerçekleştirilen düzenlemeler meşrutiyete kadarki süreçte “kadın özgürlüğü” bağlamında çok da güçlü çözümler sunmadığını, bu dönemde gittikçe yükselen/ derinleşen tartışmalardan anlıyoruz. Toplumun özgürlüğü ile paralel bir süreklilik izleyen Osmanlı kadın hareketini dönemin siyasal, sosyal, ekonomik koşullarından yalıtarak değerlendirmemiz oldukça güçtür. Örneğin uzunca bir süre savaş ekonomisi uygulanması, erkeklerin cephede olması nedeniyle kadınların meslek edinmesine vesile oldu.⁵⁷

Bu dönemde kadınlar öğretmenlik, hemşirelik, müfettişlik, istihbarat memurluğu gibi mesleklerin yanı sıra konserve imalatı, tütün imalatı, halı sanayi, matbaacılık, sabun sanayi vb. işlerde de çalıştılar.⁵⁸ Savaş koşullarında gerçekleşen nüfus kaybı ve erkek iş gücünün azalması, organizmacı toplum anlayışına sahip Ziya Gökalp'in “yeni

⁵⁶ Zafer Toprak, “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile”, *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, S.51, s.34.

⁵⁷ Hayrünisa Alp, “Osmanlı Toplumunda Kadınların Meslek Edinme Çabaları”, *Kadın Hayatlarını Yazmak: Oto/ Biyografi, Yaşam Anlatıları, Mitler ve Tarih Yazımı Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*, (19/20 Nisan 2014), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2016, s.170.

⁵⁸ Alp, a.g.e., s.170.

aile”/“yeni hayat” teorilerinin dönemin siyasi erki tarafından uygulanması, kadınlara verilen hakların ya da daha doğru bir ifadeyle onların bu kadar “görünür” olmalarının ardıl nedenleridir.

Bu koşullarda gerçekleşen 1908 “inkılabının” getirdiği ani özgürlük ortamında yayımlanan çok sayıdaki kadın dergisi, basında kadınların “mevcudiyeti”, feminizmi yaygınlaştırdı. İnâs Darülfünunu’nun açılmasıyla daha radikal ve atak kadın kuşakları yetişti.⁵⁹ Halide Edip, Nezihe Muhittin, Emine Semiye ve daha birçok eğitilmiş Osmanlı kadını çıkardıkları dergiler aracılığıyla taleplerini dile getirerek “Osmanlı Feminizmi” açısından etkin bir dönemin başlamasına öncülük ettiler. Bu isimlerin her biri farklı kadınlık durumlarına işaret etse de talepleri, belli başlı beklentileri şunlardı:

Kadınlar modern bireyler olarak toplumda yerini almalı, giyim kuşakları üzerindeki baskılar sonlandırılmalı, eğitimden yoksun olmamalı, çok eşlilik ve talâk-ı selâse (İslami boşama) kaldırılmalı ve kadınlar sadece annelik görevlerini ifa ederek değil, meslek sahibi olarak da toplumda yerini almalıdır. Kadını mekânsal olarak ev içi alanla sınırlayan, kamusal alana dahil etmeyen geleneksel erk’ek egemen eğilim, feminist tepkiyle karşılaşınca “Osmanlı’da kadının konumu” yeniden tartışılmaya ve kadınların bu talepleri irdelenmeye başlandı.

Kadının sosyalleştiği mekân olan aile kadınlık kimliği açısından kilit rol oynamaktaydı. “Ev işi kadının asli görevidir” söylemi bu mekânda sürekli olarak yeniden üretilirdi, meşrutiyet döneminde de de bu algı çok farklı değildi. Bu nedenle Osmanlı kadın hareketinin kadın-aile-devlet ilişkisi çerçevesinde ele alınması daha sağlıklıdır. Zira Osmanlı toplumundaki muhafazakâr ve modern çevreler arasında yeni bir sentez ortaya çıkmış ve toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadın birincil vazifesini yerine getirmek kaydıyla aile odaklı modernleşmenin öznesi olmuştur. Bu dönemde eğitilmiş kadın- güçlü aile (iyi yetişmiş nesiller)- güçlü devlet söylemi dönemin yükselen değeri niteliğindedir.

Geç uluslaşma yaşayan toplumlarda modernleşme hareketleri milliyetçilik hareketleriyle iç içe geçerek şekillendiğinden⁶⁰ Osmanlı İmparatorluğu’nda da durum benzerdi. 1908 Devrimi sonrası, Balkan Harbi’nin de kaybedilmesiyle Osmanlıcılık

⁵⁹ Zihnioglu, a.g.m., s.27.

⁶⁰ Sancar, a.g.e., s.57.

fikrinden uzaklaşarak İttihat ve Terakki yönetimi ile Türkçü politikalar uygulanmaya çalışıldı. Bu dönemde yükselen Türk milliyetçiliği, cemiyet tarafından siyasi, hukuki, ekonomik ve toplumsal hayatta belirgin bir ideoloji olarak kullanılmaya başlandı.⁶¹ Modernleşmenin de hızla devam ettiği bu dönemde kadın, Orta Asya'daki Türk gelenekleri idealize edilerek oluşturulacak yeni ailenin öznesi olmasından kaynaklı tartışılan en önemli konulardan biriydi.

Devlet ve dönemin aydınları tarafından durum böyle iken kadınlar açısından ise mesele “insan olmanın” kadınları kapsayıp kapsamadığı ya da nasıl kapsadığıydı.⁶² Tıpkı kendilerinden önce Batılı hemcinslerinin yaptığı gibi onlar da soruyorlardı:

*“El, ayak, göz, akıl gibi vasıtalarda bizim erkeklerden ne farkımız var? Biz de insan değil miyiz? Yalnız cinsimizin ayrı oluşu mu bu halde kalışımıza sebep olmuştur?”*⁶³

2. 2. 1. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Siyasal Politikalarında Kadın

1908'de Jön Türklerin Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koyarak meclisi tekrar açmasıyla bir dizi yenilik yaşandı. Osmanlı'da çok partili hayata geçildi, ona yakın siyasi parti kuruldu, birçok dernek faaliyete geçti, II.Abdülhamid döneminde basına uygulanan sansür kaldırılarak çıkarılan dergi ve gazete sayısında artış yaşandı. Ekonomide liberal politikalar izlenerek, Osmanlılık çerçevesinde toplumsal hayat dizayn edilmeye çalışıldı. Ancak Balkan Savaşları sonrası bu fikir terk edilerek Türkçülüğün etkin olduğu bir döneme girildi. Ayrıca ekonomide uygulanan liberal politikaların daha çok Gayrimüslimlerin işine yaradığı iddiası ile 1913'ten itibaren liberal politika terk edilerek “milli iktisat” politikasına geçildi.

II.Meşrutiyet döneminin yaratmış olduğu bu hürriyet ortamında İttihat ve Terakki'nin yürüttüğü siyasi politikaların da etkisiyle kadınların toplumsal hayat içerisindeki önemi artmaya başladı ve “kadın sorunu” en çok tartışılan konulardan biri oldu.

⁶¹ Kerem Ünüvar, “İttihatçılıktan Kemalizm'e İhya'dan İnşa'ya”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Ed. Mehmet Ö. Alkan, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.129-143.

⁶² Sancar, a.g.e., s.33.

⁶³ Fatmagül Berktaş, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Ed. Mehmet Ö. Alkan, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.350.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liberal politikaları ile birlikte kadın artık geleneksel bakışın dayattığı yaşam tarzından sıyrıldı, toplumun önemli bir parçası⁶⁴ haline geldi. Kadınlar bu politikanın yarattığı özgürlük ortamından yararlanarak görünür olmaya ve seslerini yükseltmeye başladılar. Mesela Emine Semiye'nin II.Meşrutiyet'in ilanı üzerine Hürriyet Meydanı'nda "Yaşasın vatan, yaşasın millet, yaşasın hürriyet" diyerek verdiği coşkulu nutuk buna örnektir.⁶⁵ Ancak bir süre sonra kadınlar eleştiride de bulunacaktır. Yine Emine Semiye:

*"devr-i hürriyetten önce İttihat ve Terakki'nin kadın özgürlüğüne dair verdiği vaatlerin Meşrutiyet sonrasında 'tutucu' ve 'baskıcı' çevreler neden gösterilerek gerçekleştirilmediğini, tam da bu yüzden kadınların kurtuluşunun yine kadınların mücadelesiyle mümkün olabileceğini söylüyordu."*⁶⁶

İttihat ve Terakki'nin kadın özgürlüğüne dair verdiği vaatler ve buna dair uygulamaları nelerdi? Kuşkusuz bunlardan en önemlisi Tanzimat Dönemi ile başlayan ve meşrutiyet döneminde politika haline gelen, özel alan kapsamındaki ailenin "milli aile"ye dönüşmesiydi. "Aile ulus -devletin nüvesi "aile ahlakı" ise ulusal dayanışmanın çimentosu olacaktı."⁶⁷ İttihatçıların, fikir babasının Ziya Gökalp olduğu bu "yeni aile" "milli aile" politikası yeni bir toplumsal inşa sürecini başlatırken, Osmanlı feminizmine de ortam hazırlamıştır diyebiliriz.

Yaşanan siyasi devrim toplumsal inkılaplarla sürdürülerek, devlet/aile içinde bulunduğu buhrandan çıkarılacaktı ve bu da ancak Türkçülük ile mümkündü. Nitekim dönemin en önemli feminist dergilerinden Kadınlar Dünyası da Ziya Gökalp ile aynı fikirdeydi:

*"Memleketimizde bir inkılâb geçiriyoruz, inkılâb-ı siyasiyeyi yaptık fakat bir de inkılâb-ı içtimaiye lazım. İşte bu inkılâb-ı içtimaiyeyi ancak aile hayatını ıslah etmekle yapabiliriz."*⁶⁸

Bu bakış açısı sadece Kadınlar Dünyası dergisine mahsus değildir. Dönemin diğer kadın dergileri de hemen hemen aynı söylemi paylaşır. Bu durum eski

⁶⁵ Çiçek İlgiz, *Genç Kadın: 1919 Ocak- Mayıs(Yeni Harflerle)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2010, s.25.

⁶⁶ İlgiz, a.g.e., s. 25.

⁶⁷ Bertay, a.g.e., s.355.

⁶⁸ Bertay, a.g.e., s.355.

geleneklerimize dönersek kadın toplumda erkek ile eşit konumda olacaktır diyerek İttihat ve Terakki'nin kadın politikalarına felsefi dayanak oluşturan Gökalp'in etkisinden kaynaklanmaktadır.

Bu dönemde eğitim ve hukuk alanında kadınlar lehine reformlar yapıldı. Türk Ocakları'nda düzenlenen konferanslarda kadınları yetiştirmek, onlara bir yandan yeni kadın kimliğini öğretmek, toplumsal hayata geniş ölçüde katılmalarını sağlamak hedeflerinden biriydi.⁶⁹ Bu amaçla kadınlar için eğitim kurumları açıldı. Böylece bu kurumlarda alınan eğitimle kadınlar iyi birer eş, anne olacaklardı. Maarif Nazırı Şükrü Bey'e göre anne olarak sadece çocuk doğurup büyütmeyle kalmıyor, aynı zamanda çocukların ilk öğretmeni oluyorlardı.⁷⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1911 yılında 4. kongresini yaptı ve bu kongrede eğitime ilişkin kararlar da alındı. Buna göre ilköğretim zorunlu ve parasız olacak, orta ve yükseköğretim genelleştirilecekti. Kız öğrenciler için bu dönemde 1911 yılında Aksaray'da İstanbul İnâs İdadisi adıyla bir okul açıldı, bu okul 1913'te İstanbul İnâs Sultanisi'ne dönüştürüldü. Okulda görülen dersler şunlardı: Osmanlıca, ecnebi lisanı, hesap, hendese, kimya, tarih, coğrafya, ev idaresi, çocuk eğitimi, biçki-dikiş ve yemek pişirme. Okulun ders programı erkek sultanilerine göre hafifti, "bu yıllarda kızlar için yükseköğrenim bulunmadığından, böyle bir program yeterli görülmekteydi".⁷¹

İttihat Terakki'nin bir diğer düzenlemesi de evlilik alanında oldu. Evliliği kolaylaştırıcı girişimlerde bulunuldu. Çeyiz ve başlık adetlerinin evlenmek isteyenlere mali bir yük getirmesi, buna bağlı olarak kız kaçırma olaylarının artması Dâhiliye Nezareti'ni harekete geçirdi. İllere gönderilen genelgelerle, evlenmeyi kolaylaştırıcı derneklerin kurulması teşvik edildi. Devlet ayrıca bununla savaşlarda yaşanan nüfus kaybını, evliliği kolaylaştırarak ve nüfus artışını hedefleyerek aşmaya çalıştı. Yine erkeklerin savaşta olmasından kaynaklı iş alanındaki eleman ihtiyacı kadınlar istihdam edilerek sağlanmaya çalışıldı. Kadın çeşitle iş sahalarında çalıştırılmaya başlandı. Hatta öyle ki kadın berberler bile vardır artık. Sabah gazetesinde bu duruma şaka yollu bir

⁶⁹ Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.860.

⁷⁰ Os, a.g.e., s.341.

⁷¹ Kurnaz, a.g.e., s.84. Ayrıca bkz. Cemile Burcu Kartal, "İkinci Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e Mirası Makbul Kadınlar", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.38, Mart 2008, s.221.

şekilde “Erkeklerimiz şimdiden sakallarını kadınların ellerine vermeye başladılar” diyerek yer verilmişti.⁷² İttihat ve Terakki yönetimi kadın istihdamı için Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi adlı bir dernek bile kurar. Cemiyetin amacını belirleyen Nizamnâme: “İşbu cemiyetin maksadı kadınlara iş bulup kendilerini namuskarâne temin-i maişete alıştırmakla himaye etmektir.”

Cemiyet fabrika açmaya da karar verir. O günün deyişiyle: “darüssınaa”. Darüssınaa’da dantel dairesi, beyaz iş dairesi, elbise dairesi, makine ile çorap ve fanila örücülüğü dairesi, asker çamaşırları dairesi ile kostüm, tayyör ve emsali nice işler dairesi adlarıyla değişik atölyeler yer almıştır. Ayrıca bu cemiyet aile hayatının çöküşünü önlemek amacıyla bünyesinde çalışan memur ve işçiler için zorunlu evlilik ilkesi getirir. Cemiyetin aldığı karar gereğince erkeklerden en geç 25, kadınlardan 20 yaşında evlenmeleri beklenir.

İttihat ve Terakki yönetiminin kadınlara yönelik kurduğu diğer dernekler ise İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Teali-i Vatan, Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Kadınları terakkiperver Cemiyeti’dir.⁷³ Yine bu dönemde Cihan Harbi nedeniyle kadınlara çalışma hayatında duyulan ihtiyaç artınca kadının istihdam edildiği alan genişledi. Bilindiği üzere Osmanlı’da kadınlar dokuma ve gıda iş kollarında eskiden beri çalışmaktaydı. XIX. yüzyılda küçük atölye ya da fabrikada istihdam edilmezden önce de dokuma ile ilgileniyordu, geleneksel iş bölümüne göre dikiş dikmek kesinlikle “kadın işi” olarak algılanıyordu.⁷⁴ Hane halkının her türlü giyecek ihtiyacını evin kadınının dokuyacağı, biçeceği, dikeceği ve işleyeceği var sayılıyordu.⁷⁵ Hatta öyle ki çalışmak isteyen Müslüman Osmanlı kadınları terziliğe özendiriliyordu. Nedeni ise terzilik mesleğinin evde yapılabilmesi ve çalışan kadının dışarıya açılmak durumunda kalmamasıydı.⁷⁶ Üstelik artık terzi olabilmek için okul bitirmek, sınav vermek, lonca üyesi olmak, bir devlet dairesinden izin almak gibi işlemler gerekmiyordu.⁷⁷

⁷² Toprak, a.g.e., ss. 34-37.

⁷³ Çakır, a.g.e., s.52.

⁷⁴ Yavuz Selim Karakışla, *Osmanlı Hanımları ve Kadın Terzileri(1869-1923)*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014, s.82.

⁷⁵ Karakışla, a.g.e., s.82.

⁷⁶ Karakışla, a.g.e., s.85.

⁷⁷ Karakışla, a.g.e., s.85.

Ancak zamanla Osmanlı'nın sanayi alanında da kalkınmaya başlaması kadınların ev dışına çıkmasına fabrikalarda istihdam edilmesine neden oldu. Birinci Dünya Savaşı öncesi dokuma sanayinin çoğunluk çalışanını yine kadınlar oluşturuyordu. Kadın emeğinin erkek emeğine oranla daha ucuz olması ve erkeklere nispetle çok daha küçük olan kadın ellerinin dokuma işine daha yatkın olması dokuma sektöründe kadınların tercih edilmesinin nedenleriydi.⁷⁸

Müslüman Osmanlı kadınları çalışma hayatında yer edinirken kendisine, üst sınıftan elit Osmanlı Müslüman kadınları ise asla çalışmayan sınıf olarak kalacaktı. Sınıfsal kökenleri ve gelir durumları nedeniyle hiçbir zaman çalışmak zorunda kalmamış ve çalışmaktan çok çalıştırmaya alışmış olan bu kadınların çok küçük bir bölümü de Avrupa'dan gelen "kadınlara özgürlük" yani feminizm akımından etkilenmişlerdi.⁷⁹

Kadınların devlet dairelerine memur olarak alınmaları da bu dönemde oldu. Savaşa giden erkek memurların yeri yerlerine kadın memurlar alınarak doldurulmaya çalışıldı. Kadın derneklerinin yoğun faaliyetleri ve hükümetin desteği de bu gelişmede rol oynadı.⁸⁰ Örneğin 1913 yılında İstanbul Telefon Şirketi'nin santral memureliği için verdiği ilanlara Kadınlar Dünyası dergisi çevresi yoğun ilgi gösterdi. Kadınlar, Müslüman Osmanlı kadınlarından daha çok Gayrimüslim kesimin kadınlarını bu işe lâyık gören şirkete direniş göstererek yedi Müslüman kadının işe alınmasını sağladılar.⁸¹ Maliye Nezareti'ne de kadın memurlar alınmaya başlandı. Kadın memurların odalarına odacılardan başka hiçbir erkek giremiyor, yapılacak işlerde bunlar aracılık ediyordu, işten çıkarken de binayı önce erkekler terk ediyor, sonra hanımlar çıkıyordu.⁸²

İttihat ve Terakki yönetiminin kadınları ilgilendiren düzenlemelerde bulunduğu bir diğer alan ise hukuk oldu. Bu amaçla 1911'de zina ile alakalı bir değişiklik yapıldı. Zina suçundan kadını ve erkeği aynı ceza ile yani iki aydan iki yıla kadar hapis cezası verileceği hükmü getirildi. Ancak zina suçu erkeğe ve kadına farklı uygulanacaktır

⁷⁸ Yavuz Selim Karakışla, *Osmanlı Kadın Telefon Memureleri (1913-1923)*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014, s.13.

⁷⁹ Karakışla, a.g.e., s.12.

⁸⁰ Kurnaz, a.g.e., s. 124.

⁸¹ Karakışla, a.g.e., s.19.

⁸² Kurnaz, a.g.e., s.125.

hükmü saklı tutuldu. Kadın için her hâlükârda ceza uygulanırken erkek için evlilik konutunda bir başka kadınla sürekli bir ilişkinin varlığı hükmü yer aldı.⁸³

Bu hukuki düzenleme kadını yine tali addeden eril zihniyetin tezahürüydü. Cezanın hem kadın hem erkek için aynı oranda verilmiş olması kadın hakları açısından olumsuz bir gelişme değildir. 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ise yürürlükte olan Hanefi hukukunda bazı değişiklikler yapılarak kadınların hakları güvence altına alındı. 31 Ekim 1917 tarihli bu kararname ile devletin izni olmadan yapılan evlilikler kanunca tanınmayacaktı. Kadın izin verdiği takdirde erkek ikinci bir kadınla evlenebilecekti, evlenme yaşı kadınlarda 17, erkeklerde 18 olarak belirlenmiştir ve erkekteki bazı fizyolojik bozukluklar akıl hastalığı, evin geçimini sağlayamama, geçimsizlik gibi durumlarda kadına boşanma hakkı tanınmıştı.

Ancak bu kararname çeşitli çevrelerin tepkisini çekti. Batıcı ve Türkçüler alınan kararları yeterli görmezken, İslamcı çevreden Sadreddin Efendi ise kararnamenin her bakımdan İslam'a aykırı olduğunu söylüyordu. İslamiyet'e göre evlilik yaşı 9-12'den başlar, oysa yeni yasaya göre 17-18 olarak belirlenmişti, bu aradaki zaman boşa geçmiş olacak, nüfus artmayacak, erkek zinaya yönelecekti, bu hem zaman israfı hem toplum değerlerine aykırıydı. Azınlıklar da kilise ve havra hukukuna gölge düşürdüğünü iddia ediyordu. Kimseyi tam olarak memnun etmeyen bu kanun, azınlıkların etkisi ve işgal kuvvetlerinin müdahalesiyle 19 Haziran 1919'da kaldırıldı.

Bu dönemde kadınların sosyal hayattaki yerlerine baktığımızda, meşrutiyetin sağladığı özgürlük ortamında kadınlar daha rahat davranmaya başladılar. Fakat bu bazı çevrelerce tepkiyle karşılanınca, belediye reisi, kadının kocasıyla birlikte sokağa çıkabileceğini, tiyatroya gidebileceğini belirtti.⁸⁴

1909'da sokaklarda açık saçık dolaşanların Dâhiliye Nezareti tarafından takibata alınacakları da basında haber olarak yer aldı. 1911 yılında şeyhülislam, Müslüman kadınların Avrupalı hanımlar gibi giyinmemeleri konusunda bir ihtar yayınladı. Devlet örtünme konusunda o kadar ısrarlıydı ki, Müslüman kadınların örtünmesi aleyhinde Mehtap mecmuasında yazısı çıkan Rus vatandaşı Kafkasyalı Mehmet Hadi Efendi hakkında yargılanmadan ülke dışına çıkarılması kararı alındı. Park, tiyatro, tramvay gibi

⁸³ Kartal, *İkinci Meşrutiyetin Cumhuriyet'e Mirası*, s.9.

⁸⁴ Kurnaz, a.g.e., ss.111-121.

yerlerde kadınlara ayrı yer ayrıldı, kadınların Gülhane Parkı'na girebilmesi için de ayrı bir gün belirlendi.⁸⁵

İttihat ve Terakki döneminde yaşanan tüm bu gelişmeler gösteriyor ki kadınların kamusal alandaki görünürlüğünün artışı bütünüyle kadınların mücadelesine bağlayamayız. Bu gelişmeler aynı zamanda önemin siyasi, sosyo-ekonomik koşullarının da ürünüdür.

2.2.2. II. Meşrutiyet Dönemi Toplumsal Hareketlerinde Kadın

Feminist bilincin ortaya çıkması, kadınların evlilik dışında bir ekonomik alternatifte sahip olmalarına ve kendi ekmeğini kazanan anlamlı sayıda bir kadın grubuna bağlıdır.⁸⁶

Osmanlı'da bu kadın grubu üst tabaka mensubu, iyi eğitim görmüş varlıklı ailelerin kızlarından oluşacaktı. Aslında hayatları boyunca çalışmamış bu kadınlar, Batı'daki hemcinslerinin feminizm tartışmalarından ve hak arayışlarından etkilenecek kadın özgürlüğünün ekonomik özgürlükle geleceğinin bilincine varacaklardı. Yani Osmanlı kadınlarının özgürleşmesi, kadınların çalışma hayatına atılarak kendi ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarıyla gerçekleşecekti.⁸⁷ Ancak bu o kadar da kolay değildi, zira Osmanlı'da kadınlar için çalışabilecekleri iş alanları sınırlıydı. Devlet dairelerine memur olarak girip çalışabilmeleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında orduya katılmış olan memurların yerini doldurmak üzere mümkün olabilecekti. İşçilikleri ise ucuz emek gücünden kaynaklanmaktaydı erkeğe göre her zaman daha az ücret karşılığı çalışıyorlardı ve çoğunlukla "kadın işi" şeklinde kategorize edilen bohçacılık, hasta bakıcılık, ebelik, aşçılık, hizmetçilik gibi işlerde istihdam ediliyorlardı. Yanı sıra yerleşik toplumsal cinsiyet rol kalıplarını yıkmak da Osmanlı gibi geleneksel/muhafazakâr toplumlarda oldukça güçlü.

"Kadının yeri evidir" söyleminin etkin olduğu bu toplumda kadının görevi annelik, eşlikti. Kamusal alana dâhil olması demek çoğu çevre için eşlik ve annelik görevini yerine getirememesi, kültürel değerlerin çözülmesi, ailenin deforme olması,

⁸⁵ Kurnaz, a.g.e., s.123.

⁸⁶ Berktaş, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", s.348.

⁸⁷ Karakışla, a.g.e., s.12.

toplumsal değerlerin aşınması demektir. Kadının evi dışında herhangi bir işlevinin olamayacağı düşüncesi henüz terkedilmemiştir:

*“Hayatta kadının vazife ve san’ati izdivaç etmek ve neticesinde valide, ev kadını, zevcinin ruh-nevaz refikası ve çocuklarının müşfik mürebbiyesi olmak ve beşerin teksir ve tekâmülüne hizmet etmektir”.*⁸⁸

düşüncesi egemen fikirdi. Diğer yandan yerli ve yabancı sermaye tarafından kurulmakta olan özel şirketler de, Osmanlı toplumunu belirleyen bütün bu toplumsal değerleri karşılına alıp da Müslüman Osmanlı kadınlarına iş olanakları sağlamaya kalkışmadılar.⁸⁹

Kamusal alanda kitlesel kadın varlığının belgelere yansıyanları Osmanlı tarihinde ilk kadın işçi isyanına imza atan Slevneli kadınlar ve 1861’de Bursa’da ayaklanan dokuma işçisi kadınlardı. Ancak vergilendirilemediği ya da kontrol edilemediği için belgelere yansımamış, saklı kalmış bir kadın emeğinin olmadığını söylemek, kırsalda kadının çalışmaması gibi bir durumun söz konusu olduğu anlamını taşımaktan öteye gidemeyecektir.⁹⁰ Oysa kadın ve emeği her daim var olmakla beraber eril zihniyetin sınırlarına hapsedilmiş, tarihsel olarak da görünmez kılınmış ve değersizleştirilmiştir. Modernleşme süreci ise kadını araçsallaştırmıştır. Kadının araçsallaştırılıp sahneye sürülmesi Kemalist ideolojinin resmîyet kazanmasından çok önce, Tanzimat döneminin simgelediği modernleşme projesiyle birlikte gerçekleşmiştir.⁹¹ Kadın ‘modernleşmenin vitrini’ olmuştur; kadın görünümü üzerinden modern-muhafazakâr tartışması yürütülmüş, hem dönemin somut koşulları hem kadınların yadsınamaz hak arayışı neticesinde meşrutiyetin ilanı sonrası etkin “kadın hareketi” başlamıştır. Osmanlı kadın hareketinin enstrümanlarından en önemlisi ise çıkardıkları dergiler olmuştur.

2.2.2.1. Kadın Dergileri

Toplumsal, siyasal iktidardan uzak, bu alanlara katılımları kısıtlı olan kadınlar için, kadın dergiciliğini başlatanlar, toplumsal yaşamda kadın ve erkek ayrılığından

⁸⁸ Işın, a.g.m., s.26.

⁸⁹ Karakışla, a.g.e., s.13.

⁹⁰ İlgiz, a.g.e., s.21.

⁹¹ İlgiz, a. g. e., s.22.

dolayı yaşam kaliteleri düşen dönemin aydın erkekleriydi.⁹² Erkek yazarlar bir yandan kadının toplum yaşamına katılmasını savunurken bir yandan da bunu toplum gözünde meşrulaştırmak için “tehlikesiz” bir kadın imgesi yarattılar.⁹³ Bu imgeyi kadın yazarların birçoğu da paylaştı ve kadın haklarını dönemin yükselen değeri olan milliyetçi söylem ile savundu. (Kadın yazarlar, belli bir kesimi dışında bırakırsak, yerli/milli bir kimlik arayışındaydılar.) Böylece “tehlikeli” addedilen Batı kökenli feminist yaftadan sıyrılarak, vatan sevgisini önceleyen bir milliyetçi söylem geliştirdiler. Buradan hareketle kadın dergilerini fikrîsel olarak kategorize etmek gerekirse Batıcı ve Türkçü düşünce çizgisinde olduklarını söyleyebiliriz. İslamcı görüşü savunan kadın dergisine rastlanmamaktadır⁹⁴. İslamcılar Osmanlı kadınına dair fikirlerine kendi dergilerinde yer vermişlerdir. Bu dergilerde; eğitim, sosyal hayat, sağlık, kadın hukuku, aile hayatı, edebiyat, moda gibi konulara yer verilmiştir.

Kadınların “özgürlük arayışlarını” bu uğurdaki mücadelelerini, talep ve beklentilerini bize göstermesi açısından oldukça önemli olan bu dergilerden ilki Terakki-i Muhadderât’tır. 15 Haziran 1285-20 Ağustos 1286 tarihleri arasında Ali Raşit tarafından yayımlanmıştır. Terakki gazetesi tarafından 1869’da “Muhadderât (Müslüman kadınlar) için gazetedir” alt başlığıyla çıkarılmış ve gazetede kadınlardan gelen mektuplara yer verilmiştir. Dergiye gönderilen mektuplarda üzerinde yoğunlukla durulan konu eğitimidir. Eğitimin kadınlar için ne kadar önemli olduğunun altı çizilerek erkek-kadın arasındaki bu uçurumun biyolojik özelliklerden değil de eğitimden kaynaklandığı vurgulanmıştır. Dergiye Rabia isimli bir kadın tarafından gönderilen bir mektup ise kadını yeniden tanımlaması ve var olan hâkim söylem eleştirmesi açısından önemlidir:

“Şurasını iyi bilmek gerekir ki ne erkekler kadınlara hizmetkâr, ne de kadınlar erkeklere cariye olmak için yaratılmıştır. Erkekler hüner ve marifetleri ile hem kendilerini hem de hepimizi geçindirebiliyorlar da biz niçin bilgi ve hüner kazanmaya kudretli olamıyoruz? El ve ayak, göz, akıl gibi vasıtalarda bizim erkeklerden ne farkımız vardır? Biz de insan değil miyiz? Yalnız cinsimizin ayrı oluşu mu bu halde kalmamıza sebep olmuştur?”⁹⁵

⁹² Çakır, a.g.e., s.60.

⁹³ Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Kâmilist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, S.51, s.39.

⁹⁴ Kurnaz, a.g.e., s.192.

⁹⁵ Çakır, a.g.e., ss. 62-67.

Terakki-i Muhadderât'ı 1875'te çıkan Mürebbi-i Muhadderât ve yine aynı tarihte haftalık olarak 30 sayı çıkan Ayine dergisi izliyordu. Bu dergilerde evlilikte ilişkiler, eşlerin tutum ve görevleri, çocuk terbiyesi ve sağlığı gibi konular işlenmiştir.

1880'de yazıların çoğunun Şemseddin Sami'nin kaleminden çıktığı Aile dergisi, 1883'te ise İnsaniyet dergisi çıkarılmıştır. Bu dergilerin amacı kadınları aydınlatmaktır. Aynı yıl çıkarılan Hanımlar adlı dergide kadın imzaları artmıştır, öyle ki yaşlı kadınlar bile derginin çıkışına ilgisiz kalmadıklarını göstermek için mektuplar yazmıştır.

Bu dergiler içinden Şükufezar özel bir yere sahiptir. Sahibi kadın olan ve yazı kadrosunu tümüyle kadınların oluşturduğu bir dergidir. 1886'da yayımlanan derginin sahibi Arife'nin yanı sıra, kendilerini baba ya da koca adıyla değil, Münire, Fatma, Nevber Fatma Nigar gibi sadece kendi adlarıyla tanıtan kadınların yazıları vardır. Derginin amacı önsözde şöyle belirtilmiştir:

*"Biz ki saçı uzun aklı kısa, diye erkeklerin hande-i istihzasına (alaylı gülümseme) hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek, şah-rah-i sa'y-u amelde (çalışmanın doğru yolu)mümkün olduğu kadar payendaz-ı sebat (ayak direktmek) olacağız."*⁹⁶

Yazılarını yurt içi haberler, ahlak, edebiyat şeklinde kategorize ederek yayımlayan ilk dergi ise 1887 tarihli Mürüvvet dergisidir. Bu dergi padişah II.Abdülhamid'in desteğiyle çıkarılan Mürüvvet gazetesinin yan yayını olarak çıkmış ve eğitime ağırlık vermiştir.

1 Ağustos 1895 yılında ise kadınların çoğunlukta olduğu bir yazar kadrosuyla çıkan Hanımlara Mahsus Gazete yayımlanmıştır. Makbule Leman, Nigar Osman, Fatma Şadiye gibi isimler önemli yazarlarındandır. Bu dergiyi özel kılan şey ise en uzun süre yayın hayatında kalan kadın dergisi olmasıdır. Tam 13 yıl aralıksız olarak çıkmıştır. Bu yayın Fatma Aliye, Emine Semiye, Şair Nigar Hanım gibi dönemin aydın kadınlarının eserlerini kamuoyuna tanıtmalarının yanı sıra, modernleşmeci erkek aydınların kadın söylemini de yansıtan bir nitelik gösterir.

Dergilerin büyük bir çoğunluğu "iyi eş, iyi anne" rolünü benimsetmeye çalışırken, Hanımlara Mahsus Gazete bu yönüyle de diğerlerinden ayrılır zira kadınlar

⁹⁶ Çakır, a.g.e., s. 65.

kendilerine biçilen bu rolü reddeder, konumlarını sorgulayan yazılar kaleme alırlar. Örneğin Fatma Aliye için kadının gelişiminde engel teşkil eden etkenlerden en önemlisi erkeklerdir ve bu durum medeni ülkelerde de aynıdır.⁹⁷

Erkeklerin özellikle bilim ve sanat kapılarını kadınlara kapatmaya çalıştığını belirten Fatma Aliye, Amerika ve Avrupa'daki erkeklerin de Osmanlı erkekleri gibi düşündüklerini, davrandıklarını; buna örnek olarak da erkeklerin Avrupa'da yazarlık yapan kadınlara, onları aşağılamak için "bas-blue- mavi çorap" lakabını taktıklarını belirtiyordu. Bu gazetenin yazı kadrosundaki kadınlar dönemin aydın, bürokratlarının kızları ya da eşleriydi. Örneğin Fatma Aliye ve Emine Semiye Hanım Tarihçi Cevdet Paşa'nın kızlarıydı. Fatma Aliye Hanım, Fransızca öğrendiğini Cevdet Paşa'dan saklamıştır, bu gizli sürdürülen dil eğitimi evliliğinin ilk yıllarında bir rastlantı sonucu babası tarafından öğrenilince Cevdet Paşa'nın tepkisi hiç de Aliye Hanım'ın tahmin ettiği gibi çıkmamış, tam tersine muhafazakâr Tanzimatçının desteğini kazanmıştır. Cevdet Paşa bunun üzerine Fatma Aliye ile yakından ilgilenir ve onu yazarlığı konusunda desteklemiştir.

1869-1908 arasında çıkarılan bu dergilerde kadınların da geliştirilmesi, yükseltilmesi gerektiği vurgulanmış, eğitim üzerinde önemle durularak, yer yer kadınların kendilerine dayatılan toplumsal cinsiyet rollerini sorguladıkları görülmüştür. 1908'e kadar geçen bu süreci kadınların kendini ispat dönemi olarak ifade edebiliriz.

II.Meşrutiyet'in ilanı ile beraber çıkarılan dergi sayısında ciddi oranda artış görülecek ve "Kadın sorunu" neredeyse tüm çevrelerin müdahil olduğu dönemin en önemli tartışma konularından biri olacaktır.

1908'de ilkin Demet, ardından Mehâsin ve Kadın yayımlanır. Demet dergisi ilk sayısında kendini "ilmi, siyasi, hanımlara mahsus haftalık musavver mecmua" olarak tanıtmıştır. Kadın ise Selanik'te çıkan ilk kadın dergisidir. Kadınların yazıları sadece dergilerde yayımlanmamış Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Tanin, Servet-i Fünûn, Sabah, Millet gibi İstanbul'da çıkan çeşitli günlük gazetelerde de kadın imzalar vardır.⁹⁸

⁹⁷ Çakır, a.g.e., ss.69-74.

⁹⁸ Çakır, a.g.e., ss.77-87.

Eylül 1908- Kasım 1909 arasında 12 sayı çıkan Mehâsin, renkli ve resimli olarak yayımlanan ilk kadın dergisidir. Bu dergide tıpkı diğerlerinde olduğu gibi kadınlığa dair meseleler tartışılmış ayrıca onlar için düzenlenen çeşitli konferansların metinleri de bu dergide yayımlanmıştır. Bu derginin dikkat çeken bir diğer özelliği ise; günümüz basınında yapıldığı gibi promosyonlara yer verilmesidir. Dergiyi daha cazip kılmak, okur sayısını artırmak için, renkli ve siyah-beyaz resimler Mehâsin'in ilavesi olarak okurlara verilmiş, bir piyango çekilişi düzenlenmiştir.

Selanik'te çıkan Kadın dergisinde ise dönemin en entelektüel kadınları yazılar kaleme almışlardır. Bunlar; Ayşe İsmet, Cavide Peyker, Emine Semiye, Fatma Seniye, Zekiye Fatma bint-i Haşim, siyaset ve edebiyat alanından Abdullah Cevdet, A. Ulvi, Abdulhak Hamid, Mehmed Emin, Celal Sahir, Kazım Nami gibi ünlü erkek kalemler de vardır.

Bu dergilerden başka II.Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar çoğu kısa ömürlü olsa da pek çok kadın dergisi yayın hayatına girmiştir: Musavver, Kadın, Kadınlar Dünyası, Siyanet, Seyyale, Bilgi Yurdu Işığı, Türk Kadını, Genç Kadın, İnci, Diyane, Kadınlar Alemi, Erkekler Dünyası, Süs, Firuze, Ev Hocası...

Bu dergiler içinde Kadınlar Dünyası adlı derginin özel bir yeri vardır. Feminizmi kendi hareketlerini tanımlayıcı bir kelime olarak kullanmış, çıkarılan dergiler içerisinde söylemi itibariyle en radikal kadın dergisi olmuştur. Dergi sadece kadınlara açık olan bir dergidir ve yazar kadrosunun tümü kadındır. Bu dergi arada kesintiye de uğrasa 1913-1921 yılları boyunca yayımlanmıştır. Dergiyi ayrı kılan diğer bir özellik ise Osmanlı kadınlarının hak mücadelesi üstlenen "Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti"nin yayın organı olmasıdır. Çıkarılan bu kadın dergileri aracılığıyla kadınlar kendilerini birey olarak ifade etmelerini sağlarken, kurulan dernekler bu bireysel talepleri örgütlü birliklere dönüştürmüştür.

2.2.2.2. Kadın Dernekleri

Osmanlı kadınları kurdukları dernekler aracılığıyla örgütlenebilmiş, kadına dair sorunları, talepleri geniş kitlelere basın aracılığıyla yayabilmiş, düzenledikleri konferanslar aracılığıyla da bilinçlendirme eyleminde bulunmuşlardır.

Kadın derneklerini amaçlarına göre kategorize etmek gerekirse, yardım; eğitim yoluyla meslek kazandırmayı amaçlayan; kültür amaçlı; ülke sorunlarına çözüm arayan, ülke savunmasına yönelik farklı etnik gruplardan kadınların sorunlarına odaklanan, siyasal amaçlı, feminist ve siyasal partilerin kadın dernekleri olarak gruplanabilir.⁹⁹ Kadınların örgütlü mücadele yürütmesinde deneyim kazanmalarına vesile olan ilk dernekleşme yardım amaçlı gerçekleşmiştir. Şefkat-i Nisvân, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi bu amaçla açılmış olan derneklere örnektir. Her Perşembe günü düzenli olarak toplanan dernek, üyelerini para ve çeşitli eşyalar toplamakla yükümlü kılıyor, düzenlenecek pazarlarla (şefkat pazarı) bu eşyaları satarak elde edilen geliri yoksul kadınlara veriyordu. Selanik, İstanbul, Konya, Samsun ve Edirne’de kurulan bu derneklerin sayısı savaşlar sonrasında artmıştır.

Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye yardım derneği adını taşımasına karşın eğitimi temel amaç olarak almıştı. Dernek toplanan gelirlerle okullar açıyor, kız öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılıyor, yoksul kız öğrencilere de ayrıca destek sunuyordu. Yine 1913’te Balkan Savaşları sonrası kurulan “Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği” de savaşlarda yakınlarını yitirmiş tek başına yoksul kalmış kız çocukları ya da dul kadınların ihtiyaçlarını karşılamak onlara yardım etmek amacıyla kurulmuştur. Derneğin esas amacı vatanın gerçek ihtiyaçlarına çare bulmak üzere bütün Müslüman ve Türk kadınlarının çalışanlarını bir merkezde toplamak ve onları sanat ve ticarete yönlendirmektir.¹⁰⁰

Kadınların dergi ve dernekler dışındaki diğer bir kanalları da konferanslar olmuştur. İstanbul’da 1911 yılında bir konakta kadınlar için bir dizi konferans düzenlendi:¹⁰¹

“Bugün, tarihi bir gündür. Memleketin muhtelif cihetlerinden kadınlığın altı bin yıllık zulmetine, hiç olsa da, bir mum ziyası vermek azmiyle buraya kadar koşup gelen ilk tarihi şikâyeti izhar olunacak, şarkın ilk celse-i nisvânı in’ikad edecektir.”¹⁰²

⁹⁹ Çakır, a.g.e., ss.87-90.

¹⁰⁰ Kurnaz, a.g.e., s.209.

¹⁰¹ Serpil Çakır, “Kadınlığın İlk Tarihi Şikâyeti: Beyaz Konferanslar”, *Tarih ve Toplum*, C.39, S.231, 2003, s.40.

¹⁰² Çakır, a.g.m., ss.40-43.

Kadınların, sorunları üzerine konuştıkları bu konferansların ilkinde 250 kişi katılmış ancak daha sonra yoğun talep üzerine sayı 300 ile sınırlandırılmak zorunda kalmıştır. Katılım sayısından da anlaşılıyor ki eğitilmiş üst/orta sınıf Osmanlı (Türk-Müslüman) kadını, kadınların uzun süredir maruz kaldığı zulüm üzerine bilinçli ve bunu hemcinsleri ile örgütlü bir mücadeleye dönüştürmenin kararlılığı içindedir. Hatta öyle ki Konferans konuşmacılarından biri kendilerinden bir önceki kuşak kadınları baskı karşısında pasif davranmakla suçlar.

Konferansta kadının içinde bulunduğu kötü durumun iyileştirilmesi ve ülkenin içinde bulunduğu durumdan ancak kadınlar lehine atılan olumlu adımlar ile kurtulabileceğine olan inançlarını belirtirler. Konferansın en önemli isimlerinden Fatma Nesibe Hanım, İngiliz kadınlarının hakları için yapıp ettiklerini örnek göstererek Osmanlı kadınlarının pasifliğini dile getirir ve artık kadınların silkinerek mücadele etmeleri gerektiğinin önemine değinir. Hatta tepkisini konferansın son cümlesinde: "Kadınların en büyük düşmanı yine kadınlardır" söylemiyle ortaya koyar.¹⁰³ Ayrıca "kadına hukuk-ı siyasiye verilince bu hak, onu ev işlerinden ayırmaz" diyerek de İngiliz kadınların oy hakkı için verdikleri mücadelenin haklılığına olan inancını dillendirerek, Osmanlı kadınlarının da taleplerinin İngiliz kadınlarla aynı olduğunun altını çizer.

XX. yüzyıl başında Osmanlı kadınları çıkardıkları dergiler, kurdukları dernek ve düzenledikleri konferanslar vasıtasıyla dünyadaki kadın hareketi ile birebir aynı sorunsal ve talepleri barındırmasa da, bir kadın bilinci yaratabilmiş ve günümüzde de hala devam etmekte olan baskı, ötekileştirme, şiddet, taciz gibi kadının maruz kaldığı birçok haksızlığa karşı mücadeleyi örgütlemişlerdir.

2.3. OSMANLI FİKİR AKIMLARINDA KADIN ALGISI

"Bugün kadın nedir Erkeklerin kadınlara karşı meşhur-i âlem olan nezaketlerine rağmen, sorarım bir alet-i zevk, bir çocuk makinesi, tatlı bir etten başka bir şey mi?"¹⁰⁴

Geç uluslaşma yaşayan toplumlarda modernleşme hareketleri milliyetçilik hareketleriyle iç içe geçerek şekillendi.¹⁰⁵ XX. yüzyılın ilk çeyreği, Osmanlı coğrafyası

¹⁰³ Çakır, a.g.m., ss.43-46.

¹⁰⁴ Çakır, a.g.m., s.43.

¹⁰⁵ Sancar, a.g.e., s.57.

açısından milliyetçilik hareketlerinin yoğun olarak görüldüğü ve ardı ardına birçok toprak kayıplarının yaşandığı sürece tekabül eder. 1908’de gerçekleşen “ hürriyet devrimi” ile II.Abdülhamid’in istibdat yönetimi son bulacak, Jön Türklerin girişimiyle meclis tekrardan açılıp, Osmanlıcılık fikri çerçevesinde 1913’e kadar hem siyasi alanda hem toplumsal alanda birçok değişim yaşanacaktı. Ancak İttihat ve Terakki’nin iktidarında, Türkçü politikaları ile başka bir sürece girilmiş ve yaşamın her alanında olduğu gibi kadına dair sorunlar da, bu fikri temel ekseninde aşılmaya çalışılmıştır.

Dönemin somut koşulları gereği bizatihi kadınların büyük bir çoğunluğu kendisi de vatani/milliyetçi söylemi önceleyen bir tavır sergileyeceklerdi. Örneğin Osmanlı kadın hareketi deyince akla gelen ilk isimlerden Halide Edip Şubat 1909’da Mehâsin’de şöyle yazıyordu:

“Bir kadın evvela Osmanlı, bir vatanperverdir... Vatanın hukuku kadınlık hukukundan bin kat mühim ve muhteremdir, onun için kadınlar bugün hukukumuz diye haykırırken bunu kendileri için değil, vatana yetiştirecekleri evlada lazım olan terbiyeyi verebilmek için olduğunu der-hatır etmelidirler...”¹⁰⁶

diyerek kadınlık hak arayışını salt kadın kimliği üzerinden değil, milliyetçi bir söylemle vatani ve kadının annelik rolünü önceleyerek belirtiyordu. Halide Edip’e göre kadının eğitim seviyesi yükseltirse kadın meselesi diye bir mesele ortada kalmayacaktı.

Batılı muadilleri gibi siyasi taleplerde bulunmayan, cinsiyetçi diğer birçok aleni ya da örtük uygulamayı mevzubahis etmeyen, militarist, vatanperver bir üslupla kadın sorununa indirgemeci bakan Halide Edip ve onunla aynı çizgideki Osmanlı kadınlarını tarihsel bağlamda ele almadan feminist olarak addetmemiz imkânsızdır. Öte yandan çok daha radikal söylemlerde bulunan, özellikle Kadınlar Dünyası adlı dergi çevresinde örgütlenen kadınların varlığını yadsımak da haksızlık olacaktır. Ancak iktidarın, ilk gruptaki kadınlarla hemfikir oluşu ve onların bu edilgen tavrı Osmanlı’da gelişebilecek çok daha güçlü bir kadın hareketinin önüne geçip ve pasifize edecektir.

Bu dönemde kadınlar kadar dönemin aydınları, bürokratları da kadın sorununa eğiliyor ideolojileri dâhilinde çeşitli yorumlarda bulunuyorlardı. Bunları genel olarak kategorize etmek gerekirse Batıcı, Türkçü, İslamcı olarak gruplandırabiliriz. Bütün bu

¹⁰⁶Durakbaşı, a.g.m., s.39.

yaklaşımın son noktada hemfikir olunan hali şöyleydi; “kadınlar da insanlığın bir parçasıdır.” Hem İslamcı hem de Türkçü yaklaşımlarda, erkek ve kadın yazarlar, “kadınlar, erkeklerin malı, mülkü ya da eğlencesi, süsü değil, onlar gibi akıl ve zekâlarıyla topluma katkıları olabilecek insanlardır” düşüncesini hararetle savundular.¹⁰⁷ Bu birlikteliğin asıl nedeni ise feminizmin tehlike olarak görülmesidir. Çünkü Batı menşeli bir akımdır ve talep edilen şeyler yerel unsurlarla çatışma yaratacak türdendir. Yani Batı feminizmine karşı kendi ahlaki değerlerini, inanç kalıplarını, toplumsal kodlarını barındıran, eril tahakkümün her alanda varlığını hissettirmeye devam ettiği daha soft bir kadın hareketini olumlama söz konusudur. Bu olumlama kadının annelik rolünün kutsanması üzerinden sağlanmaktadır. Eğitimli anne iyi yetişmiş evlatlar, daha güçlü, yükselmiş toplum ve devlet demektir. Denilebilir ki “kadınların eğitimi vatana hayırlı evlatlar yetiştirmeye hizmet için onaylanır, kadınların hak talepleri annelik ile ilişkilendirilerek meşrulaştırılır, bunun dışında kadınlar birey insan olarak dikkate alınmaz.”¹⁰⁸

Batıcılar kadın sorununun temelini İslam dinini yerleştirmektedirler. İslam’ın kadın üzerindeki baskısından kaynaklı kadının geri kaldığına inanmakta, kadının örtünmesinin yanlış olduğunu vurgulamaktaydılar. Yanı sıra daha ılımlı olanlar ise sorunun İslam’dan değil, din kisvesi altında yerleşmiş yanlış kanılardan alışkanlıklardan kaynaklandığını ileri sürmekteydiler. (Bunun için Mehmet Akif şöyle diyor: “kadını ezen İslam değil, yanlış adetlerdir”). Ahmet Cevdet Paşa Batıcıların en önemli temsilcilerindendi ve kadın sorununa yönelik olarak “padişahın tek eşi olmalı, kadınlar diledikleri tarzda giyinebilmeli, kadınlar vatanın en büyük velinimetini sayılarak hürmet edilmeli, kadınlar ve kızlar erkeklerden kaçmamalı, görücü âdetine son verilerek her erkeğin gözüyle görüp beğendiği kızla evlenmesi sağlanmalı, Avrupa Medeni Kanunu’nun kabul edilmesi ile evlenme ve boşanma hukuku değiştirilmeli, cariyelik yasaklanmalı, birden fazla kadınla evlenmek yasaklanmalı” gibi çözüm önerilerini sıralamaktaydı.

Türkçüler de tıpkı diğer fikir akımları gibi kadın sorununa kendi sınırları dâhilinde bakıyorlardı; onlara göre İslam öncesi Orta Asya’daki kadın-erkek eşitliği tekrar inşa edilmeliydi. Zira Türkçülüğün önemli temsilcilerinden olan Ziya Gökalp’e

¹⁰⁷ Durakbaşı, a.g.m., s.39.

¹⁰⁸ Sancar, a.g.e., ss.55-91.

göre feminizm Türklerde doğmuştu. Tıpkı eski Türk adetlerinde olduğu gibi kadın-erkek nasıl devlet /memleket işlerinde yan yana idiye bizler de öyle olmalıyız diyerek Türk Ocakları'nda gerçekleştirdikleri toplantıları kadınlı erkekli yapmaya başlamışlardır. Ayrıca Ziya Gökalp'in Aile adlı şiirinde bahsettiği evlenme, boşanma, miras paylaşımı meselelerinde kadın ve erkeğin eşit durumda olması¹⁰⁹ gerektiği fikri İttihat ve Terakki'nin politik uygulamalarına fikri zemin oluşturmuştur. Türkçüler kadın-erkek eşitsizliğinin nedenlerini içtimai nedenlere bağlamakta ve içtimai alanda inkılâplar yapılırsa bu eşitsizlik durumunun da ortadan kalkacağına inanmaktaydılar. Nitekim İttihat ve Terakki yönetimince bu yeni çeşitli reformlar yapılarak sorun çözülmeye çalışılmıştır.

İslam ve kadın haklarını bağdaştırmaya çalışan diğer bir çizgideki İslamcı aydın ve düşünürler ise İslam'ın kadına zaten değer veren, onu yücelten bir din olduğunu ancak zamanla yerleşmiş yanlış adet ve geleneklerin din kuralı olarak uygulanmasından kaynaklı sıkıntı yaşandığını ifade etmişlerdir. Kadın haklarını İslamiyet'ten çıkararak savunan önemli kadın yazar ve ilk kadın romancı olarak kabul edilen Fatma Aliye yazılarında "iyi Müslüman-iyi anne-iyi eş" tanımı yapar. Yaşanan kadın sorununun çözümü olarak İslam'ı işaret eder, dinin yanlış adetlerden arınarak uygulanması ile böyle bir sorunun kalmayacağını ifade eder. Fatma Aliye yazılarında kadınların, özellikle Müslüman kadınların kendi tarihlerini bilmediklerini ve kendi tarihlerini araştırmaları gerektiğinin önemine dikkat çeker¹¹⁰, kendisinin yapmış olduğu araştırmalar neticesinde bugünkü profesörlük düzeyinde yüze yakın müderris olduğunu ve bu kadınların "Avrupacası profesör denilen kur(cour) veren muallimler" olduğunu belirtir. Fatma Aliye *Ünlü İslam Kadınları* adlı eserinde bu bilgileri vererek İslam'ın kadını ötekileştirmeyen, yücelten yanını göstermek, vurgulamak istemiştir. Ancak İslam'ı çok farklı gösteren kadınlar da yok değildi. Örneğin anti-feminist kadın yazarlardan olan İkbâl Hanım, *İkdam*'da İsmet Hakkı Hanım'a hitaben yazdığı yazısında, Kur'an'da "erkekler kadınlardan daha üstündür" diye bir hüküm olduğunu belirterek, İslam kadınlarının feminist olamayacağını vurguluyordu. Kadınların vücutça ve akılca erkeklerden zayıf olduğunu ileri sürerek erkeğin üstün olması gerektiğini

¹⁰⁹ Hülya Argunşah, "Ziya Gökalp'in Limni ve Malta Mektuplarında Aile, Kadın ve Çocuk Eğitimi Fikri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.7, 1996, s.250.

¹¹⁰ Çakır, a.g.e., ss.71.-76.

savunuyordu. İkbal Hanım'ın bu iddiası adeta İslam'ı kadınların geri kalmışlığının nedeni olarak gösteren Batıcıların tezlerine dayanak oluşturuyordu.

İslamcılar ile Türkçülerin söz konusu Batı olunca birçok konuda paydaş olabildiklerini söyleyebiliriz. Zira Batı'dan gelen bu tür fikri akımları "tehlikeli" olarak görmekte ve inanç, gelenek-göreneklerini zedeleyeceğine inanmaktadırlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEMET VE GENÇ KADIN DERGİLERİ

3.1. KÜNYE

Osmanlı kadınları, tıpkı erkekler gibi kendilerinin de insan olduğunu hatırlatarak erkeklerle eşit muamele talebinde bulunup, bu amaçla çeşitli dergiler, dernekler etrafında örgütlendiler. Kadın Hareketi olarak tanımlayabileceğimiz bu yapı, farklı bakış açılarını, farklı savunuları bünyesinde barındırıyor ve heterojen bir durum sergiliyordu. Her bir dergi farklı kadınlık savunusu geliştiriyor ve bu minvalde mücadele yürütüyordu. Demet ve Genç Kadın dergilerinin kadın hakları bağlamında bu dergiler içerisinde nerede konumlandığı, feminizme yakınlık/uzaklığı ve söz konusu dergilerin kadınlık savunularının ne olduğu bu bölümde incelenerek Osmanlı'nın 1908-1920 sürecindeki kadın algısının kavramsal haritası çıkarılmaya çalışılacaktır.

Bu dergilerden ilki olan Demet İstanbul'da yayımlanan ve sadece 7 sayı çıkabilen bir kadın dergisidir. Dergi 17 Eylül 1908 (30 Kasım 1908) tarihinde yayımlanmaya başlamış ve 29 Teşrin-i Evvel 1324 (11 Ocak 1909) tarihinde ise yayın hayatı sonra ermiştir.

Dergi ilk nüshasında kendini şöyle tanımlar:

“Edebi, ilmi, siyasi, hanımlara mahsus haftalık musavver mecmuadır ve Çarşamba günleri intişar eder. Nüshası 2 kuruştur ve imtiyaz sahibi Hakkı Behiç, baş muharriri ise Celal Sahir (Erozan) musavviri Server İzzet'tir. Abone bedeli İstanbul senelik 90, 6 aylık 50 kuruş, taşra senelik 120, 6 aylığı 65 kuruştur. Osmanlı kadınlarının menafî umumiyesine hadim ve sanayi-i nefiseye dair her türlü muharrerat asar sanat kabul neşrolunur. Neşr olunmayan asar iâde olunmaz. İdarehanesi Bab-ı Ali civarında daire-i mahsusadır”.¹

Demet'in sahibi Hakkı Bey ilk sayıda dergiden şöyle bahseder:

“Sözünde duran ilk gazeteci olmak için birinci 'Demet'imizi meşam-ı dimağınıza takdim ediyoruz. İtiraf ederiz ki Demetimizin çiçeklerinde değil, fakat tarz-ı tanzim ve revabütında (düzenlenmesinde) nekâis (eksikler) var. Ve eksik çiçekler çok. Lakin biz onları o kadar acele topladık ki birçoklarını

¹ Fazıl Ahmet-Celal Sahir, “Kariatımıza”, *Demet*, 24 Eylül 1324, S.2, s.17.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DEMET VE GENÇ KADIN DERGİLERİ

3.1. KÜNYE

Osmanlı kadınları, tıpkı erkekler gibi kendilerinin de insan olduğunu hatırlatarak erkeklerle eşit muamele talebinde bulunup, bu amaçla çeşitli dergiler, dernekler etrafında örgütlendiler. Kadın Hareketi olarak tanımlayabileceğimiz bu yapı, farklı bakış açılarını, farklı savunuları bünyesinde barındırıyor ve heterojen bir durum sergiliyordu. Her bir dergi farklı kadınlık savunusu geliştiriyor ve bu minvalde mücadele yürütüyordu. Demet ve Genç Kadın dergilerinin kadın hakları bağlamında bu dergiler içerisinde nerede konumlandığı, feminizme yakınlık/uzaklığı ve söz konusu dergilerin kadınlık savunularının ne olduğu bu bölümde incelenerek Osmanlı'nın 1908-1920 sürecindeki kadın algısının kavramsal haritası çıkarılmaya çalışılacaktır.

Bu dergilerden ilki olan Demet İstanbul'da yayımlanan ve sadece 7 sayı çıkabilen bir kadın dergisidir. Dergi 17 Eylül 1908 (30 Kasım 1908) tarihinde yayımlanmaya başlamış ve 29 Teşrin-i Evvel 1324 (11 Ocak 1909) tarihinde ise yayın hayatı sonra ermiştir.

Dergi ilk nüshasında kendini şöyle tanımlar:

“Edebi, ilmi, siyasi, hanımlara mahsus haftalık musavver mecmuadır ve Çarşamba günleri intişar eder. Nüshası 2 kuruştur ve imtiyaz sahibi Hakkı Behiç, baş muharriri ise Celal Sahir (Erozan) musavviri Server İzzet'tir. Abone bedeli İstanbul senelik 90, 6 aylık 50 kuruş, taşra senelik 120, 6 aylığı 65 kuruştur. Osmanlı kadınlarının menafi umumiyesine hadim ve sanayi-i nefiseye dair her türlü muharrerat asar sanat kabul neşrolunur. Neşr olunmayan asar iâde olunmaz. İdarehanesi Bab-ı Ali civarında daire-i mahsusadır”.¹

Demet'in sahibi Hakkı Bey ilk sayıda dergiden şöyle bahseder:

“Sözünde duran ilk gazeteci olmak için birinci 'Demet'imizi meşam-ı dimağımıza takdim ediyoruz. İtiraf ederiz ki Demetimizin çiçeklerinde değil, fakat tarz-ı tanzim ve revabitında (düzenlenmesinde) nekâis (eksikler) var. Ve eksik çiçekler çok. Lakin biz onları o kadar acele topladık ki birçoklarını

¹ Fazıl Ahmet-Celal Sahir, “Kariatımıza”, *Demet*, 24 Eylül 1324, S.2, s.17.

unuttuk ve düşürdük. Nail olacağımız rağbet bizi terakki ve tekemmüle sevk edecektir(...)".²

Dergi yayım amacını ise şu şekilde açıklamıştır: “Emelimiz pek saftır. Kadınlarımızın tenvir-i fikirlerine (düşüncelerin aydınlanması) hizmet etmek, onlara haftada bir kere bir kaç anı edebi ve ilmi imrar ettirmek(geçirmek) istiyoruz. Gazetemiz edebi, ilmi ve siyasidir. Ara sıra eğlenceye dair zarif resimler de bulunacak. Mu’assır olan her şey mesleğimiz dâhilindedir. Yalnız mesleğimize tevafuk etmeyen(uygun olmayan) bir şey varsa, o da sehaif-i ceraidde (gazetelerin sayfalarında) görülecek itirazata (itirazlar) cevap verecektir. Bunun için gazetemizin mündericatını (içerik) tenkid etmek isteyenlerin fikirlerine, yine bizim sahifelerimizin bir ma’kes-i sadık (gerçeğin aksettiği yer) olması arzusunu kariata (okurlara) izhar ederiz”.³

Kadınların siyasal konularla⁴ ilk kez bu dergide tanışmış olmaları da dergiyi özel kılmaktadır. Zira dergi II.Meşrutiyet’in ilanı ile yayımlanmaya başlanmış ve dönemin siyasi/politik havası dergi yazılarına yansıtılmıştır. Osmanlı’nın Tanzimat Dönemi’nden beri artık her alanda, eğitim, hukuk, askeri, sosyal- yürüttüğü modernleşme çalışmaları, imparatorluğun çöküşünü engellemek için ortaya atılan çeşitli savlar, “kadın”sız olmadığı gibi kadın dergileri de imparatorluğun siyasi ahvalinden kendini yalıtmış değildi. Yalıtması da çok mümkün görünüyordu çünkü kadın bir ölçüde ilerlemenin, kalkınmanın öznesi olarak görülüyordu. Öncelikle kadın eğitilecek, tedricen serbest bırakılacak ve onun yetiştirdiği yeni nesiller aracılığıyla da devlet kalkınacak, ilerleyecekti. Demet dergisi tam da bu amaçla kadınların ilmi, siyasi, edebi açılardan donanımlı olmasını sağlayacak, onları bilinçlendirecek ve kadınının eğitilmiş olduğu bir vatanın geri kalmışlığı artık söz konusu dahi olamayacaktı.

Derginin iç, ön ve arka kapaklarında kullanılan süslemeler Fransız Art Nouveau⁵ sanatının izlerini taşımaktadır. Dergideki resimlerde kadın uzun dalgalı saçlı, çiçeklerle

² İsmet Hakkı, “İfade”, *Demet*, S.1, 17 Eylül 1324, s.16.

³ Fazıl Ahmet ve Celal Sahir, “Kariatımıza”, *Demet*, 24 Eylül 1324, S.2, s.17.

⁴ Hakkı Behiç, “ Ne Haldeyiz ve Neye Muhtacız”, *Demet*, 15 Ekim 1324, S.5, s.78-80.

⁵ Art Nouveau, Yeni Sanat anlamına gelmektedir. 19.yy’ın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Avrupa’yı etkilemiş ve Osmanlı İmparatorluğu’nda da uygulanmış romantik, bireysel genellikle bezemeye özgü kaldığı söylenebilecek bir sanat akımıdır. Gençlik ve yenileşme kavramlarını getirmiş, herkes için sanat ve her şeyde sanat eğilimlerinin ışığında konut, mobilya, resim, afiş ve başka sanat dallarını da etkileyerek güzel ve ucuz eserlerin üretilmesini amaçlamıştır. Endüstriyel üretimin doruk noktasına çıktığı, sanayiye güzellikler yapılan çağda, sanatçılar ve tasarımcılar sanayi öncesi geçmişe ilgi duydu ve seri üretime karşı el emeğini savundu. Akım padişah İkinci Abdülhamid döneminde Osmanlı’da etkin

bezeli örgülü, elbiseleri ise firfırlı ve oldukça dar korselidir. Dergide kadının yanı sıra çocuk resmi de sıkça kullanılmıştır.

Osmanlı modernleşmesi, Osmanlı milliyetçiliği, İttihat ve Terakki yönetiminin modernleşme bağlamında gerçekleştirdiği inkılâplar ile Osmanlı kadın hareketinin iç içe geçmişliği Demet ve Genç Kadın dergilerinin ikliminden de anlaşılmaktadır. Zamanın ruhundan, iktidarın yönelimlerinden bağımsız, kendiliğinden Batılı paradigma (feminist hareket) ile örtüşen bir kadın hareketinden bahsedemeyiz. İçinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşullardan da kaynaklı olarak, belki en fazla erkin modernlik atılımları ile paralel söyleme sahip olan bir kadınlık savunusundan bahsedebiliriz.

Böyle bir kadınlık savunusunun örneği olan, Mütareke yılları (1918-1922)⁶ siyasi ikliminin ve milliyetçi söylemin pekiştiği dilin izine rastlayabileceğimiz Genç Kadın dergisi, zamanın ruhunu yansıtan bir kadınlık vurgusu yaparak, milliyetçi söylem ile şekillenmiş evrensel kadınlık algısının oluşmasını engelleyen bir tavır geliştirmiştir. Batı menşeli feminizm tehlikesine karşı gardını alan, yerele özgü, İslam ile çatışmayan, değer yargılarının aşınmadığı bir kadınlık meselesinin varlığı, metnin yazıldığı dönemdeki güç ilişkilerinde yatmaktadır. İktidarın milliyetçi söyleminin hâkimiyeti, siyasi konjonktür gereği milli duyguların ayaklandığı bir sürecin yaşanıyor oluşu söylemin büründüğü erilliğin nedenlerinden biridir. Derginin kadınlık savunusunda kadınlar bizatihi kadınlığın değil, ailenin-devletin sürekliliği için eğitilmesi yetiştirilmesi gereken bir kitle olarak algılanmıştır.

oldu. Sultanın İstanbul'a davet ettiği İtalyan mimar Raimondo D'Aronco bu sanatın etkisini özellikle dönemin saraylarında gösterdi. Ancak akımın yıldızı çabuk söndü ve Birinci Dünya Savaşı başladığında akımın modası geçmişti.

⁶ 1919 yılı boyunca 10 sayı yayımlanan Genç Kadın dergisi, bu sürecin bir bölümüne tekabül etmesi nedeniyle dergiye yansıyan kadınlık savunularını şekillendiren bir siyasi iklimden bahsedebiliriz. Mütareke Dönemi, siyasal ve toplumsal alanda çeşitli dönüşümlerin yaşandığı önemli süreçlerden biridir. İmparatorluğun Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıktığı, ağır koşullara sahip olan antlaşmaları imzaladığı, başkentin işgale uğradığı, birçok protesto mitinginin düzenlendiği, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçişte önemli siyasi ve toplumsal atılımların gerçekleştiği bir dönem olması itibarıyla önemlidir. Asri Kadın Cemiyeti ve İnâs Darülfünunu öğrencileriyle beraber işgali kınayan bir miting düzenlerler. Bu mitingün tanıtımına dergide yer verilir. Bkz. Çiçek İlgiz, *Genç Kadın 1919 Ocak-Mayıs (Yeni Harflerle)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2010, s.27. Dergi bu mitinge Ulvi Bir Tezahür başlığı altında yer verir. "Geçen hafta ulu hâkân hazret Fatih'in türbesi, ulvi bir ziyaretin, samimi bir tezahürün tecelligâhı oldu. Rêfik ve ince hitabelerin ihtizâzâtı, türbe-i fatihde medid akisler bıraktı (...) İstanbul'dan gitmeyiz! Gitmeyiz' gitmeyiz!(...) Bütün orada bulunan hanımlar hep birden aynı kelimeleri candan, gönülden tekrar ediyorlardı." Bkz. *Genç Kadın*, "Ulvi Bir Tezahür", 27 Mart 1335, s.108.

Bu sâikle dergi, Türk ve Müslüman kadını yükseltmeyi kendine misyon edinmiştir:

*“Bir milletin terakki ve tealisi için en emin ve en kestirme yolu kadınlarını yükseltmektir. Bir millette kadın ne kadar münevver, ne kadar yüksek, ne kadar muhterem, ne kadar hür ve sahibe-i fikr-i selim olur ise o millet o kadar büyür, teali eder”*⁷

ve bu amaçla edebi, siyasi, ahlaki, içtimai konulara dergide yer verilerek kadın eğitime çalışılmıştır.⁸

Derginin imtiyaz sahibi Afyonkarahisarlı Muallim Fuad Şükrü'dür. 10 sayı çıkan dergide Fuat Şükrü 7. sayıya dek “Düşüncelerim” adlı köşede kadına ve gelişmiş bir toplum olabilmeye dair fikirlerini yazar. Ayrıca dergide “Kadın ve Kadınlık”, “Tetebbü ve Tenkîd”, edebiyata ilişkin yazıların yer aldığı “Nazım Devr-i Edebiyesi” gibi çeşitli köşe yazıları da yer almaktadır.

Feminizm kavramının özellikle Genç Kadın dergisinde kullanılmaktan kaçınılan bir kavram oluşu da⁹, Demet ile farklı kadınlık savunularının olduğunun göstergelerinden biridir. Her iki dergi de kadınların eğitilmesi gerekliliği noktasında tıpkı diğer çevrelerin de olduğu gibi hemfikirlerken kadının birey olarak algılanışı, kamusal alana dâhilliği vb. konularda ayrışıyor, çıkarıldıkları dönemin siyasi ikliminin de izlerini taşıyan söylemler üretiyorlardı. Biri 1908 Devrimi'nin eşitlik, özgürlük mottosu ve yarattığı iklimin ürünü, diğeri ise milliyetçilik söyleminin hâkim olduğu zaman ve mekânın ürünü olarak ortaya çıkıyordu.

Radikal söylemlerden kaçınan ancak kadın sorununa uzak da duramayan, kadının yükseltilmesi için çaba harcayan Genç Kadın dergisi kendini anti-feminist tanımlamakta ve feminizmin Batı menşeli olmasından kaynaklı onu “tehlikeli” görmektedir. Dergi feminizmi reddederken gerekçesini ise şöyle açıklamaktadır:

“...Bir İslam ve bilhassa bir Türk kadını, bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman, hele bir Amerikan kadını hiç değildir çünkü her kavim ve milletin kendine

⁷ Müdüriyet, “Mesleğimiz”, *Genç Kadın*, 4 Ocak 1335, s.3.

⁸ Fatma Fuat, “Kadın ve Kadınlık 1”, *Genç Kadın*, 4 Ocak 1335, s.4.

⁹ “Demokrat millet, millet hâkimiyetine, müsavata, fertlerin hürriyetine kıymet veren ve kadınların da erkekler kadar taksim-i amele iştirakini kabul eden bir cemiyet demektir (...) Bugünkü “feminizm” de demokrasi mefkûresinin cemiyet kadar eski kadın meselesine verdiği son şekildir.” Diyerek Feminizm kavramını kullanmaktan çekinmeyen tek yazar oluyor. Sadrettin Ethem, “Bizde Feminizm”, *Genç Kadın*, 27 Şubat 1335, s.71-73.

mahsus harsi, içtimai, dini, siyasi bir takım kuyudu ve ananati vardır ki bunları ihmâl etmek pek büyük bir hatadır. İşte bu ciheti nazar-ı dikkate almayarak sırf taklit ile iş görmeye çalışmak kadınlık mesailinde terakki değil tedenniye bâdi olur."¹⁰

Avrupa taklitçiliğini ısrarla eleştiren ve kendi kültürel kodlarının çözülmesinden, değerlerinin aşınmasından ürken dergi yazarları kadının, kültürün taşıyıcısı olduğu söylemini her yazıda merkeze alan ve onu kutsal annelik-eşlik vazifesiyle donatan bir misyon edinmiştir. Hatta öyle ki yer yer “kadın hakları” adı altında bazı kadınların erkeklere yönelttiği tahakküm suçlamasını kendilerinin bizatihi yaptıklarını öne sürerek, Osmanlı kadın hareketine olan mesafeli ve suçlar tavrını bu söylem ile bileylemiştir. Dergi yazarlarına göre kadın birincil görevini annelik aksatmamak kaydıyla eğitim görmelidir. Kadın kamusal alana dâhil olup annelik eşlik görevini aksattığı takdirde ailenin dağılacağına ve buna paralel olarak da toplumsal çözülmenin yaşanacağına olan inançlarından kaynaklı, kadını mekânsal olarak ev içi alan ile sınırlayan bir bakışın temsilciliğini üstlenen bir dergi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2. DERGİ YAZARLARI

Osmanlı kadın dergilerini “kadınlar için çıkarılan” ve “kadınlar tarafından çıkarılan” dergiler olarak kategorize etmek mümkündür.¹¹ Hem anti-feminist Genç Kadın hem de kısmen feminist söylemlere sahip Demet’i bu sınıflandırmada birinci gruba dâhil edebiliriz. Kadınlar için çıkarılan bu dergilerin yazar kadrosunda sadece kadınları değil, kadını kültür göstergesi olarak modernleşmenin önemli bir parçası gören Osmanlı erkek aydınlarını da görmekteyiz.

Demet’in ünlü erkek yazarları Celal Sahir, Enis Avni, Mehmet Akif, Mehmet Emin, Selim Sırrı, Mithat Cemal’dir. Demet dergisinin ilk sayısında hiç kadın imzasına rastlanmazken, sonraki sayılarda kadın imzaları çoğunluktadır.¹² Kendisini edebî, ilmi ve siyasi bir dergi olarak tanımlayan yayının, kadın yazarlarından bazıları ise şunlardır:

Nigar bint-i Osman, Şiven Peride, Ulviye, Halide Edip Adivar, İsmet Hakkı Hanım, Jülide, Ruhsan Nevvare, Fatma Müzehher ve Selanik’teki Kırmızı Beyaz Kulübünün bazı kurucuları. Genç Kadın’ın yazar kadrosu ise; yedinci sayıya dek

¹⁰ Aktaran, İlengiz, a.g.e., s.19.

¹¹ İlengiz, a.g.e., s.30.

¹² Çakır, a.g.e., s.74.

“Düşüncelerim” köşesiyle yer alan aynı zamanda derginin imtiyaz sahibi Fuad Şükrü’dür, diğer bir köşe Müdire Fatma Fuad’ın “Kadın ve Kadınlık” köşesidir, ayrıca “Tetebbû ve Tenkîd” köşesiyle Refik Zati, daha çok şiir ve nesirleriyle yer alan Eşref Nasib, “Taadüd-ü Zevcat” köşesiyle H. Hüsamettin’dir.

Dergi yazarlarının tümüne değinmek bu çalışmanın kapsamını aşacağından her iki dergiden, söylemleriyle ön plana çıkan yazarların diğer dergi, kitap vb. yayınlardaki söylemlerinden hareketle, dönemin kadınlık algısını anlamamıza yardımcı olacak yorumlarına değinilecektir. Bu nedenle Demet dergisinden feminist söylemleriyle ön plana çıkan İsmet Hakkı Hanım ve Genç Kadın dergisinin imtiyaz sahibi Muallim Fuad Şükrü’ye yer verilecektir.

Demet’in kadın yazarlarından İsmet Hakkı Hanım¹³, Osmanlı kadınlarının hak arayış mücadelesinde özel bir yere sahiptir: o Demet’in çıkışından önce dönemin gazetelerinden İkdâm’da yayımlanan “Ya Biz Ne Olacağız?” başlıklı makalesinde “feminizm” kavramını gündeme getirerek mesleki sınırlamalara karşı çıkar.¹⁴ Kadının eğitimi konusundaki bu sınırlandırmaları Demet dergisindeki makalelerinde de işlemeye devam ederek, neredeyse derginin feminist addedilmesindeki yazardır diyebiliriz:

*“Bizler şu asrın terakkiyâtından ne hisse alacağız? Yine o tepile tepile, eğitile eğitile maziye karışdı zannettiğimiz üzüntülerle mahrumiyetlere mi münkad olacağız (boyun eğeceğiz) ? Hayır, hayır artık çok çektik, yetişir. Evet artık bu yeknesak siyah gölgelerde bu bar-ı gaflete (gaflet yüküne), hissiz, mütevekkil katlanmak istemiyoruz(...) Bizde umumiyete yakın bir ekseriyet, ‘antifeministtirler’. Sanayi-i nefiseden (güzel sanatlar) başka meslekleri kadınlara yakıştırmazlar. Ben bu fikre iştirak edenlerden değilim”.*¹⁵

Kadınların da tıpkı erkekler gibi yüksek eğitim almaları, bu hakkın onların en doğal hakkı olduğunu, kadınların mesleki olarak sınırlandırılmamaları gerektiğini ifade eden İsmet Hakkı Hanım, özellikle anti-feminist söylemleriyle tanınan İkbâl Hanım ile feminizm üzerine tartışmış ve İkbâl Hanım’dan İslami bir referansla:

“Rical nisvana (erkek kadına) üstün olmalıdır(...) Zira iki denk kuvvet sürekli çatışma doğurur... Hayat-ı ailede kuvve-i hâkime erkeklerle beraber kadınların

¹³ İsmet Hakkı Hanım yazdıklarıyla kadın mücadelesinde önemli yer tutarken özellikle “Ya Biz Ne Olacağız?” adlı makalesi ile, kadınların erkeklerle eşit hak talebinde bulunduğu ilk Türk kadınlar arasında yer almıştır. Bu makale büyük tartışmalara neden olmuş erkeklerin kadınlara istediği hakları vermekte çok da gönüllü olmadıkları yazıların yayınlanmasına vesile olmuştur.

¹⁴ Çakır, a.g.e., s.75.

¹⁵ Çakır, a.g.e., s.75.

elinde müsavi olursa intizam-i maişet bozulur. Aile, gaile olur. Bir hane küçük mikyasa da bir mülk demektir. Bir mülkün iki hükümdarı olamayacağı gibi bir hanenin de iki hâkimi bulunamaz. (...) Bir şey öğrenmekten maksat onu mahalinde sarf etmektir. Hâlbuki gerek ilmin yüksek derecesini gerek o tahsilden bilfiil istifadeye "mesturiyemiz" daha doğrusu kadın olarak yaratılışımız, fitrat-ı nisvietimiz (kadın olarak yaratılışımız) manidir. Faydası olmayacak bir netice devletin birçok masraflar, külfetler ihtiyar ederek sırf nisai darülfünunlar ihdas eylemesini temenni bir hayal-i hamdır (ham bir hayaldir)"¹⁶

cevabını almıştır. İkbal Hanım erkeğin kadından hem bedenen hem de akıl olarak daha üstün olduğuna olan inancını dini temel alarak açıklamaya çalışır ve Müslüman kadınların feminist olmamaları gerektiğini vurgular. Kadınların erkeklerle birlikte yüksek eğitim görmesi ve onlarla bu tür alanlarda birlikte çalışmaları "örtünmeleri" gerektiğinden ve bu örtü de "yaradılış" yani kadın olarak yaratılmış olmaları nedeniyle olduğundan imkânsızdır. Zaten bu alanlarda çalışamayacak kadınların okuması için devletin kadın okulları açması ise ekstra gereksiz masraftır.

İsmet Hanım ise İkbal Hanım'a cevabını o sıralar yeni çıkmakta olan Demet dergisinde vermiştir:

"Bu meselede Osmanlı nisvanını müslim, gayrimüslim diye iki kısma ayırmak mecburiyetini tasdik edemem. Gayrimüslim Osmanlı nisvanı şeh-rah-ı terakki (ilerlemeye doğru olan yolda) ve maarifde az çok bir yol ta'kib ettikleri için zaten onlardan bahis etmek istemediğim tabii idi. Saha-i terakkide yol alamayan kavim, yalnız bizler, nisvan-ı islamız. Bu da tekrar ederim – hanımefendimizin aflarına mağruren (sığınarak)- aleyhimizde bir silah gibi fikirlerimizde taşıdığımız 'antifeminizm' mesleğinden ileri gelir. Şimdiye kadar bundan ne zarar görüldü. Fikr-i acizanemce çok pek çok (...) İşte âcizâne tenkit etmek istediğim bir cihet daha! Erkeklerin fitraten (doğuştan) aklen, kadınlara rücham (üstünlük) neden iddia ediliyor. Zekâyı fitriyelerini (doğuştan gelen zekâ), sanat, fen ile tekmil ediyorlar. O halde henüz aynı takayyüdü (dikkat) göremeyen kadınları erkeklerden aşağıdır diyerek tahkir etmek pek munsifane (insaflıca) olamaz zannederim(...) Madam Curi (Curie) bugün Sorbon'da (Sorbonne) ders veriyor. Fransa hukuk, tıp mektepleri erkek kadar kadın talebe sayıyor. Pek beğenilen İngiltere'de de Süfrajeterin şiddet ve metanetleri pek büyüktür. Bunlar bize aynen göstermiyor mu ki, kadınlar da erkekler kadar terakki ve tealiye müstaidir (istidatlı)." ¹⁷

Erkeklerin doğallığında kadından daha zeki olduğu söylemini eleştiren İsmet Hakkı Hanım, aynı eğitimden kadınlar da faydalandığı takdirde durumun öyle olmadığını anlaşılacağını dile getirerek Aydınlanmacı bir bakış sergilemiş ve

¹⁶ Çakır, a.g.e., s.76.

¹⁷ İsmet Hakkı, "Kadınlarımız ve Maarif", Demet, 24 Eylül 1324, S.2, s.24-27.

Aydınlanma düşüncesinin bilgiyi, bilimi öven eğitimi anahtar gören yaklaşımından beslenmiştir. Avrupa'yı referans verip üniversitedeki kadın hocalara ve kadın öğrenci sayısının fazlalığına dikkat çekerek Osmanlı kadınları için de aynı durumun mümkünlüğüne vurgu yapmıştır.

İsmet Hakkı Hanım'ın Osmanlı kadınları söyleminden evrensel kadınlık kategorisi algısına yakın bir yaklaşıma sahip olduğu yorumunda bulunabiliriz. Zira özellikle Müslim-Gayrimüslim kadın ayrımı yapmadığını belirtmiş (Osmanlı kadını söylemine açıklık getirerek klasik Türk/Müslüman kadın algısının önüne geçmiştir) özelde kadınların maruz kaldığı mesleki- eğitim sınırlılığına onları dâhil etmemiş, hem zihniyet dünyası hem de somut görünürlüğüne dayanarak onların bu durumu aştığını belirtmiştir. Anti-feminist tavrın kadının ilerlemesi, gelişmesi önündeki engel olduğuna yaptığı vurgu da onun feminist kimliğini öne çıkaran söylemlerendir.

*"Mecmuamız sahib-i imtiyazı olan bu münevver, müteşebbis genç; Konya maarifine birçok nâfi' hizmetler ederken 330'da hizmet-i maksureye tabi' olarak asker edilmişti. Şimdi ihtiyat mülazım-ı evveli olduğu halde; terhisen avdet etmiş ve avdetinden bir iki gün sonra memleketimizde kadınlığa aid terakki ve tealinin henüz layık-ı vech ile inkişaf edemediğini ve yine onların mak'es-i hissiyatı olacak ciddi ve hakiki bir mecmuasının azlık veya mefkudiyetini görerek derhâl Genç Kadın namıyla içtimai, sinai, ahlaki ve edebi olarak mecmuamızı meydan-ı intişara koymaya delalet etmiştir (...)"*¹⁸

Genç Kadın dergisi imtiyaz sahibi Muallim Fuad Şükrü'nün tanıtıldığı bu yazıda kadınlığa dair henüz gereken ilerleme ve gelişmenin kaydedilmediği notu düşülerek, kadın dergilerinin de bu meseleyi ele alacak yetkinlikte ve sayıda olmadığı belirtilmiştir. Vatana çeşitli hizmetleri olan Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale Savaşı'nda kumandanlık yapan Fuad Şükrü'nün elzem gördüğü bu konu dâhilinde bir dergi çıkararak kadınlık meselesine eğildiği vurgulanmıştır. 1950'lere dek yayın hayatına devam eden ve birçok eser yayımlayan Fuat Şükrü Soyadı Kanunu ile Gücüyener soyadını almıştır. "Büyük Harpte Tanıdığım Kahramanlar"¹⁹ adlı bir kitap serisine imza atan Fuad Şükrü, Sina Çölünde Türk Ordusu, Dün ve Bugün Bir Kahraman Hayatı, Bir Damla Yaş İçin eserlerinin de yazarıdır. Ayrıca Recep Dikici'nin

¹⁸ *Genç Kadın*, "Muallim Fuad Şükrü Bey", 4 Ocak 1335, s.3.

¹⁹ İlegiz, a.g.e., s.31. Birinci Cihan Harbinde piyade bölük kumandanı olarak çeşitli cephelerde savaşmış Muallim Fuad Şükrü tarafından kitapçık olarak basılmıştır. Gücüyener "Birinci Cihan Harbinde Tanıdığım Kahramanlar" adıyla sekiz adet kitapçık yayımlamıştır. Yazıkları için hayal ürünü değil gerçektir diyen Gücüyener; "Çocuklarımıza erken yaşta askerlik sevgisi, feragat, cesaret, vatan ve kahramanlık aşkı aşılamak lazımdır" demektedir.

Osmanlı âlim ve Ediplerinin Kadınlar Hakkındaki Eski Harfli Eserleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi²⁰ adlı çalışmasında Fuad Şükrü'nün Kadın Şerri adlı bir eserinin de olduğu belirtilmiştir.

Muallim yazılarında ilerlemenin mühim olduğunu lakin ilerleme kaydederken ahlaktan ödün vermemek gerektiğini vurgulayarak, hem eğitim ile ilgili görüşlerini hem de kadınlarla ilgili görüşlerini makalelerinde ahlak merkezli bir yaklaşımla ele almıştır.

“Bizler bir çocuğu, fikren, beden ne kadar mükemmel bir hale getirirsek getirelim; ahlakına daha ziyade atf-ı ehemmiyet eylemediğimiz, onu mükemmel bir ahlakın sahibi yapmadığımız için, çocuk yarın heyet-i ictimaiyeye karışır karışmaz bütün ef'ali ile mühim nevini ızzar edecektir. Böyle bir çocuktan millet ve memleketin faide beklemesi pek yanlıştır. Zira nasıl olur da hüsn-i ahlak sahibi olmayan bir ceddin mükemmel dimağından hayırlı efkâr tevellüd eder? Nasıl olur da; o muktedir zatdan millet ve memleket müstefid olur? Kat'iyen olamaz! O daima tekmil etmiş dimağını, sağlam bedenini, şer ve muzır ef'alde isti'mal eder”²¹ diyen Muallim topluma millete faydalı bir çocuğun her şeyden önce sahip olması gereken ilkeyi ahlak olarak işe koşturmuş. Kadınların nasıl yükselebileceğine dair önerileri de ahlaki merkezlidir:

“(...) İffetperver bir kadının en mühim vazifesi olanca hürmet ve riayetini hane derunundakilere huzur ve tahsis etmek ve şu suretle aile reisinin hissiyat-ı minnettarisini kazanmak olacağından bittabi' modaya müteallik her arzu ve emelin hane içinde olmasını ve harice karşı nümayiş ve taşkınlık göstermekten sakınılmasını ona her halde vazife-i mühimmesini emreden yine vicdanı söyleyecektir.”²²

Namuslu makbul kadının nasıllığı üzerine yorumda bulunan Fuad Şükrü itaat eden, ev içi alanla sınırlanan, bireysel arzu ve istekleriyle maddi-manevi ailenin huzurunu kaçırmayan bir kadın imajı yaratmıştır. Muallim için ahlaklı kadın, ahlaklı çocuk ve yetişen ahlaklı yeni nesiller, bu da gelişmiş, sağlam temelli millet demektir:“(…) Şu şartla ki mükemmel bir ahlakın mevcudiyeti, hepimiz biliriz ki ahlaksız milletlerin pay-dar olamadığı tarihçe tahakkuk etmiş bir kanun-ı kat'idir!”.

²⁰ Recep Dikici, Osmanlı Alim ve Ediplerinin Kadınlar Hakkındaki Eski Harfli Eserleri üzerine Bir Bibliyografya Denemesi, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.33, 2015, s.217-230. Bkz. Fuad Şükrü (Gücüyener), Kadın Şerri, İstanbul, Matbaa-i Şems, 1339, s.16.

²¹ Fuad Şükrü, “Mekteplerde Ehemmiyet Verilecek Evvela Ahlaktır”, *Genç Kadın*, S.1, 4 Ocak 1335, s.10.

²² Fuat Şükrü, “Düşüncelerim 6”, *Genç Kadın*, 13 Mart 1335, s.83.

3.3. DEMET VE GENÇ KADIN SÖYLEM ANALİZİ

3.3.1. Kadın-Annelik

Heteronormatif bir bakışın ürünü olan “kadının biyolojik üretkenliği” ile toplumda kapladığı alan/statü/saygı arasındaki korelasyon, kadını salt insanlığından yalıtın, onu indirgeyen bir algının tezahürüdür. Bu algı kadını “milletin validesi” olarak kutsayan, manen güçlü madden zayıf addeden dilin çoğu makalede hâkim olduğunu görmekteyiz.

Şefkatli, duygusal, bedensel güç bakımından erkekten daha zayıf olan kadın annelik²³ göreviyle kutsanmış, kamusal alana dâhil edilse dahi öğretmenlik, hemşirelik, hasta bakıcılık gibi meslekler ile sınırlandırılmış, aklın erkek egemenliğinde olan bir alan olduğu vurgusu yapılmıştır. Yani kadının “doğal görevini” ya da “kadın meslekleri” kapsamında kamusal alana dâhilliğini olumlayan bir düşüncenin egemenliğini görmekteyiz.

Şefkatli, duygusal, itaatkâr kadın imajı eril dille dergilerdeki şiir, makale vb. yazılarda kendini hissettirmektedir. Demet dergisinde yazdığı şiirde Mehmet Emin:²⁴

*Evet yavrum musiki fikre kanat veririr
Ruhu aşkın sedefi kumsalında gezdir
Gönle yüz bin hâliyanın rüzgârını estirir
Öksüz kalan hayata teselliler getirir
Şu kadar ki sizlere bundan elzem şeyler var
Bir gün gelir gençliğin rüyaları hep biter
Kıskanç sevda birini şefkate hazırlar
Bir işin içinde bir bülbül ses anne der
Eğer ki sen annelik sanatını bilmezsen
Yavrucağın hayatın kavgasına düşecek
Etrafına en zalim sefaletler üşüşecek
Ah o vakit zavallı acı acı inlerken
Kulağına bu makam bir mersiye gelecek
Her perdesi ruhunu kurşun gibi delegecek.*

²³ “Kadın uzviyeti itibariyle anadır. İyi bir ana olabilmek için lazım olan vasıfları haiz olmasını da hayat emrediyor. Bunu mekteplerde temin edebiliriz. Mektep terbiyesi hariçte makes bulamadıkça pek çabuk söndüğü daima görülmektedir. Binaenaleyh bir takım cemiyetlerin mektep haricinde bedii, dini, ahlaki telkinlerde bulunmaları lazımdır. Kadınlığı ve mektebi asıl; bu mektep haricindeki kuvvet yaşatacaktır.” Bkz. Sadreddin Edhem, “Hayata Göre Kadın”, *Genç Kadın*, S.6, 13 Mart 1335, s.12.

²⁴ Mehmet Emin, “Bir Genç Kıza”, *Demet*, S.1, s.4.

annelik sanatını bilmenin önemini vurgulayarak kadınlığın annelik ile taçlandırıldığını, kadının ancak şefkatli, milli değerlere sahip, hüsn-i ahlak sahibi bir anne olmakla kendini gerçekleştirebileceğini ve diğer her şeyin boş/manasız olduğunu vurgulamıştır. Doğurganlığın/anneliğin saygınlığını ve kadının bu sıfat ile toplumda edindiği yeri/statüyü olumlayan iradi ya da istemsiz anne olmayan/olamayan kadının ise kadınlığını/ salt birey olarak var oluşunu önemsiz gören bir dil işlenmiştir.

Tıpkı Mehmet Emin gibi Genç Kadın dergisine mektup gönderen okurlardan biri de:

“Analık için yaratılmış olan kadın; yalnız analık yapacaktı.”

“Terbiyeyi, ulumu yalnız analık yapmak için öğrenecekti.”

“Ümidi, emeli, gayesi (...)Hepsi, hepsi: Dindar, haluk, gürbüz evlad yetiştirmek; dolayısıyla mes’ud bir aile teşkil etmek olacaktı.”

“O saadeti, hükümet koltuklarında; Dar’ül Fünun kürsülerinde değil; pek muhterem olan ailesinin anguş-ı şefkatinde arayacaktı.”

“Ruhunu, hayatını ahlaksızlık levsleriyle kokmuş beşeriyete! Terbiyeli, ahlaklı adamlar vermek için vakfedecek ve ancak bu suretle hizmet edebilecekti”²⁵

diyerek kadını analık dışında diğer yaşamsal birçok şeyden soyutlayan bir algıyı ortaya koyuyordu.

“Hâlbuki tabiat kadını dünyada en büyük bir rol ile tanzif etmiş, onu o vazife için halk eylemiştir. Kadınlıkta hassasiyet, şefkat, merhamet herhalde erkeklerden ziyadedir.”²⁶

Kadın yazarların da “doğal görev” söylemi ile annelik/ev idaresi/ eşlik vazifelerini verili görerek normalleştirdiğini, “esas görev” ile bunu birincil addettiklerini, “kutsal görev” söylemi ile de saygınlığının, toplumsal statüsünün bir ön koşuluymuş gibi içselleştirdiklerini ve yazılarında sıklıkla kullandıklarını görüyoruz. Bu denli normalleştirilen toplumsal cinsiyet rolleri, Osmanlı kadınları açısından büyük bir kısmı için kamusal alana dâhil olmanın da belirli çerçeve dâhilinde olabilirliğini olumlayan bir bakış açısına sahip olduklarını söyleyebiliriz.

“Bir ailenin tamam olması için kadının en büyük vazife-i tabiyye ve hulkesi olan evlat yetiştirmeyi ihmal etmemesi icap eder. Bunu ihmal eden, bundan içtinap eden bir kadın cem’iyet-i beşeriyeye karşı hıyanet etmiş olur ki o kabil kadınları insaniyet muhitine kabul etmemekte pek haklıdır.”²⁷

Bu pasajda Fatma Fuad kadınlığın annelik ile var olabilirliğini içselleştirmiş bir kadın olarak çıkıyor karşımıza ve bu söylem ile çocuk doğurmayan, evladını yetiştirme

²⁵ H. T. Hilmi, “Bir Mektup”, *Genç Kadın*, 18 Ocak 1919, s. 2.

²⁶ *Genç Kadın*, S.1, 4 Ocak 1919, s.4.

²⁷ Fatma Fuad, “Kadın ve Kadınlık 1”, *Genç Kadın*, 3 Ocak 1919, s.5.

görevini bir başkasına veren kadının toplumsal izolasyona maruz kalışını olumluyordu. Kadını ev içine hapseden, ulvi görevini; eşini güleryüz ile karşılayan,” “vırvır” yapmayan kadın olarak kodlayan bu algı, kadını aklın sınırlarından dışlayıp hissiyatı ve dişiliği ile yücelten bir alana hapseden söylemin yeniden üretiminin örneğidir.

Demet dergisi yazarı Hakkı Behiç’in makalelerinde de aile kavramı önemle işlenmiş, devletin bekasının sağlıklı aile yapısı ile olan ilişkisinin farkındalığından hareketle “makbul aile” betimlenmiştir:

“Heyet-i içtimaiyenin ilk esasları ailelerden ibarettir. Şu halde devlet, millet hatta bütün beşeriyet ailelerin hayatına kuvvetle merbuttur. Bedbaht bir aile bütün beşeriyetin saadetini imhaya muktedirdir. Ailenin en mütehasıs cüzzi ise kadınlarıdır.”²⁸

Behiç’in kadına atfettiği önem onu erkekle eşit kılmak/görmek değil, kadının doğurganlığının yanı sıra devletin kalkınmasını sağlayacak nesillerin ilk öğretmeni olmasından kaynaklanmaktadır. “Kızlarımıza kadınlık (eşlik) vazifeleri ve evle ilgili şeyleri öğretmekten ziyade ilim ve feni öğretmeye kalktık”.²⁹

Fatma Fuad, kadın kimliği ile kadınlara esas görevlerini hatırlatıyor ve eğitimi ev idaresi ile sınırlandırıp, bunları layıkıyla yaptığı vakit ilim ve fen eğitiminin de alınabilirliğini ifade ediyordu. Ancak birincil görevlerini ihmal eden kadınlardan kaynaklı güçlü İngiltere’nin dahi sarsıldığını diğer makalelerinde dile getirmekten geri kalmayacaktır. Ev dışında çalışmanın kârdan ziyade zarar getireceğini savunan bu algı aile ve devletin bekasının kadının, salt kadınlık istek ve taleplerini öncelemekte hatta yok saymaktadır.

3.3.2. Kadın-Eğitim

Hem Demet dergisinde hem de Genç Kadın’da kadın-eğitim-devlet kavramları üzerinden, kadının eğitimi³⁰ ile iyi yetişmiş nesiller ve beraberinde güçlü devlet formülasyonunu dönemin “kadınlık” tartışmalarının amentüsü olarak görmekteyiz:

²⁸ Hakkı Behiç, “Mümtaziyet-i Nisvan ve Kadınlara Hürmet”, *Demet*, S.7, s. 106.

²⁹ Fatma Fuad, “Kadın ve Kadınlık 2”, *Genç Kadın*, S.2, 34.

³⁰ Demet kadının her alanda eğitimini talep ederken, Genç Kadın dergisi kadını “kadın meslekleri” ile sınırlayan bir eğitimin gerekliliğini önemli görüp, kadınlık vazifesini asla ihmal etmemesi vurgusunda bulunur. “Hanım Dar’ül-Funun’dan mezune, koca bir diplomayı haiz, ismi tanınmış bir muharrire, fakat bir çorba pişirmeyi bile bilmiyor, o zamana kadar eline bir süpürge almamış, dikmiş dikmek elinden

“...Bir milleti yetiştiren, büyüten henüz bir tıfil-ı şirhar iken ondaki hasali tenmiye ve mesaviyi itfa ve imha eden validelerdir.”³¹

“Kadının fikri kalbinin, erkeğin kalbi fikrinin taht-ı te'sirindedir.”³²

Genç Kadın dergisinin Fikir Demetleri köşesinde yer alan bu yazıda; kadın, duygularıyla hareket eden bir varlık olarak gösterilirken, erkeğin her dem mantıklı, aklını kullanabilen varlık olarak betimlenir: “Dokumacılıkla kol yoracak zaman geçti, artık amele işlerden usandık, bir parça zihinlerimizi işletelim iğne ipliklerimizle beraber biraz fikirlerimiz kalplerimiz de yorulsun.”

Kadınlar aklın eril bir alan³³ olmadığını, eğitim ile kendilerinin de en az erkekler kadar düşünsel faaliyetlerde bulunabileceklerinin, aklın, erkek egemen saha algısının yanlışlığının eğitim ile aşılabileceğinin mümkünlüğüne olan inançlarını vurgulamaktadırlar:

“Fikir icâzenemce bir kız az çoğu her fennin, her ilmin, kavâid-i esasiyesini okumalı, öğrenmelidir. Bir kimyager olmayacaksa bile fenn-i kimyanın hiç değilse kısm-ı ibtidaisini öğrenmeli.”³⁴

Kadını öğretmenlik, hemşirelik, hasta bakıcılık gibi görevlerle sınırlayan ve onun şefkat duygusunu ön plana çıkarıp, aklın eril alan oluşunu olumsuzlayan algıyla olan çatışması, Demet dergisinin “feminist” söylemini örnekleyen durumlardan biri olarak karşımıza çıkıyor.

Şüphesiz ki akıl erkek özdeşliği dayatmasına karşı çıkan feminist kadınların kendilerine biçilen rolleri reddederek alternatif “kadın kimliği” “kadın rolü” yaratıyor olması, kadının bireyleşme istenci sürecinin de başlangıcı olarak yorumlanabilir.

gelmiyor. O halde ne olacak? Bu sualime yine ben cevap vereyim: hazır şeyler yenecek, hanenin her tarafı toz ve kir içinde, mikrop yuvası olacak, yırtık çamaşırlar kullanılacak. El-hasil orada büyük bir sefalet icra-yı ahkam eyleyecek. Bir de bunun aksini tasavvur edelim: hanım tahsil-i ali görmemiş elinde diploması yok, alem-i matbuatta namdar değil, şiirden, edebiyattan o kadar çakmıyor. Fakat ev kadını, ihtiyaç hâsıl olunca yemeğini pişirir, ortalığı temizler, çamaşırlarını diker, sandıkta, sepette eskiden kalmış kumaş, patiska gibi bir şey var ise ondan yeni çamaşırlar elbiseler yapıp, hem kendi, hem zevci hem de evlatlarını giydirir. El-hâsıl o hanede servet ve saman zail olmuş ise de saadet ve nezafet bakidir. Maişet yine cereyan-ı tabisini zayi etmiştir.” Bkz. Fatma Fuat, “Kadın ve Kadınlık 5”, *Genç Kadın*, S.5, 27 Şubat 1335, s.65-66.

³¹ Fatma Fuat, “Kadın ve Kadınlık”, *Genç Kadın*, S.1, 4 Ocak 1919, s.5.

³² Nakiki: (Ye), Fahri, “Fikir Demetleri”, *Genç Kadın*, S.5, 27 Şubat 1335, ss.71-72.

³³ Kadınlık felsefi düşüncenin doğuşundan beri, simgesel olarak aklın dışında kaldığı varsayılan şeylerle özdeşleştirilmiştir. Bkz. Genevieve Lloyd, *Erkek Akıl*, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s.22.

³⁴ İsmet Hakkı, “Kadınlarımız ve Maarif”, *Demet*, S.2, 24 Eylül 1324, s.24-27.

Ataerkil bir toplum olan Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal kimliklerin inşa sürecinde, "eril" "dişil" (mesleki kategorizasyonun) yani toplumsal cinsiyet rollerinin yerleşikliğine olan bu karşı çıkış derginin (Demet) genelinde hâkim olan bir söylem olmasa da farklı seslerin varlığını imler.

Demet dergisi özellikle eğitim taleplerinden kaynaklı feminist kategoriye konulsa da dergide bu noktadaki referansının İslam olduğunu hatırlatan yazılara da yer verilmiştir:

"...Kadınlarımızın en acil ihtiyacı maariftir. En evvel çalışacağımız bu olmalıdır. Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu diyen din maarifin en birinci hamisidir ve maarif sayesinde ati-i nisvan istenilen istediğimiz münevviyetle tayin edecektir tecelli edecektir. "Demet" bu maksadı mukaddesin aciz fakat samimi bir hadem ve mercidir".³⁵

Dergi İslam'ın bilgiye, bilime verdiği değer üzerinden kadının da en az erkek kadar eğitim alması gerekliliğini elzem görür. Ancak bu, kadının erkekle eşit algılanmasından doğru değil de kadının donanımlı, çağa uygun, eğitilmiş nesiller yetiştirmesi bakımından gerekli görülür. Yani mevcut durumu kadının annelik rolünü birincil addeden bir bakışla değerlendirir.

İki dergi arasındaki fark Demet'in kadınların eğitim alanını sınırlamamasıyla ortaya çıkar. Biri eğitim deyince annelik, ev idaresi, terzilik, hasta bakıcılık gibi kadın ile özdeşleştirilen eğitimi algılamak, diğeri kadını fen, tıp, hukuk her alanda kendi tercihi doğrultusunda edinebileceği bir eğitim algılamaktadır. Kadınların Avrupa kaynaklı feminizm etkisiyle, erkeklerle eşitlik talebini özellikle eğitim alanında eleştiren Genç Kadın dergisi yazılarında, kadına sürekli annelik, eşlik vazifelerini hatırlatarak bu roller³⁶ için gerekli olan eğitimi işler.

Toplumun ailedeki refah ve huzurunun bozulmasını, kadının üzerine düşen rollerini benimsememesine bağlayan yazısında Fatma Fuat, bir kadın olarak kendisini ve yeteneklerini eril iktidarın söylemleriyle yarattığı ve bilgiyi yeniden üreterek dolaşıma sürdüğü erkin, "kadınlık alanına" hapsedmektedir:

³⁵ Fazıl Ahmet-Celal Sahir, "Kariatımıza", *Demet*, S.2, s.17.

³⁶ "Eski zamanlardaki hanelerimizde refahı saadeti bugün bulamadığımızın en büyük sebebi kadınlarımızın evlerine sahabe olmayı arzu etmemeleridir. Valideletimiz büyük validelerimiz, az masrafla, çok sa'y u hizmetle dolaplarını ve kilerlerini doldururlardı. Evlerinde hiçbir zaman yoksulluk, zaruret görülmezdi. İcap edince derhâl çıkarılır, yenilirdi. Şimdi ise?" Bkz. Fatma Fuat, "Kadın ve Kadınlık 5", *Genç Kadın*, S.5, 27 Şubat 1335, s.65-66.

*"Mademki bi'l-cümle mahlûkat gibi insanlar da cinsinden, yani erkek ve kadından müteşekkildir; mademki bunlar bir aile, bir cemaat bir hayatta hanede müşterek yaşamaya mecburdurlar (...) Ömrünü tahsil, ilim ve kemale hasretmiş malumat ve sima sahibi bir zat hiçbir şey bilmeyen bir cahil ile refakat edemez (...) Erkekler, kadınları da kendi buldukları mevkiye çıkararak terbiye-i insaniyeyi ikmale gayret etmelidirler. Erkekler okusun, erkekler öğrensin, erkekler anlasın, düşünsün, fikr edebilsin! Kadınlar cahil, ikmalsiz, muhakemesiz kalsın. Bu halde ne erkek ne kadın yekdiğerini anlayabilir (...)"*³⁷

Bu pasajda kadının eğitim hakkını vurgularken eril bir bakışla "erkeğine yakışan kadın" vurgusundan kaynaklı, erkeği üstün gören ön kabulle işlenmiş bir dil hâkimdir.

*"Bugün ben ev kadınlığı icabatı olan şeylere tenezzül etmeyerek yalnız ve yalnız yazıp okumak, diploma almak, erbab-ı kalemden muharrire namını kazanmak için çalışan genç kızlarımıza acıyorum. Şüphesiz benim gibi düşünenlerin cümlesi de acırlar ve bunda da haklıdırlar"*³⁸

Kadın ve Kadınlık köşesinde Fatma Fuat; bir yandan sadece meslek sahibi olmakla "iyi kadın" olunamayacağı mesajı verirken, diğer yandan da sadece bu işleri yaparak geçinemeyen erkeklerin³⁹ dahi olduğunu hatırlatarak ev idaresini iyi bilen kadının yaşamında asla sıkıntı çekmeyeceğinden bahseder. Ev idaresi, biçki-dikiş⁴⁰, aşçılık konusunda iyi eğitim almış kadının hem aile⁴¹ hem de kalkınan devlet için önemli bir figür olduğunu belirtir.

Kadınlığın nasıl yükseltilebileceğine cevap aradığı Sükût ve Esbabı adlı makalesinde Halide Nusret:

"...Bence ikisi de değil; belki mekteplerdeki tarz-ı talim ve terbiyedir. Fi-l hakika, kâfi derecede mektebimiz de yok; fakat istense mevcut mekteplerde çok

³⁷ Demet, "Terbiye-i Nisvaniye", S.2, 24 Eylül 1324, s.27.

³⁸ Fatma Fuat, "Kadın ve Kadınlık 6", S. 6, *Genç Kadın*, 13 Mart 1919, s. 83.

³⁹ "Çünkü memleketimizde ilim ve kalem; bilhassa edebiyat bir erkeği bile geceli gündüzlü göz nuru döktüğü halde, en mübrim ihtiyacını temin edebilecek bir surette geçindirmiyor." Bkz. Fatma Fuat, "Kadın ve Kadınlık 6", *Genç Kadın*, S. 6, 13 Mart 1335, s.4.

⁴⁰ "Yine bir ev hanımının en lazım işgalatından biri de biçki ve dikiş işleridir. Bir genç kıza, hatta en küçük yaşındayken başlamak suretiyle dikiş dikmeyi, biçki biçmeyi talim etmek, bu hizmetten lezzet duymayı öğretip itiyat ettirmek validelerin birinci vazifelerinden biridir. Bir hanede büyük mesarif aksamından biri de dikiş masrafıdır. Bir hanede zevce ve zevce ile evlatlarının çamaşırlarını dikmek, biçmek için her sene dikişçi ücreti olarak verilen para hesap edilir, bir de hane hanımı bu san'ata vakıf olmadığı cihetle yırtılan sökülün şeyleri diktirmek için de para vermek icab edip bunlar da o hesaba ilave olunur ise; bütçenin iyice mühim bir kalemini teşkil eylediği görülüyor. Hele elbise, çarşaf vs. İçin verilen yüksek ücretler bu kalemi gittikçe kabartıyor." Bkz. Fatma Fuat, "Kadın ve Kadınlık 6", *Genç Kadın*, S.6, 13 Mart 1335, s.5.

⁴¹ "İşte ev kadını biçki ve dikiş bilir, bunlarla boş vakitlerinde kendisi işgal ederse hanesinin bir aylık masrafını tasarruf etmiş olacak ve refah-ı haneye hizmet eyleyeceklerdir." Bkz. Fatma Fuat, "Kadın ve Kadınlık 6", *Genç Kadın*, S.6, 13 Mart 1335, s.4.

iş görülebilir. Hal-i hazırda inas mekteplerinin en büyük ve affedilmez hatası –pek yakından tetkik etmiş olmak sıfatıyla söylüyorum- lüzumlu lüzumsuz bir yığın dersle yorulan genç yaşlara ahlak ve fazilet sevgisi koyamamaktır(...)Terbiyenin manasını anlamaktan aciz bir kadıncağız, yüzlerce çocuğa mürebbiye' Ne garip! Bana kalırsa, maarif nezaret-i celilesi, mürebbiye intihabında her şeyden fazla devr-i endiş olmalı ve kız çocuklarına derece-i lüzumunu bir türlü teftir edemediğim bazı derslerin yerine ahlaki konferanslar koymalıdır” der.

Söylemi ile sorunun kaynağını “gereksiz” ders yükü olarak gösterip, verilecek ahlak dersi ile yaşanan problemlerin aşılacağına olan inancını dile getirir. Sorunu bütüncül bir yaklaşımdan ziyade indirgemeci bir yaklaşımla ele alan Halide Nusret kadın-ahlak özdeşliğini, sadece kız çocuklarına verilmesi gerektiğine inandığı ahlak dersleri ile pekiştirmekte, ahlakın taşıyıcısı olarak kadını işaret etmektedir. “Büyük kadın”⁴² yetiştirebilmeyi inâs mekteplerine konulacak ahlak yoğunluklu derslerle formüle eden Halide Nusret; böylelikle ahlaki evlatların yetiştirileceğine de değinir.

Eğitimin önemini vurgulayan “Kadınlığın İtilası İçin” adlı makalesinde Feriha Kamuran; İstanbul’daki eğitimli kadınların Anadolu’daki kadınları⁴³ eğitmesi gerektiğinin üzerinde dururken bunu kadınlıktan ziyade “vatan” merkezli ele almıştır.

“Her yerdeki Türk mağlubiyetinin en birinci esası cehaletimizdir. Balkan facia-i dil sözünü tefsir edenler “Bulgar muallimleri, Türk muallimlerini mağlup etti” dediler. Bu cehaletimiz, bu kıssalardan mütenebbih olmayışımız, korkarım ki bize fena neticeler verecek ve ne kadar elim olacaktır ki iş işten geçmiş bulunacaktır”⁴⁴

diyerek eğitimin önemini vurguluyor kadının eğitilmesini ise özellikle “annelik”⁴⁵ rolünü layıkıyla yerine getirebilmesi için elzem görüyordu:

⁴² “Bir çocuk, evinde ne kadar iyi terbiye görürse görsün, mektepler ahlaka lakayt kaldıkça bu memleket ‘büyük kadın’ yetiştiremez! Belki hayata yığınlarla memure atar, erkeklere birçok yardımcı verir; fakat ‘büyük kadın’ yetiştiremez.” Bkz. Halide Nusret, Sükût ve Esbabı”, *Genç Kadın*, S.6, 13 Mart 1335, s.21.

⁴³ “...Türk ülkesi İstanbul değildir; Anadolu Ovası çemenzarlarında ser-giran naçar hemşireler taşıyan Anadolu’dur(...)Al-i mekteplerimizde ikmal-i tahsil eden hemşirelerimiz; taşradaki kerpiç evlerinde kurun-ı vusta masalları ile işba-i fikir eden kardeşlerinin imdadına koşmalıdır. Kadınlığın esasat-ı içtimaisini onların zinde nezih dimağlarına telkih etmeyi bir vazife-i milliye bilmek, ona göre çalışmak icap eder. Ne kadar elimdir ki vilayet, liva merkezlerinde zevclerinden gelen mektupları başkalarının lisanından dinleyen hemşireler, hemen nüfusun yüzde doksan beşini teşkil ediyor.” Bkz. Feriha Kamuran, “Kadınlığın İtilası İçin”, *Genç Kadın*, S.7, 27 Mart 1335, s.7.

⁴⁴ Feriha Kamuran, “Kadınlığın İtilası İçin”, *Genç Kadın*, S.7, 27 Mart 1335, s.7-8.

⁴⁵ “Kadın böyle cahil kalırsa evlatlarının ilk terbiye alacağı ağuş-ı şefik deve dikenleriyle dolmuş bir harabe şeklini alır; oradan yetişen çocuklarında ne suretle bir tarz-ı tahassüs büyüyeceğini karielerimin takdirine bırakıyorum” Bkz. Feriha Kamuran, a. g. m., s.7.

"...Nesil yetiştiriciliğindeki rolü yüzünden, kadınların içinde bulunduğu durum iyileştirilmez. Milli alenin oluşumu ve toplumun modernleştirilmesi, ancak kadının yaşamının değişmesi ve haklarını elde etmesiyle mümkün olabilecektir. Kadınlara erkekler kadar hak tanınmaması konusunda ileri sürülen bahanelere, milliyetçi görüşler kullanılarak cevap verilmiştir(...) Erkeklerden önce kadınların hakları verilmelidir. Çünkü kadın yalnız beşeriyet validesi değil, medeniyetin anası ve temelidir. Çocuğa ilk terbiyeyi veren kadın değil midir?"⁴⁶

İktidarın modernleşme atılımları doğrultusunda araçsallaştırılan kadın milliyetçi cenahın söylemini kendi kazanımları için kullanmış, taleplerini meşrulaştırıcı bir zemin yaratmışlardır. Bir nevi karşılıklı bir araçsallaştırmadan söz edilebilir, kadınların erkin modernleşme vitrininin öznesi olarak kullanımı, bu öznenin ise erkin söylemleri üzerinden hak mücadelesini yürütmesi.

3.3.3. Kadın-Ahlak

Kadının ahlak ile özdeşliği daha özelde namus/iffet kavramları ile örtüşen bir varlık olarak görülmesi önemli bir husustur. Örneğin Demet dergisinde Hakkı Behiç'in kadının namusunu ulusun namusu olarak yorumlaması buna örnektir:

"Kadın heyet-i içtimaiyenin namus-ı müşterikidir. Ona uzanan dest-i tecavüz namus-i içtimaiyeyi ihlal etmiş olur heyet-i içtimaiye de ihlal edilen namus müşterikinin intikamını vesait-i içtimaiyyede kanunisiyle almalıdır."⁴⁷

Bu kadın-ulus özdeşliği kadının annelik kimliğine olan vurgudur. Kadın, anne kimliği ile iyi ahlaklı, güzel huylu, toplumun değer yargıları namus algısı ile çatışmayan kız çocukları yetiştirerek de toplumsal ahlakın inşasında başat rol oynayacak, ahlak kavramının özdeşi olmakla kalmayacak sürekliliğini sağlayacaktır. Yine iyi eğitilmiş kadının yetiştirdiği erkek evlatlar aracılığıyla da daha güçlü bir devlet olunacak ve kadın "kadın" olarak değil de annelik, eşlik sıfatlarıyla var olacaktır. Onun birey/kadın olarak bir önemi yoktur, toplumun yarısını oluşturan bu cinsin sadece cinsinden kaynaklı talep ettiklerine ulaşması söz konusu dahi edilmez. Söz konusu olan kadın aracılığıyla yetiştirilen iyi nesiller-güçlü devlettir:

"...Bir kadın evvela Osmanlı, bir vatanperverdir, vatan kalbinin en güzide en derin nokta-i ibadetidir. Vatanın hukuku kadınlık hukukundan bin kat mühim ve muhteremdir. Onun için kadınlar bugün" hukukumuz" diye haykırırken bunu

⁴⁶ Çakır, a.g.e., s.409.

⁴⁷ Hakkı Behiç, "Mümtaziyet-i Nisvan ve Kadınlara Hürmet", *Demet*, S.7, s.106.

kendileri için değil, vatana yetiştirecekleri evlada lazım olan terbiyeyi verebilmek için olduğunu der-hatır etmelidir (hatırda tutmalıdır)''⁴⁸

Halide Edip milliyetçi bir dille işlediği bu yazısında kadınlık mücadelesini bir değerlilik hiyerarşisine tabi tutarak vatandan sonraya konumlamaktadır. Kadının varlığını salt annelik ile sınırlayarak onun ontolojik bütünlüğünü önemsemeyen, kadın- anne özdeşliğini içselleştiren Halide Edip kadın kimliği ile iktidarın ürettiği bilginin savunuculuğunu yapmış, eril tahakkümü sorgulamamıştır.

Demet'te sokağa çıkan kadınlara yönelik saldırılara da yer verilmiştir:

"Beş on gün evvel birkaç hanım Şehzade Camiinde bazı kimselerin ellerinde çakı olduğu halde kadınların çarşaflarını parçaladığını görmüşler! Üç dört gün evvel Beyazıt'ta bir kadın duçar-ı hakaret olmuş (hakarete uğramış)! Bu nasıl olur? Şurada burada kadınlara her gün tecavüzat-ı lisaniyede (sözle tacizde) bulunuluyor. Zaptiye Nezaret-i Aliyesinin guş-i dikati (kulağı) acaba bunları işitmiyor mu? (...) Birtakım kalpsizlerin bu gibi hareket-ı tecavüzkaraneleri zavallı hanımlarımıza ne kadar tesir ediyor. Senelerde mahzun, evlerin köşelerinde kapalı kalan mevcudiyetleri hala mahpus mu kalacak? Müslüman kadınlarını sokağa çıkmaktan men eden şer'i ve nizami hiçbir mecburiyet yokken dinin siper-i ulviyeti arkasına gizlenerek örfi hükümlerle herkesin ortasında iffet-i nisviyey (kadınlık onurunu) tahkir edenler cezasız mı kalacaklar? Kadınlarımız dün istibdattan korkarken bugün adem-i intizamdan (başıboşluktan) mı korkacaklar? Artık buna sükût etmeyecekler, onlar da kalemleriyle müdafaa-i nefis edecekler." ⁴⁹

3.3.4. Kadın-Modernleşme

Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Batılılaşmayı askeri alanla sınırlı tuttuğu bir algıdan hızla çıkarak siyasal, toplumsal bir dizi dönüşümü gerçekleştirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur.

Bu girişimler, muhtelif çevrelerde bir dizi farklı yorumlara neden olmakla beraber özellikle muhafazakâr cemahtan aydınların din merkezli bakışıyla "biz" ve "onlar" söylemi üretecek kadar keskin bir dikotomik ayrıma kadar götürebildiği bir kanal açabilmesine vesile olmuştur. Bu söylemin ikili karşıtlıkların hep yeniden üretilebildiği metinlerde de izine rastlanmaktadır:

⁴⁸ Ayşe Durakbaşı, "Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu", *Tarih ve Toplum*, S. 51, Mart 1988, s. 39.

⁴⁹ "Kısm-i Siyasi, Zabıta ve Kadınlarımızın Muhafaza-i Hukuku", *Demet*, S. 4, 21 Ekim 1908, s. 62.

Siyasi iklimi okuyabildiğimiz kadın dergilerinde de “Biz” ve “Onlar” söylemi zamir olmanın ötesinde “Osmanlı kadını” ve “Avrupalı kadın”, kadınlık kategorisinin inşasına oldukça uzak, kültür merkezli/din merkezli bakışın baskın eril dilliliğini göstermektedir. Biz ve onlar söylemi, kutuplaştırıcı aynı ikincillığe maruz kalan kadınları kadınlık kimliği altında birleştiremeyecek denli keskin ayrıma sahiptir. ‘Biz zaten İslam dininden kaynaklı kadın olarak değerliyiz, bugünkü halimize sebep din kisvesi altında uygulanan yanlış adetlerdir. Batılı kadınların değerleri, gelenekleri “biz” den oldukça farklı bizim geleneklerimizle asla örtüşemez, Batı kaynaklı feminizm de tüm bunlardan ötürü kadınlarımız tarafından asla benimsenmemesi gereken bir akımdır’ söyleminin şiddetle savunulduğunu söyleyebiliriz.

Batılılaşmayı ve Batı menşeli fikirleri “tehlikeli” görmeyen, salt kadınlığı özne olarak bireyin ontolojik bütünlüğünü önceleyen, etnik-dini kimlikler üzerinden konumlanmayan dilin hüküm sürdüğü yayınlardan biri olan Demet dergisinde ise; din ve mezhep fark etmeksizin -Hristiyan olmalarına rağmen Ermeni kadınları “öteki” görmeyip- bilim ve edebiyata hizmette bulunan bütün Osmanlı kadınları okuyuculara tanıtılarak evrensel bir kadınlık algısına yakın duruşun hâkimiyetini görmekteyiz. Demet’te ilk sayıdan başlayarak “Osmanlı Meşahir-i Nisvanı” başlıklı bir yazı dizisi yer alıyor.⁵⁰ Burada Madam Zabel Asadur⁵¹, Madam Sırpuhi Düsap Paşa, Madam Zabel Yesayan gibi Ermeni kadın yazarlar tanıtılıyordu:

⁵⁰ Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ayizi Kitap, Ankara, 2011, s.27.

⁵¹ Zabel Asadur, 1863 Üsküdar doğumlu Ermeni kadın yazarlardandır. 1879’da Osmanlı Devleti’ndeki en büyük iki kadın örgütünden biri olan “Azkanıver Hayuhyats İngerutyun”u (Milletperver Ermeni Kadınlar Cemiyeti) kurdu. Kurduğu cemiyet Ermeni kızları eğitmeyi amaçlamıştır. Ancak 1894’te II. Abdulhamid tarafından kapatılmış ve 1908 II. Meşrutiyet’in ilanına kadar kapalı kalmıştır. Gazete ve dergilerde Sibil takma adını kullanmıştır. 1934’te İstanbul’da ölmüştür. En önemli eserleri; Kadınların Ruhı, Gelin, Parıltılar’dır. Ayrıca Ermenice gramer kitapları da yazmıştır Asadur Gelin adlı oyununda; yazarların toplumsa nasıl algılandığına ilişkin bir kurgu işler. Roman yazarı olan gelinin kayınvalidesi tarafından nasıl eleştirildiği, kurgu le gerçek arasındaki ayrıma güzel bir örnek sunar. Zira kayınvalide yazar olan gelinini düşlediği şeyleri yazmakla ve onları hayat geçireceğine olan inançla saldırgan bir kimlik sergiler. Dergideki tanıtım yazısı için Bkz. Logofet Fuat, “Osmanlı Meşahir-i Nisvanı: Madam Zabel Asadur,” *Demet*, S.1, 17 Eylül 1324, s.7-8. Sırpuhi Dusap, İmparatorluk İstanbul’unda yaşamış ünlü Ermeni kadın yazar. 1841’de İstanbul’da doğmuştur. 1859’da “Sırp Hırıpsimyots Kız Okulu”nu 1864’te ise “Fukaraperver Hanımlar Cemiyeti”ni kurmuştur. Düsap kadınlarla ilgili üç önemli makale yayınladı: “Kadınların Eğitimi” “Kadınların Çalışma İlkesi” “Kadınların Çalışmamasına Dair Birkaç Söz”...“Bir erkek vasat bir yazar olabilir ama bir kadın asla” diyen Düsap 19-20. yüzyıl Ermeni kadın yazarların örnek aldığı bir edebiyatçıdır. Ermeni kadını tarafından yazılan ilk roman olma özelliğine sahip Mayda adlı eserini 1883’te yayınladı. Dergideki tanıtım yazısı için Bkz. Logofet Fuat, “Osmanlı Meşahir-i Nisvanı: Madam Sırpuhi Düsap Paşa,” *Demet*, S.2, 24 Eylül 1324, s.20-21. Zabel Yesayan, 1878’de İstanbul’da doğan ünlü Ermeni kadın yazardır. 1895’te Paris’te felsefe ve edebiyat üzerinde eğitim aldı.

“Osmanlı meşahir-i nisvanı (Ünlü Osmanlı Kadınları) altında din ve mezhep tefrik etmeksizin edebiyat ve uluma (bilimlere) hizmet etmiş bütûn fazıla-i nisvanımızın (değerli kadınlarımızın) tercüme-i hallerini (biyografilerini) ve resimlerini (Müslümanların yalnızca hatt-ı destlerinin fotoğrafisini) neşretmek arzusundayız. Rum kadınlarının meşahiri (ünlü Rum kadınları) hakkında malumat almak üzere teşkil ettiğini gazetelerde okuduğumuz Rum Cemiyet-i Edebiyesine tahriren (yazılı olarak) müracaat ettik. Bir cevap alamadık. Sırf Osmanlı kadınlığına hizmet maksadıyla olan şu teşebbüsümüzü bize teshil-i muvaffakiyet edecek (başarmamızı kolaylaştıracak) vatanperverlere müteşekkireceğiz.”⁵²

Osmanlı kadınları söylemi Genç Kadın dergisinin aksine yalnızca Türk-Müslüman kadınları imleyen bir tanımlama değil, kadınlık kimliğini önceleyen derginin feminist kimliğini bileyleyen bir söylem olarak çıkıyor karşımıza bu pasajda. Derginin hedef kitlesi Türk-Müslüman kadınları olmakla beraber Ermeni, Rum kadınların eyledikleri, kadınlık durumu için önem arz ediyordu.

Ancak Genç Kadın dergisinde çıkarıldığı yılın siyasi koşullarından bağımsız değerlendirilemeyerek- daha milliyetçi bir söylem görmekteyiz. Feminizmi dillendiren kadınlar “Avrupa taklitçiliği” ile suçlanarak kendi değerlerine yabancılaşmış kadın olarak görülmüş ve ötekileştirilerek, “milli kadın” söylemini mücadelesini baltalayan teorinin hizmetçileri olmakla itham edilmişlerdir.

Bu durum derginin ilk sayısında: “...Avrupa’daki feminizm cereyanını taklide kalkışmışlar ve şüphesiz yanlış yola gitmişlerdir. Bunun için de bir semere hâsil edemedikten başka eski hayratı da tahribe başlamışlardır...”⁵³ şeklinde ifade edilmiştir.

Kadınların, imparatorluğun modernleşme atılımlarının bir sonucu olarak eğitim alabilmesi, çeşitli meslekler dâhilinde kamusal alana katılımı dergide; onların asıl görevlerini ihmal etmelerine neden olduğu vurgusuyla eleştirilmekte. Avrupa taklitçiliği⁵⁴ ile bazı Avrupalı yazarların dahi içinde buldukları konumu eleştirirken onların eleştirdiğine öykünmeyi Osmanlı toplumu için tehlikeli görmekte idirler:

1908 Jön Türk Devrimi sırasında yurda geri dönmüş ancak diğer birçok Ermeni kadın yazarın feminist kimliği ile tanınmasının aksine kendisini feminist olarak tanımlamamıştır. 1937’de SSCB’de tutuklandı ve sürgüne yollandı 1943’de öldü. En önemli eserleri; Yıkıntılar Arasında, Silahların Bahçeleri, Ateşten Gömlek(...)Dergideki yazı için Bkz. Logofet Fuat, “Osmanlı meşahir-i nisvanı: Madam Yesayan” *Demet*, S.6, 22 Teşrinievvel 1324, s.82-83.

⁵² Demet, S.2, 24 Eylül 1324, s.20-21.

⁵³ Müdüriyet, “Mesleğimiz”, *Genç Kadın*, S.1, 4 Ocak 1335, s.1.

⁵⁴ “Avrupa’da kadınların hizmet-i beytiye ve vezaif-i zevceyi ihmal ederek avukat, tabibe, muharrirre, mebus, famdar (?), nazır olmak fikrine düşmelerinden mücadelat-ı siyasiyye meydanına atılmalarından,

*“Kadınlarımız Avrupa kadınları gibi serbesti- i hukuklarını temine arzukeştirler ve çalışıyorlar da... Muvaffak olamayınca erkekleri bir hasud, bir mani gibi gösteriyorlar. Bu yalan! Çünkü serbesti-i hukuku istihsal etmek bir elbise model ve modasının taklidi gibi kolay kolay olacak işlerden değildir”.*⁵⁵

Genç Kadın’ın kadın yazarı Fahriye Nahid, eril iktidarın kadın üzerindeki tahakkümünün farkındalığına uzak bir kadın imajı çizerken “onların” (Osmanlı feminist kadınlarının) patriarkanın işleyişini sorgulamasını da değersizleştirerek baside indirgiyordu. Hak elde etmenin kolay olmayacağını vurgularken de Avrupalı kadınların yaşamın her alanında⁵⁶ neredeyse erkek kadar söz sahibi olduğunu Osmanlı kadınlarına hatırlatarak imparatorluk- Batı arasındaki gelişmişlik, modernlik dozu ve yönüne vurgu yapıyordu.

Benzer şekilde Osmanlı Kadın Hareketi’nin önemli isimlerinden Halide Edip’te Mahasin dergisinde: “... Kadınlarımızın en zeki sınıflarında feminizme doğru bir adım görüyorum. Bu her memleketin kadınlarının geçeceği bir safhadır. Fakat devr-i tekâmüllerinde (gelişme sürecinde) epeyce ileride olan bir hatvedir (adımdır). Hâlbuki biz henüz ilk adımımızı atmadık...”⁵⁷ diyerek Osmanlı ile Batı arasındaki gelişmişlik düzeyine vurguyla somut koşulların sınırlarında bir hareketliliği öneriyordu. Bu bağlamda Osmanlı modernleşmesinin kadınlar açısından okuması; oldukça yeni bir süreçtir.

Batı’daki kadın hareketlerine kayıtsız kalmayan, orada yaşanan gelişmeleri⁵⁸ dergilerdeki yazılarına taşıyan tartışan Osmanlı kadınları, iki farklı medeniyetin farkındalığı ile yorumlarda bulunurken bile Batı kaynaklı feminizm sözcüğünü kullanmaktan kaçınmamış- Genç Kadın gibi bazı spesifik birkaç dergi dışında- Avrupalı kadınları takip etmekte beis görmemişlerdir: “...Avrupa’daki hemşirelerimiz tabii bizden müterakkidirler. Fakat bizi onların peyrevi (izinde gitmekten) hiçbir kuvvet men edemez.”

cem’iyet-i beşeriyye için ne büyük mazarrat tahsil etmekte olduğunu bizzat Fransız muharrirleri de beyan ediyorlar.” Bkz. Fatma Fuad, “Kadın ve Kadınlık 2 “, *Genç Kadın*, S.2, 16 Ocak 1335, s.4.

⁵⁵ Fahriye Nahid, “ Kadınlık Haklarından Biz Ne İstiyoruz? Onlar Neyi Esirgiyorlar”, *Genç Kadın*, S.2, 16 Ocak 1335, s.7.

⁵⁶ “Avrupa kadınları bugün haklarının serbestiyetle inkişafı istiyorlarsa, şu şartla ki icap eden ilim ve fazilette bihakkın malike bulunuyorlar. Aynı zamanda bunur-ı irfanın her mesleğinde erkekler kadar ve belki daha fazla bir iktidar, bir liyakat ibraz ediyorlar.” Bkz. Fahriye Nahid, a.g.m., s.4.

⁵⁷ Demirdirek, a.g.e., s.35.

⁵⁸ Sufrajeter devamlı takip ettikleri, ilgilendikleri konulardan biri olmuştur.

3.3.5. Kadın-Moda

Bedenin düzenlenmesine dönük söylemin, dergilerdeki cilt bakımı, saç bakımı, moda, sağlık vb. köşelerdeki yazılarda izlerine rastlanabilir. Kadının dış görünümünün bir toplumun ne kadar modern olduğunun önemli göstergelerinden biri sayılmasından kaynaklı üzerinde durulan konulardan biri olmuştur.

Klasik dönem İmparatorluğu'nda kıyafet dini-etnik-sınıfsal⁵⁹ ayrışımaların göstergesiydi. Dolayısıyla devletin müdahale ettiği alanlardan biriydi.⁶⁰ Bu bağlamda zaman zaman müdahalelerde bulunulmuş, II. Mahmut döneminde başlayan kıyafetteki Batılılaşma⁶¹ hamleleri zaman içinde hız kazanmıştır. Osmanlı giyim-kuşamında ilk yenileşme; askeri kıyafetlerde başlamış, sonra sivil erkek kıyafetlerinde görülmüş, en sonra da kadın kıyafetleri Batılılaşmıştır.⁶² İstanbul'un üst sınıf/elit erkekleri, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geleneksel kıyafetleri terk ederek Avrupa tarzı kıyafetler giymeye başlamışlardır. İstanbul'un⁶³ denilen uzun ceketler ve pantolonlarla başa giyilen fes Osmanlı elitinin yeni kıyafet tarzını oluşturmuştur.⁶⁴ Osmanlı

⁵⁹ "Osmanlı Devleti'nde her kesimin değişik şekillerde belirlenmiş kıyafeti vardı. Herkesin hangi sınıf memur ya da asker olduğu başındaki kavuğundan, sırtındaki kürk ve cübbesinden anlaşılırdı. Sakal mülkiye ve ilmiye sınıfına özgü olup, asker sakal bırakmazdı." Ayrıntılı bilgi için Bkz. Necdet Aysal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri", *CITAD*, C.22, S.10, 2011, s.5. Ayrıca gayrimüslimlerin yeşil renk giyememesi gibi bazı sınırlamalar da mevcuttu. "Tüm gayrimüslimler gibi İslam dininde kutsal olan yeşil renk Yahudilerde yasaktı. Beyaz özellikle Müslümanlar tarafından başlıklar için kullanılırdı, Yahudilerin özellikle dış sokak giysileri genelde koyu renk veya siyahtı. Ayakkabılara da aynı kısıtlama getirilmekteydi. Müslümanlar sarı, Yahudiler siyah renk ayakkabı giyiyorlardı. Yahudiler tarafından kullanılan kumaşlar Müslümanların kullandıkları kumaşlardan daha lüks veya kaliteli olamazdı. Başlıklarda kullanılan kumaş uzunluğu ve cübbenin genişliği belli ölçülere uymak zorundaydı." Aktaran Necdet Aysal, a.g.m., s.6.

⁶⁰ Namık Sinan Turan, "Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S.1, 2013, s.108.

⁶¹ Kıyafette Batılılaşma özellikle Tanzimat döneminde;" Batılı kadınların giyimi, süsleri kısa zamanda moda ve taklit yoluyla günlük yaşantı içinde yer almaya başladı (...) Lüks ve israfı kaçma, gösteriş merakı gibi davranışlarla suçlanan kadınlar olduğu gibi Osmanlı toplumunda itidalini, sadeliğini kaybetmeyen kadınlar da, bu duruma ilişkin şikâyetlerini dile getirmekten geri durmuyorlardı." Bkz. Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlılarda İsrâf ve Kadın", *Tarih ve Toplum*, C.35, S.207, 2001, s.20.

⁶² Özer İlbeyi, "Osmanlıdan Cumhuriyete Yaşam ve Moda", 4. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2009, s.134.

⁶³ İstanbul'un bir tür ceket: dik yakalı, boğazından aşağıya kadar kapalı, dizlere inen uzun bir ceket. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi memurlarının sıklıkla kullandıkları bir tür olmuştur.

⁶⁴ Ayşe Gamze Öngen, "Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Politikasının Erkek Giyim Tarzına Etkisi", *Akdeniz Sanat Dergisi*, 2015, C.8, S.15, s.4.

kadınlarının ise toplumsal yaşama daha fazla katılma, meslek edinme, eğitim hayatı vs. gibi nedenlerle görünürlüğü artmış ve “giyimi de yeni konumuna uygun olarak biçimlenmeye başlamıştı”.⁶⁵ Bu değişimle beraber ferace ve yaşmak gibi “tesettür”⁶⁶ malzemeleri giderek moda malzemesine dönüşecekti.⁶⁷ Bu giyim tarzları kentten kente değişiklik gösterdiği gibi bazen çok kısa mesafelerde de farklılık gösterebiliyordu. Kent kırsal arasındaki giyim tarzı ise farklılığını korumaya devam ediyordu. Modernleşmenin giyim kuşam üzerindeki etkisi özellikle İstanbul’da hissedilmekteydi.

Modernleşme ile beraber kadınların kılık kıyafetine daha çok özen göstermeye başlaması, modayı takip etmesi bazı çevrelerde taklitçilikle suçlanıp eleştirilmekteydi⁶⁸. Ayrıca moda takibini israf⁶⁹ olarak görüp “milli kadının” bu tip şeylerden uzak durması gerektiğini söyleyen çevrelerin yanı sıra Batılılaşma merakı⁷⁰ yüzünden kadınların örtünmeyi terk ettiklerini dinden uzaklaştıklarını⁷¹ söyleyenler de mevcuttu.

Örtünmenin İslam dininde esasında yeri olmadığını savunan Batıcılar ile İslamcılar arasında kadın giyim kuşamı üzerine sert tartışmalar yaşanmıştır. Feminizmi tehlikeli bulan muhafazakâr çevrede kadının özellikle giyimi üzerinden toplumsal ahlaki bir çözülmeye doğru hızla gittiği tartışma konusu yapılıyor, “makbul kadın” öncelikle kıyafeti üzerinden tanımlanıyordu. “İslamcılar tesettürün kadını ahlaksız erkeklerden

⁶⁵ Çakır, a.g.e., s.249.

⁶⁶ Tesettür meselesi Batılılaşma/modernleşme bağlamında tartışılan sorun edilen meselelerden biri olmuş, özellikle İçtihat ve Sebilüreşad dergileri ve bu çevrelerin kutuplaştırıcı söylem üretebildiği bir mesele haline gelmiştir. İçtihat çevresince; tesettür kadının sosyal, iktisadi, kültürel hayatta yer almasını engelleyen bir şeyken, Sebilüreşad kadının kurtuluşunu tesettürde arayanlara ‘dini’ referanslarla aksini belirtmiştir.

⁶⁷ Çakır, a.g.e., s.249.

⁶⁸ Çakır’ın Kadınlar Dünyası dergisinden aktardığına göre; İslami kurallara göre değil de modaya uygun giyinen kadınlara tepki, yine kadınlar tarafından gelebiliyordu. Bkz. Çakır, a.g.e., s.252. Halide Nusret’in Genç Kadın dergisinde yer alan Tesettür Meselesi adlı makalesi de Çakır’ın bu tespitine örnektir. Bkz. Halide Nusret, “Tesettür Meselesi”, *Genç Kadın*, S.8, 10 Nisan 1335, s.24.

⁶⁹ “Şu kaidenin aksine olarak moda diye çıkan her şeyi iyi bir nazarla tetkik etmeden göreneğe tabi’ olan çılgin moda heveskârları iyi bilsinler ki kendilerinin bu halde devamı evvela iktisaden başlamak üzere ahlaki ve içtimai sükûtlarını intaç edecektir. Bu fikrimin doğruluğunda tereddüt edecekler bulunursa, onlara hıffet-i meşreb ilcasıyla her modaya özenerek aşiye-i zevciyeti berbat ve tarumar etmiş dünkü birçok zengin ve büyük ailelerin acınacak kadar zavallı olan bugünkü hallerini gösterebilir.” Bkz. Fuad Şükrü, “Düşüncelerim 6”, *Genç Kadın*, S.6, 13 Mart 1335, s.6.

⁷⁰ Turan, a.g.m., s.116.

⁷¹ Osmanlı Kadın Hareketi’nin önemli isimlerinden Fatma Aliye Hanım; “Kadınların saçlarının örtülmesinin dinin gereği olduğunu, ancak yüzü örtmenin sonradan adet haline geldiğini ve kadim İran kültürü etkisinin olumsuz bir kadın yaklaşımının çıkmasına neden olduğunu savunmuştur.” Daha fazlası için Bkz. Turan, a.g.m., s.122.

koruyan bir unsur olduğuna inanmaktaydılar.”⁷² Hatta öyle ki İslamcı cenahın önemli isimlerinden Mehmet Akif Ersoy yazdığı bir şiirde:

*Dini kökten kazımak, sonra evet Ruslaşmak,
O zaman iş bitecekmış... O zaman kızlarımız
Şu tutundukları gayet kaba pek manasız
Örtüden sıyrılacak sonra da erkeklerden
Analık ilmini tahsil edecekmış zaten
Müslümanlar o sebepten sefalette imiş!
(.....)
Kızımın iffeti batmakta rezilin gözüne
Acırım tükürüğe billahi tükürsem yüzüne!*⁷³

diyerek türbanı namusla özdeşleştirip tesettürün kaldırılmasına karşı çıkmış, onu kadının yaşamında bir engel olarak görenlerle sert tartışmalara girmiştir.

Tesettürün ilerleme önündeki engel olarak görülmesi de muhafazakâr çevreyi kızdıran söylemlerdendir.⁷⁴

“...İnâs Sultani’inde bulunuyordum. Ecnebi misafirlerimizden birkaç kişinin o gün mektebi gezmeye geleceklerini söylediler, altı yüz küsur kız çocuktan ibaret olan talebenin – ki herhalde üç yüze karini genç kızdı- içinde başı örtülü yalnız üç hanım vardı! Buna hakkım olmayarak i’tiraz etmek istedim. Ben ‘milliyeti bu kadar unutmak doğru değil...’dedikçe onlar gülere gülere omuz silkiyorlardı (...) Nihayet misafirler geldi (...) Ve misafirlerin dudaklarından uçan tebessümü, İslam ve Türk kadınlığının bugünkü haliyle eğlenen bir hande-i istihfafa pek benzetiverdim...”⁷⁵

Halide Nusret kadınların tesettürü ilerleme önündeki engel olarak benimseyip açılmalarını Batı kültürünün bir zaferi olarak okumakta, “onlar” zamiriyle Türk-İslam kültürünün düşmanı bir kitle betimlemektedir. Onun nazarında “tesettür”ün terki ahlaki çözümlenin miladıdır milli değerlerin terkidir.

⁷² Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, s.59.

⁷³ Aktaran Kurnaz, a.g.e., s.53.

⁷⁴ “...Hepsi de tesettürün ‘mani-i terakki’ olduğundan bahisle örtüleri atmak istiyorlar. Şimdi geliniz sevgili karielerim beraber düşünelim. Tesettür hakikaten terakkiye mani midir? Ben buna, İslam ruhumun bütün ateşi ve samimiyetiyle: ‘Hayır’ diyeceğim. Hayır, hayır, hayır!” Bkz. Halide Nusret, “Tesettür Meselesi”, *Genç Kadın*, S.8, 10 Nisan 1335, s.24.

⁷⁵ Nusret, a.g.m., s.24.

Buna mukabil Osmanlı kadınlarının ahlakının, tesettürle⁷⁶ ölçülemeyeceğinin vurgusu da yer yer yapılmıştır. Ahlakın yüze bir peçe⁷⁷ ve arkasına bir pelerin koymakla olamayacağını altı çizilmiş ve kadının bedensel görünürlüğünün onun ahlaki değerliliğine ölçüt kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir.

Kadının daha güzel ve bakımlı olmasının modernliğin sembollerinden biri haline gelmesi daha çok üst/orta sınıf eğitilmiş kadınları bağlayan durumlardan biridir. Zira derginin okur kitlesinin de Türk/Müslüman orta/üst sınıf eğitilmiş kadınlar olması bunun göstergesidir. Dergilerde bu amaçla cilt bakımı, saç bakımı, tırnak bakımı, moda her sayıda yer verilmiş Osmanlı kadınının görünürlüğü önemsenmiştir. Bu sadece sağlıklı bir beden ya da nasıl görüldüğü ile ilintili değil aynı zamanda diğer bedenler ve onların görünüşleriyle de ilişkili olarak bir yaşam tarzı da sunmakta “dayatmaktadır”.

Bu yönüyle modern, eğitilmiş Osmanlı kadınının görünürlüğünün nasıllığı ile kuşatan sınırlayan bir tarzın varlığına işaret eder. Modern dergilerdeki kadar bedeni disipline etmeye dönük söylemin şiddetinden bahsedilemese de özellikle Demet dergisinde sıkça yer verilen moda/güzellik köşelerinin varlığı göstergedir.

3.3.6. Kadın-Terakki

“Bir milletin terakki ve tealisi için en emin ve en kestirme yolu kadınlarını yükseltmektir.”⁷⁸ Dergilerin genelinde hâkim olan söylem burada da karşımıza çıkmaktadır. Hemfikir oldukları kadının eğitimi konusunda “terakki” kavramının önemine vurgu yapmakta fayda var zira; kadının donanımlı, iyi eğitilmiş, bilinçli olması yetişmiş iyi nesiller, iyi aile ve güçlü devlet döngüsünün sürekliliğinin olması demektir. Bu döngünün öznesi kadın yinelenen tahakkümün nesnesi haline geliyordu. Muhafazakâr ile modern çevrelerin kadının aile sorumlulukları noktasındaki kabuller⁷⁹

⁷⁶ “... Tesettür demek şüphesiz sabahtan akşama kadar kafesler arkasında pinekleme değildir. İslam kadını başındaki tesettürle, ilim ve fennin her sahasında bir erkek kadar etkin yürüyebilir...” Bkz. Nusret, a.g.m., s.24.

⁷⁷ “Biz kadınlarımızın metanet-i ahlakiye ile ilk mücehhez olmaları şartıyla, tam manasıyla hürriyet-i beşeriyyeye malik olmalarında hiçbir beis görmeyiz. Hatta kadınlık mesailinde daima ileri sürülen tesettürü dahi, ahlak-ı metin olduğu halde, kaldırılmasına itiraz etmeyiz. Bu sözümüzden bizim terk-i tesettür fikrinde olduğumuz zannedilmesin. Bunu metanet-i ahlakiyyenin yüzüne ince bir peçe ve arkasında bir pelerin koymaktan ziyade; muhafaza-i namus ve vakar eder kuvvetli bir tesettür olduğuna kani bulunduğumuzu anlatmak istiyoruz”. Bkz. Faîma Fuad, “Kadın ve Kadınlık”, *Genç Kadın*, 13 Şubat 1919, s. 63.

⁷⁸ Müdüriyet, “Mesleğimiz”, *Genç Kadın*, 3 Ocak 1919, s.3.

⁷⁹Sancar, a.g.e., s.21.

onu salt ailevi sorumlulukla donatmıyor ama “esas görev” söylemini dolaşıma sokarak ailenin önemini, kutsallığını vurguluyordu. Özellikle İttihat ve Terakki yönetimince Ziya Gökalp’in “milli aile” teorisiyle pratiğe dökülünce “Osmanlı’nın geç dönem modernleşmesi aile odaklı modernleşmedir” söyleminin haklılığının izlerine bu kadın dergilerinde de rastlanmaktadır: kadının ailevi sorumluluklarını önceleyen söylemin egemenliği Batıcı, Türkçü, İslamcı her cenahtan aydınının makalesinde hissedilmektedir.

Berktaş’ın da dediği gibi adınlar, her zaman, aslında genellikle kendilerini ilgilendirmeyen anlamları temsil etmek için kullanılmışlardır. Kadınların örneğin dinsel, evsel ya da ulusal değerlerin özgül taşıyıcısı olarak görülmesi onları bir süre için daha yüksek bir statüye ve saygınlığa kavuşturabilir ama son çözümlemede, onları erkeklerin tanımladığı imgeler içine hapseder:⁸⁰

“Meramızı Osmanlı kadınlığının terakkisine şu suretle Osmanlı medeniyetinin tealisine hizmettir çünkü biz mütekaddiriz ki bir millette kadınların tarzı hayat ve seviye-i efkar ve hissiyatı o milletin mir’atı terakkisidir. Terakki ve temeddün gibi ali hedefe doğru ciddi bir azim ile tevcih edenlere zaaf ve acz ne kadar uzaktır.”⁸¹

Osmanlı İmparatorluğu’nun geri kalmışlığı, Batılılaşma yönündeki atılımları kadını önemli bir özne haline getirmekte ve kadına yukarıda da değindiğimiz gibi özellikle annelik rolünden kaynaklı memleketin ilerlemesi ve yükselmesi için önem atfedilmektedir. Bunun aracı da eğitimidir: “Kadınlık âlemini cehd edüb uyandırılım / Biz meder an terakki değil mi hemşire?”⁸²

Demet dergisindeki bu şiirinde Ulviye Hanım’ın kadınları ilerlemenin sağlayıcısı olarak addetmesi yine Osmanlı kadını-terakki arasında kurulan bağa örnek olması nedeniyle önemli bir göstergedir. Eril dilin farklı niyetle yarattığı bu algı kadınların da kendilerini gerçekleştirebilmeleri adına kullandıkları ya da farkında olmadan kanıksadıkları bir durumu imlemektedir. Ancak özellikle kadınlara biçilen annelik rolüne ilişkin kadınlar tarafından herhangi bir eleştirinin gelmemesi, Osmanlı kadınlarının bundan rahatsızlık duymadığının göstergesi olarak okunabilir bu durum da ikinci ifademizi yani kadınların bu söylemi bilinçli olarak kendi lehlerine dolaşıma

⁸⁰ Birsen Talay, “Yakup Kadri Bey Haremi”, *Tarih ve Toplum*, C.35, S.207, 2001, s.51.

⁸¹ Fazıl Ahmet-Celal Sahir, “Kariatımıza”, *Demet*, S. 2, s.17.

⁸² Ulviye Bint-i Asım, “Hanımlarımız İçin”, *Demet*, S.3, s.34.

soktukları değil de farkında olmadan kanıksadıkları, kendilerini eril iktidarın gözüyle gördüklerini eril söylemi içselleştirdikleri ihtimalini güçlendirmektedir.

Ulviye Hanım Osmanlı'nın geri kalmışlığını "Otomobil Geçerken" adlı şiiri ile vurgulamakta ve yine terakki kavramına atıfta bulunmaktadır:

*Elinde safha-i tarih pür ma'alisi
Fütur içinde şu afakı bekleyen Türk'ün
Açıldı netice ve maksat uzakta kaldı bugün
Evet seviye-i irfanda garba nispetle
Görünce bizdeki noksanı sızlıyor kalbim
Bu hatveler mütenasip değil o suretle
Nasıl yetişilir bilmem ki ah yarabbim!
Geçende caddede olmuştu bagtaten peyda
Bizim lisanda henüz ismi olmayan araba
Ki bu nazar bile yetmezdi seyr ü suretine
Göründü hinde-i hayret bugün dudaklarda
Koşardık peşinden herkes görüp sokaklarda
Kıyam eder gibi deha-i sanatına.⁸³*

⁸³ Ulviye Bint-i Asım, "Otomobil Geçerken", *Demet*, S.7, s.97.

SONUÇ

Osmanlı kadınları, XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren toplumsal hareketlerin aktif birer öznesi, dünyada yükselen feminizm hareketinden kaynaklı dönemin önde gelen aydınlarının da mesele üzerine sıklıkla fikir beyan ettiği önemli bir sosyal kitle oldu. Kadınlar, her cenahtan fikir adamının kendi ideolojik merceğinden “milli kadın”, “makbul kadın”, “yeni kadın” söylemleri ile metinlerde kendine yer edindi. Batıcı düşün insanları dışında feminizm sözcüğü ise kullanılmaktan imtina edilen “tehlikeli” bir kavramdı. Feminizm sıklıkla “milli kadın” yaratma sürecine engel, Batı kaynaklı, coğrafyanın değer yargıları ile çatışan bir akım olarak imlendi.

Feminizmi Batı kaynaklı olduğu gerekçesiyle reddeden bu tezin çalışma nesnelere Genç Kadın dergisi dönemin kadınlık algısını bu perspektiften okumamıza imkân sunması açısından önemli bir kaynaktır. Yanı sıra “milli kadın” söyleminin dergide sıklıkla vurgulanması bize yerele özgü feminizm yorumunun önemli bir örneğini sunmaktadır.

Evrensel bir kadınlık kategorisinin imkânsızlığına, Müslüman/Türk kadınının kendi özgül koşullarına vurgu yapan dergi, kadın yazarlarının da fikri paydaşlığı itibariyle tek sesli bir süreli yayın özelliği taşımaktadır. Söylemin ideolojik taşıyıcılığı göz önünde bulundurulduğunda Müslüman/Türk okur kitlesinin bu yönlü algının inşasındaki hedef kitle olduğu da unutulmamalıdır.

Genç Kadın’ın aksine çok sesli bir söylemin hâkim olduğu ve feminizm sözcüğünü kullanmaktan çekinmeyen bir dergi olması itibariyle, Demet ise bize kadınlığa, kadınlık algısına dair önemli veriler sunması bakımından verimli bir kaynaktır.

Osmanlı modernleşmesi bağlamında kadın algısını anlamamıza imkân sağlayan her iki kaynak söylem analizi yöntemiyle tarandı ve bu tarama; tezin hipotezleri arasında yer alan bazı öngörülerin değişmesine neden oldu.

Öncelikle Osmanlı Kadın Hareketi deyince Osmanlı coğrafyasında yaşayan Ermeni, Rum, Arnavut, Çerkes, Arap vd. kadınları kapsayan bir kadınlık kategorisinden bahsedebileceğimiz öngörüsü mevcuttu ancak her iki dergi de yazar kitlesi, okuyucu

kitlesi, mesele edindiği şey itibariyle sınırlıydı. Sadece Müslüman/Türk kadınlara işaret etmekteydi. Hatta öyle ki yer yer Biz ve Onlar söylemi dini temelli bir ayrıma da işaret etmesi yönüyle Osmanlı Hıristiyan kadınlarını baştan karşıt kategoriye konumluyordu. Bugüne kadar kadını görünür kılmak adına tarihi kadınlar lehine yazma girişimi, Osmanlı kadını kategorisini salt Müslüman/Türk kadınlara indirgeyen çalışmalarla sınırlı kaldı. Bu çalışma kasti olarak bunu hedeflemese de kaynak edinilen dergilerin özne sınırlılığı nedeniyle dolaylı yoldan Müslüman/Türk kadını görünür kılmaya yönelik bir çalışma oldu. Bu bağlamda sonraki çalışmaların bu boşluğu doldurmaya yönelik olması kadınlar lehine yeniden tarihsel inşayı daha kapsamlı kılacaktır.

Ayrıca modernleşmenin kadınların kendilerine alan açmasına neden olduğu savıyla yola çıkılan bu tezde; erkin modernleşme atılımlarının kadını araçsallaştırdığı noktasına varıldı. Kadın modernleşen Osmanlı'nın giyimi, eğitimi, yetkin kuşaklar yetiştiren donanımlı anne olması yönüyle en önemli kültürel göstergesiydi. Kadın, kadınlık kimliğinden izole annelik rolüyle kutsanan, modernleşmenin vitrini, somut koşullar gereği erkekler yerine iş hayatına ikame edilen bir figürdü. Hatta öyle ki resmi ideoloji de, kadını tamamen görünmez kılarak hakları bahşeden bir devrimci aygıt olarak niteledi kendisini.

“1923 rejim değişikliği öncesi kadın hareketi var mıydı?” sorusuna dolayimsız olarak yanıt vermemizi sağlayan en önemli kaynaklardan kadın dergileri gösteriyor ki kadınlar örgütlenen, dernekler kuran, dergiler çıkaran aktif öznelerdi. Bu yönüyle çalışma sünü tarihsel hafızayı kazımakta, toplumsal hareketlerdeki sürekliliğin önemini vurgulamaktadır.

Bu çalışmada öngörülemeyen bir diğer husus da kadınların bizatihi kendilerinin eril söyleme içkin eyledikleriydi. Hem feminist Demet dergisinde hem de anti-feminist Genç Kadın'da kadınlar eril dili ve kadına dair negatif algı yüklü kavramları dolaşıma sürerek, mevcut kadınlık algısını erkin gözüyle yeniden inşa ediyordu. Özellikle eğitim talepleri bağlamında ayrışan her iki dergi de bu noktada ortak özellikler göstermekte ve bilhassa kadınların bunu eylemeleri yönüyle de şaşırtıcı bir tespitte yol açmaktadır. Örneğin kadınlık görevi, talim terbiye, kutsal görev, ev hizmeti, ahlak, tahakküm, “kadın- iyi ahlak- ölümsüz millet” formülasyonu, yükseltmek, eşitlik, esas görev, “çocuk doğurmayan kadının toplumsal izolasyonu”nun haklılığı, “geleneğin taşıyıcısı

kadın”, “doğal görev”, “kadının yeri evidir” , “doğa, toplumun sürekliliği görevini kadına vermiştir” söylemi, “kadının his, erkeğin akıl ile özdeşliğinin haklılığı”, “terakki-kadın”, “alemin düzeni-kadın”, “toplumun dirliği-kadının vazifelerini aksatması” denklemi, “ilk öğretmen olan kadın” şeklindeki söylemin kadınlarca da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Bu kavram ve söylemler bize kadının genel olarak ahlak-annelik-ev ile özdeşleştirildiğini feminist kategoriye konulan Demet dergisinin dahi bu kavramları dolaşıma sürerek Batılı muadillerinden çok farklı bir kadınlık savunusu yarattığını söyleyebiliriz. Zira kullanılan/tercih edilen sözcükler gelişigüzel seçimler değildir, yazarın olumlayıcı ve olumsuzlayıcı niyetini imlerler.

Sonuç olarak bu çalışmada erk’ek egemen tarih yazımına alternatif bir yazım olan feminist tarih yazımı esas alınarak, eylediklerine rağmen kıyıda kalan kadınlar görünür kılınmaya, farklı kadınlık savunularına sahip iki dergi örneğinde mevcut söylemler deşifre edilerek kadınlık algısı betimlenmeye çalışıldı. Söylem analizi yönteminin ilk kez Osmanlı kadın dergisi için uygulanıyor oluşu tezi özgün olmaya bir adım daha yaklaştırırken, XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki kadın algısına dair önemli ipuçları sundu. Eleştirel söylem çözümlemesi ile yerleşik rol kalıplarının nasıl içselleştirildiği, kadınların dahi mevcut toplumsal cinsiyet rollerini benimsediği inşa ettikleri metnin bağlamından ortaya çıkarıldı.

KAYNAKÇA

DERGİLER

Fazıl Ahmet, Celal Sahir, “Kariatımıza”, *Demet*, S.2, 24 Eylül 1908.

İsmet Hakkı, “İfade”, *Demet*, S.1, 17 Eylül 1908.

İsmet Hakkı, “Kadınlarımız ve Maarif”, *Demet*, 24 Eylül 1908.

Hakkı Behiç, “Ne Haldeyiz Neye Muhtacız”, *Demet*, 15 Ekim 1908.

Hakkı Behiç, “Mümtaziyet-i Nisvan ve Kadınlara Hürmet”, *Demet*, S.7.

Mehmed Emin, “Bir Genç Kızı”, *Demet*, S.1, 24 Eylül 1908.

Genç Kadın, “Ulvi Bir Tezahür”, 27 Mart 1919.

Genç Kadın, “Muallim Fuad Şükrü”, 4 Ocak 1919.

Müdüriyet, “Mesleğimiz”, *Genç Kadın*, 4 Ocak 1919.

Fatma Fuad, “Kadın ve Kadınlık 1”, *Genç Kadın*, 4 Ocak 1919.

Fatma Fuad, “Kadın ve Kadınlık 2”, *Genç Kadın*, S.2, 16 Ocak 1919.

Fatma Fuad, “Kadın ve Kadınlık 5”, *Genç Kadın*, 27 Şubat 1919.

Fatma Fuad, “Kadın ve Kadınlık 6”, *Genç Kadın*, 13 Mart 1919.

Sadrettin Edhem, “Bizde Feminizm”, *Genç Kadın*, 27 Şubat 1919.

Sadrettin Edhem, “Hayata Göre Kadın”, *Genç Kadın*, Sayı 6, 13 Mart 1919.

Fuad Şükrü, “Mekteplerde Ehemmiyet Verilecek Evvela Ahlaktır”, *Genç Kadın*, S.1, 4 Ocak 1919.

Fuad Şükrü, “Düşüncelerim 6”, *Genç Kadın*, 13 Mart 1919.

Halide Nusret, “Sükut ve Esbabı”, *Genç Kadın*, S.6, 13 Mart 1919.

Nakiki (Ye) Fahri, “Fikir Demetleri”, *Genç Kadın*, S.5, 27 Şubat 1919.

Demet, “Terbiye-i Nisvaniye”, S.2, 24 Eylül 1908.

Fahriye Nahid, “Kadınlık Haklarından Biz Neyi İstiyoruz? Onlar Neyi Esirgiyorlar”, *Genç Kadın*, S.2, 16 Ocak 1919.

Feriha Kamuran, “Kadınlığın İtilası İçin”, *Genç Kadın*, S.7, 27 Mart 1908.

Logofet Fuat, “Osmanlı Meşahir-i Nisvanı: Madam Zabel Asadur”, *Demet*, S.1, 17 Eylül 1919.

Logofet Fuat, “ Osmanlı Meşahir-i Nisvanı: Madam Sırpuhi Düsap Paşa”, *Demet*, S.1, 17 Eylül 1908.

Logofet Fuat, “Osmanlı Meşahir-i Nisvanı: Madam Zabel Yaseyan”, *Demet*, S.1, 17 Eylül 1908.

Kısm-i Siyasi, “ Zabıta ve Kadınlarımızın Muhafaza-i Hukuku”, *Demet*, S.4, 8 Ekim 1908.

H. T. Hilmi, “Bir Mektub”, *Genç Kadın*, 18 Ocak 1919.

Halide Nusret, “ Tesettür Meselesi”, *Genç Kadın*, S.8, 10 Nisan 1919.

Ulviye Bint-i Asım, “Otomobil Geçerken”, *Demet*, S.7.

Ulviye Bint-i Asım, “Hanımlarımız İçin”, *Demet*, S.3.

KİTAP VE MAKALELER

AKAY Ali, *Michel Foucault: İktidar ve Direnme Odakları*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.

AKTAŞ Gül, “Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, ss. 53-72.

AKYILMAZ Gül, “Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 11, S.1/2, 2007.

ALP Hayrünisa, “Osmanlı Toplumunda Kadınların Meslek Edinme Çabaları”, *Kadın Hayatlarını Yazmak: Oto/Biyografi, Yaşam Anlatıları*, Mitler ve Tarih Yazımı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2016.

ALTUN Hakan, *Feminist Kuram Doğrultusunda Bir Okuma, Sahneleme ve Bir Örnek Çalışma: Denizden Gelen Kadın*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.

ARAT Necla, *Feminizmin A,B,C'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991.

ARGUNŞAH Hülya, “Ziya Gökalp’in Limni ve Malta Mektuplarında Aile, Kadın ve Çocuk Eğitimi Fikri,” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, S.7, 1996, ss. 247-263.

ARKONAÇ Sibel A., *Psikolojide Söz ve Anlam Analizi Niteliksel Duruş*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.

AVCI Yasemin, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Dönemi’nde “Otoriter Modernleşme” ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, ss. 578-581.

AYSAL Necdet, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, *ÇITAD*, Cilt 22, S.10, 2011.

- BAKAN Zerrin Ayşe, “Uluslararası Siyasette ve Karar Alma Mekanizmalarında Kadın”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, S.1, İzmir, 2012.
- BAŞ Esra, *Arşiv Belgelerinden Hareketle 18. yy Osmanlı Toplum Hayatında Kadın*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.
- BEAUVOIR Simone de, *Kadın “İkinci Cins”*; *Genç Kızlık Çağı*, Payel Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- BENHABİB Seyla, Postmodernizm Meselesi ve Feminizm, Çev. Tansel Güney, *Tarih ve Toplum*, S.207, Cilt 35, Mart, 2001.
- BENHABİB Seyla vd., *Çatışan Feminizmler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.
- BERKTAY Fatmagül, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, Mehmet Ö. Alkan (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, C.1. , İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- BERKTAY Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.
- BERKTAY Fatmagül, Feminist Teorinin Önemli Bir Alanı Cinsellik, Feminizm, *Cogito*, S.58, 2009.
- BERKTAY Fatmagül, *Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye*, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, S.7, 2004.
- BORA Aksu, Hatırlananlar ve Unutulanlar: İslam Coğrafyasında Modernleşme ve Kadın Hareketleri, *Bilig*, Bahar, 2010.
- BOURDİEU Pierre, *Eril Tahakküm*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- BREISACH Ernst, *Tarih Yazımı*, Çev. Hülya Kocaoluk, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
- BUTLER Judith, *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Alt Üst Edilmesi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.
- BUTLER Judith, Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri, Feminizm, *Cogito*, S.58, 2009.
- BÜYÜKKANTARCIOĞLU Nalan, “Söylem İncelemelerinde Eleştirel Dilbilimsel Boyut: Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Ötesi”, Ed. Ömer Özer, *Haberi Eleştirmek*, Konya, Litera Türk, 2012.
- CAPORAL Bernard, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982.
- CHANTER Tina, “Psikanalitik ve Postyapısalcı Feminizm ve Deleuze”, *Cogito*, S.58, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 93-127.
- CİNGÖZ Yonca, *Feminist Felsefe ve Deleuze*, Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013.
- ÇAKIR Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

ÇAKIR Serpil, Feminist Tarih Yazımı: Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası, Der. Serpil Sancar, 21. yy'a Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

ÇAKIR Serpil, Kadınlığın İlk Tarihi Şikayeti: Beyaz Konferanslar, *Tarih ve Toplum*, Cilt 39, S.231, 2003, ss.40-47.

ÇELİK H. Ve EKŞİ H., "Söylem Analizi", *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S.27, cilt 1,ss. 99-117.

ÇELİK Sümeyra, *Sosyo-Ekonomik Açından Osmanlı Kadını (1800-1850)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2005.

DEMİRDİREK Aynur, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*, Ayakizi Yayınları, Ankara, 2011.

DİJK T. Van, *Discourse as Structure and Process*, Cilt 1, Sage Publishing, London, 1997.

DİKİCİ Erkan, "Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marksist ve Radikal Feminizm Teorileri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.43, 2016, ss. 523-532.

DİREK Zeynep, "Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği", *Cogito*, S.58, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

DONOVAN Josephine, *Feminist Teori*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

DORUK Özlem, "Disiplin Toplumu ve Haber Söylemi: Gökkuşuğu Derneğ'nin Yapılması Planlanan Yürüyüşün Engellenmesine İlişkin Haberlerin Çözümlemesi", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 2, S.1, 2013.

DURAKBAŞI Ayşe, "Ziya Gökalp'in Limni ve Malta Mektuplarında Yeni Hayat ve Yeni Aile", *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, S.10, ss.123-136.

DURAKBAŞI Ayşe, Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu, *Tarih ve Toplum*, S.51, 1988.

DUBY Georges, PERROT Michelle, *Kadınların Tarihi*, C. 4, Çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005.

DÜZKAN Ayşe, *İkinci Dalga Feminizm*, İstanbul Amargi Feminizm Tartışmaları, Amargi Yayınevi, İstanbul, 2011.

ENGELS Friedrich, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1987.

EREN Gülçin, Reklamlarda Tüketim Kültürü Değerlerine Göre Bedeni Düzenleyen Söylemler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007.

FAIRCLOUGH N., *Analysing Discourse*, Routledge, London, 2003.

- FAROQHI Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- FAROQHI Suraiya, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağlalı Güven ve Özgür TÜresay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- FEDERICI Silvia, *Caliban ve Cadı,: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim*, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- FIRESTONE Shlamith, *Cinselliğin Diyalektiği*, Payel yayıncılık, İstanbul, 1993.
- FOUCAULT Michel, *Cinselliğin Tarihi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.
- FOUCAULT Michel, *Disciplin and Punish: the Birth of Prison*, Çev. A. M. Sheridan, Vintage Books, New York, 1978.
- G. Ward, *Postmodernism*, Hadder Headline, London, 1997.
- GERBER Haim, “Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa’da Kadının Sosyo- Ekonomik Statüsü (1600-1700)”, Çev. Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.8, 1998.
- GÖÇERİ Nebahat, Kadın Hareketini Etkileyen Fikir Akımları, *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, S.2, 2004.
- GÜR Tahir, “Post-modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi, *Journal of World of Turks*, Cilt 5, S.1, 2013.
- GÜZEL Şehmus, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- HANISCH Carol vd., Radikal Feminizm Üzerine Kişisel Olan Politiktir, *Türkiye’de İkinci Dalga Feminizm Üzerine Sorunlar, Eylemler, Örgütler ve Yayınlar*, Kült Neşriyat, Kocaeli, 2013.
- HARTMANN Heidi, *Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.
- HEYWOOD Andrew, “Feminizm”, *Siyasi İdeolojiler*, Çev. Ş. Akın vd., Adres Yayınları, Ankara, 2014, ss.289-319.
- HOOKS Bell, *Feminizm Herkes İçindir*, BGST Yayınları, İstanbul, 2012.
- IRIGARAY Luce, *Başlangıçta Kadın Vardı*, Çev: İlknur Özallı- Melike Odabaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- İŞİN Ekrem, “Tanzimat, Kadın, Gündelik Hayat”, *Tarih ve Toplum*, Mart, 1988.
- İLBEYİ Özer, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, 4. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2009.

İLENGİZ Çiçek, *Genç Kadın 1919 Ocak- Mayıs (Yeni Harflerle)*, İstanbul Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2010.

KADIOĞLU Süheyla, *Bitmeyen Savaşım; Kadın Hareketleri Tarihi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2001.

KARAKIŞLA Yavuz Selim, “Var Olmamış Bir Osmanlı Kadın Örgütü: Sade Giyinen Kadınlar Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 35, S.237, Mart, 2001.

KARAKIŞLA Yavuz Selim, *Osmanlı Hanımları ve Kadın Terzileri (1869-1923)*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014.

KARAKIŞLA Yavuz Selim, *Osmanlı Kadın Telefon Memureleri (1913-1923)*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014.

KARTAL Cemile Burcu, İkinci Meşrutiyet’in Cumhuriyet’e Mirası “Makbul Kadınlar”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.38, 2008.

KURNAZ Şefika, *II. Meşrutiyet Dönemi’nde Türk Kadını*, MEB Yayınları, Ankara, 1996.

KURNAZ Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992.

LLOYD Genevieve, *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde ‘Erkek’ ve ‘Kadın’*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

MITCEL Juliet, *Psikanaliz ve Feminizm*, Yaprak Yayınları, İstanbul, 1984.

MITCHELL Juliet, *Kadınlar En Uzun Devrim*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.

ORTAYLI İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

OSMAN Hülya, “Türkiye’de Sosyalist Feminizme Kaktüs’ten Bakmak”, *Praksis*, S.20, 2011.

OS Nicol Van, “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm”, ed. Mehmet Ö. Alkan, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

ÖREGEN Ayşe Gamze, “Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Politikasının Erkek Giyim Tarzına Etkisi”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, Cilt 8, S.15, 2015.

ÖRNEK Serdar, “ABD’de Kadın Haklarının Gelişimi”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.29, Kocaeli, 2015.

ÖZDEMİR Esen, BAYRAKTAR Sevi, *İstanbul- Amargi Feminizm Tartışmaları*, Amargi Yayınevi, İstanbul, 2011.

ÖZTÜRK Şeyda, *Feminizm*, *Cogito*, S.58, 2009.

RAMAZANOĞLU Yıldız, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadının Tarihi Dönüşümü*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000.

REITER Reyna R., *Kadın Antropolojisi*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.

SANCAR Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

SARA Ahmed, “Bu Öteki ve Başka Ötekiler”, *Feminizm, Cogito*, S.58, Bahar, 2009.

SARUP Madan, *Post-Yapısalcılık ve Modernizm*, Bilim ve Sanat Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2004.

SCOTT Joan W., *Feminist Tarihin Peşinde*, BGST Yayınları, İstanbul, 2013.

SOFUOĞLU Ebubekir, “Osmanlılarda İsrar ve Kadın”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 35, S.207, 2001, ss.19-22.

SELVİ Yeliz, “Feminist Teori ve Sanat Üzerinde Derrida Etkisi: Yapıbozum”, *İdil Dergisi*, 2014, ss.79-98.

ŞERBETÇİ Didem, *Postkolonyal Feminizm Bağlamında “Küresel Kızkardeşlik” Kavramının İncelenmesi: Hindistan Örneği*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın, 2013.

SEVİM Ayşe, *Feminizm*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005.

TABAKOĞLU Ahmet, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt 1, Ankara, 1992.

TALAY Birsen, “Yakup Kadri Bey Haremi”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 35, S.207, 2001, ss.47-54.

TAŞDELEN Pınar, KOCA Canan, “Victoria Dönemi İngiltere’inde Kadın Bedeni Politikaları ve Kadınların Spora Katılımı”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 32, S.1, 2015.

TEKİN Ayşe, Ortak Kimlik ve Farklılıklarımız, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S.8, 2003.

TOPRAK Zafer, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Devlet, Aile ve Feminizm”, *Sosyo Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. 1, *Tarih ve Toplum*, S.51, Mart 1988, s.34-38.

TOPRAK Zafer, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

TOPRAK Zafer, “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile”, *Tarih ve Toplum*, Mart, 1988.

TURAN Namık Sinan, Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S.12, 2013.

ÜNÜVAR Kerem, “İttihatçılıktan Kemalizm’e İhya’dan İnşa’ya”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss.129-143.

VEYNE Paul, *Tarih Nasıl Yazılır?*, Metis, İstanbul, 2014.

WITTIG Monique, “Kadın Doğulmaz”, *Cogito*, S.58, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

WOLLSTONECRAFT Mary, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

WOOLF Virginia, *Kendine Ait Bir Oda*, Çev. İlknur Özdemir, 8. Baskı, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2015.

YILMAZ İlkay, “Osmanlı Kadın Tarihine İlişkin Birkaç Not”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S.10, 2012, ss. 61-81.

YOUNG İris Marion, “Yaşanan Bedene Karşı Toplumsal Cinsiyet: Toplumsal Yapı ve Öznellik Üzerine Düşünceler”, *Cogito*, S.58, 2009.

ZETKİN Clara, *Kadın Sorunu Üzerine Seçme Yazılar*, İnter Yayınları, İstanbul, 1988.

ZİHNİOĞLU Yaprak, Kadın İnkılabı, *Tarih ve Toplum*, Cilt 35, S.207.

İNTERNET KAYNAKLARI

ELBİRLİK Tolga, “Eleştirel Söylem Analizinin Ana İlkeleri”, (27 Ağustos 2012), <https://tolgaelbirlik.wordpress.com/category/elestirel-soylem-analizi>, Erişim: (13 Mayıs 2017).

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Jeda EZZEM
Tez Adı	Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Kadın Algısı (Dant ve Gung Kadın) Derjtesi Örneğinde
Enstitü	Doğal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Zeynep Doğan Albayrak
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezinden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezinden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 10 / 07 / 2017

İmza :

